

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

T O P L U M S A L

Tarih

229

OCAK

2013

1903
Sinematograf
İmtiyazı

Özde Çeliktemel- Thomen

Bizans'tan Türkiye'ye Kalan Miras

Tanıdık yabancı

Paul Magdalino, Zeynep Ahunbay,
Alessandra Ricci, Anestis Vasilakeris,
T. Engin Akyürek, Nevra Necipoğlu,
Koray Durak, Ece Zerman ve Buket Kitapçı
Bayrı'nın yazılarıyla. Sayfa 53-93

Hilal-i Âhmer'in
İstanbul Aşaneleri
Neden Kapandı?

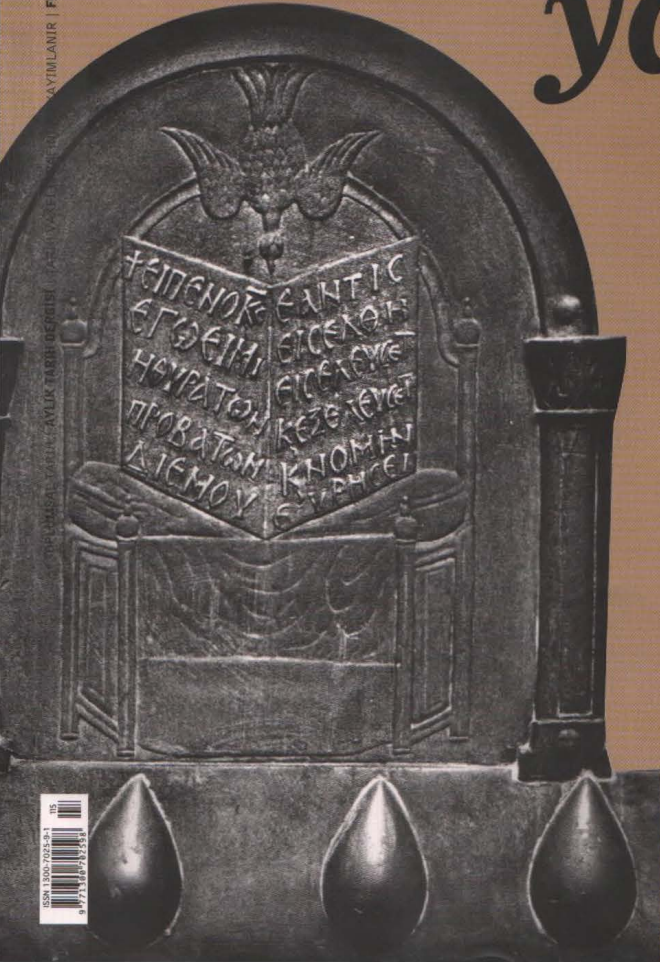
Taylan Esin

Matematik Tarihi:
Etnomatematik

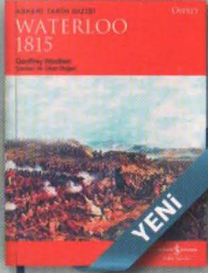
Beno Kuryel

Selanik'te Osmanlı
Bankası'nın
Bombalanması

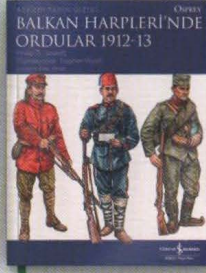
Edhem Eldem

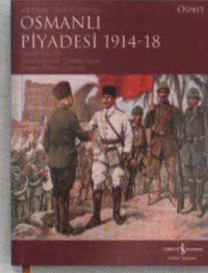
OSPREY ASKERÎ TARİH DİZİSİNDEN WATERLOO 1815: NAPOLYON EFSANESİNİN SONU VE MODERN AVRUPA'NIN DOĞUŞU

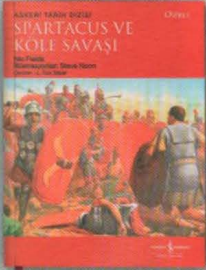
Waterloo 1815
Geoffrey Wooten, çev. M. Okan Doğan
110 s. karton kapak, 14 TL

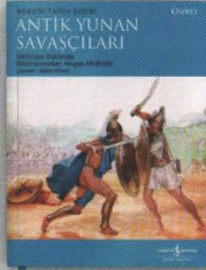
Balkan Harplerinde Ordular 1912-13
Phillip S. Jowett, çev. Emir Yener
64 s. karton kapak, 14 TL

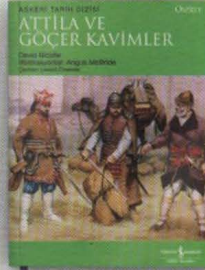
Osmanlı Piyadesi 1914-18
David Nicolle, çev. Osman Çakmakçı
64 s. karton kapak, 14 TL

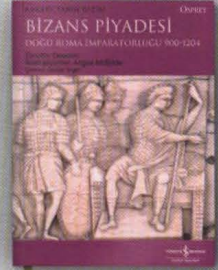
Spartacus ve Köle Savaşı
Nic Fields, çev. L. Ece Sakar
96 s. karton kapak, 14 TL

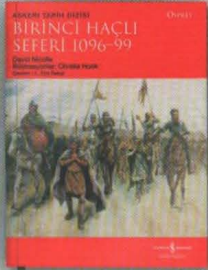
Antik Yunan Savaşçıları
Nicholas Sekundaz, çev. Mete Aksan
64 s. karton kapak, 14 TL

Atilla ve Göçer Kavimler
David Nicolle, çev. Levent Cinemre
64 s. karton kapak, 14 TL

Bizans Piyadesi
Doğu Roma İmparatorluğu 900-1204
Timothy Dawson, çev. Gürkan Ergin
64 s. karton kapak, 14 TL

Birinci Haçlı Seferi 1096-99
David Nicolle, çev. L. Ece Sakar
96 s. karton kapak, 14 TL

İkinci Haçlı Seferi 1148
David Nicolle, çev. L. Ece Sakar
96 s. karton kapak, 14 TL

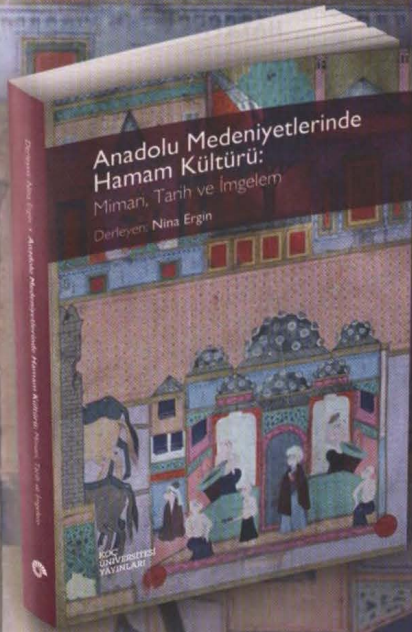

Üçüncü Haçlı Seferi 1191
David Nicolle, çev. L. Ece Sakar
96 s. karton kapak, 14 TL

Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü:

Mimari, Tarih ve İmgelem

Derleyen: Nina Ergin

Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen sempozyumdan derlenen kitapta Selçuklu, Osmanlı, Safevi ve Babüri hamamlarının mimarisinin ve kültürel bağlamının dönüşümü; Batı'daki Türk hamamları ve ressamların gözünden hamamlar gibi konular inceleniyor. Osmanlı İmparatorluğu'na yakın coğrafyalardaki yıkanma biçimleri ve hamam gelenekleriyle, Osmanlı hamam kültürü arasındaki ilişki üzerinde duruluyor.

Hijyen, dinlenme ve sosyal ilişkiler mekânı olmaları ve mimari değerleri nedeniyle Anadolu ve çevre bölgelerde her zaman önemli bir yeri olan hamamlar, mimari mekânlar ve önemli kültürel kurumlar olarak toplumsal ve tarihsel değişimlerden birçok düzeyde devamlı olarak etkilenmiştir. Bu kitap bu alanda çalışan sanat ve mimarlık tarihçilerini, arkeologları ve tarihçileri bir araya getirerek Anadolu hamam kültürü hakkındaki bilgi eksiklerimizi gidermeyi amaçlıyor.

Derleyen: Nina Ergin Çeviren: Ayşe Özbay Erozan Kategori: Arkeoloji, Tarih, Sanat Tarihi
Sayfa: 414 ISBN: 978-605-5250-05-8 KDV dahil fiyatı: 26 TL

**KOÇ
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI**

Rumelifeneri Yolu 34450 Sarıyer İstanbul
T: 0212 338 1797 F: 0212 338 1415 E: kup@ku.edu.tr
www.kocuniversitesi yayinlari.com

Genel Dağıtım

YKY
Yayıncılık

İstiklal Cad. No:161 Beyoğlu 34433 İstanbul
T: 0212 252 4700 F: 0212 252 4034 E: ykykultur@ykykultur.com.tr
www.ykykultur.com.tr

229. SAYIMIZLA MERHABA,

Editörlüğünü Koray Durak ve Anestis Vasilakeris'in yaptığı 2013'ün Ocak sayısının dosya konusu kapakta da ilan ettiğimiz gibi "Bizans'tan Türkiye'ye Kalan Miras: Tanıdık Yabancı." Dosyadaki yazıların yeni bir tarihsel veya arkeolojik olgu ortaya koymak gibi bir amacı yok. Yazarlar Türkiye'de Bizans'a yaklaşımda birçok açıdan çarpıklıklar olduğunu ortaya koyuyor. Bu çarpık ve sorunlu hal tarihe bakışta, ders kitaplarında, İstanbul'da şehircilik alanında yapılan düzenlemelerde, edebiyatta, tarihi eserlerin restorasyonunda ve müzecilik anlayışında kendini belli ediyor. Anlaşılan o ki bu durum sönmeye yüz tutmuş ihmalcı bir tutumun neticesi değil; tam da tersine yukarıda saydığım alanlarda söz konusu çarpıklık katlanarak tahrip edici olmaya devam ediyor.

229. sayımızda dosya dışındaki yazılardan biri Taylan Esin'e ait: "Hilal-i Ahmer'in İstanbul Aşhaneleri Neden Kapandı?" Esin yazısında I. Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında İstanbul'da bakıma muhtaç muhacir kitleler olduğu halde, İttihad ve Terakki'nin, Hilal-i Ahmer'in kaynaklarını bu kuruluşun var oluş amaçları dışında kendi siyasi emelleri doğrultusunda kullandığını ve bunun neticesinde İstanbul'daki aşhanelerin kapandığını ortaya koyuyor. Özde Çeliktemel "1903 Sinematograf İmtiyazı" başlıklı yazısında sinemanın Osmanlı ülkesine gelmesinden sonra bu alandaki yasal düzenlemeleri ve II. Abdülhamid'in 1903 tarihinde yayınladığı imtiyazı ele alıyor. Çeliktemel, bu imtiyazdan yola çıkarak Abdülhamid'in kendi yönetimini stabilize etmek için bu alanı düzenleme çabasına odaklanıyor.

Beno Kuryel bu ayki yazısında etnomatematik kavramını tanıtıyor ve farklı toplumların içinde bulundukları kültürel iklimlere göre matematikle ilişkilerinin farklılaştığını söylüyor. 2013 herkeşe barış ve mutluluk getirsin. Ahmet Akışit

KAPAK GÖRSELİ
İmparator kapısı
üstündeki bronz
lentodan detay,
Aya Sofya.

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Hazırlayan: Edhem Eldem

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Hazırlayan: Emel Seyhan

08 PROF. DR. SHIRINE HAMADEH'İN SUNUŞU İSTANBUL'UN BEKÂRHANELERİ VE BEKÂRLAR

Eray Özcan

10 OSMANLI ERMENİLERİ VENEDİK'TE SAN LAZZARO MIKHİTARİST MANASTIRI VE İLK TÜRKÇE TİYATRO OYUNLARI

11 BİR SEMPOZYUM HAKKINDA POLİS TARİHİ ARANIYOR

Noëmi Lévy-Aksu

12 "UZUN, İNCE BİR YOL — KARİKATÜRLERLE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ" KARİKATÜR SERGİSİ PARİS'TE

Ozan Torun

16 HİLAL-İ AHMER'İN İSTANBUL AŞHANELERİ NEDEN KAPANDI?

Taylan Esin

26 1903 SİNEMATOGRAF İMTİYAZI

Özde Çeliktemel-Thomen

34 MATEMATİK TARİHİ: ETNOMATEMATİK

Beno Kuryel

42 GÖRÜNMEYENLERİN HAFIZASI: ATİNA'DA BİR RUM DÜŞKÜNLER EVİ

Anna Théodorides

50 LOZAN ANTLAŞMASI'NIN FRANZIZ PARLAMENTOSU'NDA ONAYLANMASI ÜZERİNE BİR SOVYET DEĞERLENDİRMESİ

Erden Akbulut

52 ÇERKEZ REŞİT'İN KOMİNTERN'E BAŞVURUSU

Mete Tunçay

53 BİZANS'TAN TÜRKİYE'YE KALAN MİRAS: TANIDIK YABANCI

Editör: Koray Durak

54 ORTAÇAĞDA İSTANBUL

Paul Magdalinou

56 İSTANBUL'UN BİZANS DÖNEMİ KÜLTÜR MİRASININ KORUNMASI

Zeynep Ahunbay

62 GEÇ ANTİK VE BİZANS DÖNEMİ İSTANBUL'DAKİ ARKEOLOJİK ALANLARININ HAYATTA KALIŞI

Alessandra Ricci

68 İSTANBUL'DAKİ BİZANS ANITLARI: ANI VE ŞİMDİKİ VARLIĞI

Anestis Vasilakeris

71 EUPHEMIA'NIN SULTANAHMET'TEKİ MARTYRION — KİLİSESİ

T. Engin Akyürek

76 TÜRKİYE'DE BİZANS TARİHİ ÇALIŞMALARINA DAİR GÖZLEMLER

Nevra Necipoglu

78 LİSE KİTAPLARI ÜZERİNDEN TÜRKİYE'DE BİZANS VE BİZANTOLOGLARIN ALGILANIŞI

Koray Durak

84 FETHİN GÜNCEL TEMSİL BİÇİMLERİ "İSTANBUL'UN FETHİNE DAVETLİ OLMAK"

Ece Zerman

90 BİZANS TAHAYYÜLÜNÜN ŞEKİLLENMESİNDE ABDULLAH ZİYA KOZANOĞLU ETKİSİ BÜYÜK TÜRK ROMANLARI VE BİZANS

Buket Kitapçı Bayrı

94 PIETER BRUEGEL'İN RESMETTİĞİ MASUMLARIN KATLI

Hazırlayan: Zerrin İren Boymudelik

FİKR-İ TAKİP:

15 günde bir 94.9 Açık Radyo'da yayınlanan Fikir-i Takip programında 7 Ocak Pazartesi saat 15.35'te Engin Akyürek'i konuk edeceğiz.

Peri Efe-Ahmet Akışit

04

SELANİK'TE OSMANLI BANKASI'NIN BOMBALANMASI

Edhem Eldem, 1903 yılında Selanik'teki Osmanlı Bankası'na düzenlenen suikastın son merhalesine yer veren L'illustration dergisinin 27 Haziran 1903 tarihli sayısını sunuyor.

08

"İSTANBUL'UN BEKÂRHANELERİ VE BEKÂRLAR"

Eray Özcan, Prof. Dr. Shirine Hamadeh'in erken modern dönem İstanbul bekârhanelerini konu eden sunuşunu özetliyor.

42

ATİNA'DA BİR RUM DÜŞKÜNLER EVİ

Anna Théodoridès, 1964'ten sonra Yunanistan'a göçmek zorunda kalan ve Atina'da bir yaşlılar yurdunda yaşayan İstanbullu Rumların hayatlarında nasıl bir kırılma yaşandığını irdeliyor.

94

PIETER BRUEGEL'İN RESMETTİĞİ MASUMLARIN KATLI

Zerrin İren Boynudelik, 16. yüzyıl Kuzey Avrupa sanat camiasının renkli isimlerinden Pieter Bruegel'in çizimiyle Masumların Katli'ni sunuyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 229, Ocak 2013

TARİH VAKFI
ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoglu

TARİH VAKFI

Zindarcı Değirmen
Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıyay, Murat Belge, Fatmagül Berktaş, Bülent Bilmaz, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurgün Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalıhoğlu, Vangelis Kechris, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Özgür Tekin, Taner Timur, Zafer Toprak, Mete Turşay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen
S. YAZIŞLARI MÜDÜRÜ
VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit
YAYIN YÖNETMENİ
YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan
REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım
DERGİ VE
KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen
KAPAK UYGULAMA
Aysel Kazıcı Özalp

SAYFA TASARIM/
UYGULAMA
Aysel Kazıcı Özalp
İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr
BASKI
G.M. Matbaacılık ve
Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SIT 1.
Cadde No: 34204
İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Aralık 2012
DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00
YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın
ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50
ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE
BEDELİ
85,00 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

27 HAZİRAN 1903

SELANİK'TE OSMANLI BANKASI'NIN BOMBALANMASI

L'illustration dergisinin 23 Mayıs 1903 tarihli 3143 numaralı sayısında yer alan ve geçen ay incelediğimiz haberde Selanik'te Osmanlı Bankası binasının Bulgar ihtilalcileri tarafından nasıl bombalandığının ve bu fırsatla Osmanlı polisinin beceriksizliğinin hikâyesini görmüştük. Bundan takriben bir ay sonra, L'illustration'un 3148 sayılı ve 27 Haziran 1903 tarihli nüshasında bu olayın son merhalesine yer verilmekteydi: 6 Haziran günü neticelenen askeri mahkemedeki dava sonunda bu ve benzer olayların failleri arasında yakalanan üç kişinin idama mahkûm olmaları.

Paris'te bir misafir: Mısır Hıdivi II. Abbas Hilmi hazretleri.

Bahsedilen tarihte basının gözü başka bir yere, vahşice bir suikast sonucunda Kraliçe Draga ile birlikte hayatını kaybetmiş olan Kral Aleksandar Obrenoviç'in ardından siyasi bir krize girmiş olan Sırbistan'a yönelmişti. L'illustration dergisinin bu sayısının kapağında da bu krizin çözüm noktasına, yani Cenevre'ye giden bir Sırp

delegasyonunun rakip aileden Petar Karadordeviç'i (Karacorçeviç) tahtı devralmaya davet ettiği sahnenin bir görüntüsüne ayırmıştı.

Derginin içinde ise Osmanlı dünyasını dolaylı bir şekilde de olsa ilgilendiren bir madde daha bulunuyordu. Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa'nın tam sayfa bir portresi. Portrenin dergide yer almasının sebebi, genç hükümdarın o hafta içinde, kimliğini gizleyerek de olsa, Paris'i ziyaret etmiş olmasıydı. Biraz da okuyucularının ilgisini çekerek türden bir "dolgu

malzemesi" olarak kullanıldığı anlaşılan portrenin ilginç bir özelliği, Abbas Hilmi Paşa'nın bu pozunu açıkça Osmanlı kimliğini öne çıkaracak şekilde kurgulamış olmasıdır. Bunun en çarpıcı işareti, taşımakta olduğu madalya ve nişanların niteliğidir. Göğsündeki iri şemse, Nişan-ı Âli-i İmtiyaz'a aittir. Abdülhamid'in 1881'de ihdâs etmiş olduğu, zümrütlü ve ağır tezyinatıyla çok iddialı bir görüntüsü olan bu nişan, padişahın yerli ve yabancı ancak çok az sayıdaki kişiye bahsettiği bir onurdur. Keza, göğsüne asılı olan dört adet madalyanın tam olarak neye tekabül ettikleri görünmemekle beraber, şekil ve ebatlarından soldan sağa doğru altın İmtiyaz, gümüş İmtiyaz, altın Liyakat ve Yunan Harbi madalyaları olduklarını tahmin etmek mümkündür. Nihayet, hıdivin boynuna asılı olan madalyon şeklindeki objenin ise 1851'de Mecidi Nişanı'nın ihdâsıyla büyük ölçüde ortadan kalkmış olan Nişan-ı İftihar'ın beş iri pirantallı bir örneği olduğu net bir şekilde göze çarpmaktadır.

Reis General Edib Paşa, Paoli Poçef, Stoyan Boşnakof-Arsos. Selanik dinamiçileri askeri mahkeme karşısında. — Müzakerelerin özetinin okunması esnasında çekilmiş fotoğraflar ve çizilmiş bir krokiden.

SELANİK MAHKÜMLERİ

Nisan sonunda Selanik'in sahne olduğu dramatik olaylar, başlıca dört suçlunun askeri mahkeme tarafından idama mahkûm edilmesiyle son buldu. Mahkeme, hükmün ilân edildiği 6 Haziran günü celse haricindeki bütün celselerini kamuya kapalı tuttu. Askeri idare binasının birinci katında altı pencerenin aydınlatıldığı geniş bir odadan ibaret olan mahkeme salonunun dibinde yüksek rütbeli subaylar kanepeleri paylaşıyorlar; biraz önlerinde vali³ ile 3. Ordu müşiri⁴ koltuklarda yer alıyorlar; ortada ise mahkeme reisi⁴ bir büronun başında oturmuş durumda, sağında ve solunda ise iskemlelerde mahkemenin yedi hâkimiyle tercümanları, Jandarma Binbaşı Hüseyin Efendi oturuyorlar. Hazır bulunan zanlılara gelince, bu üç kişi riyaset bürosunun karşısında ayakta duruyorlar. Onları sıradan sayacak olursak, önplanda kaput giymiş ve başı açık olan, Fransız Guadaluivir Vapuru'ndaki patlamaya⁵ suçla-

nanlardan yirmi bir yaşındaki Paoli Poçef; onun sağında, başında fesle, dükkânının mahzeninden gizlice iki tünel kazıp Osmanlı Bankası'nı havaya uçurmuş olan meşhur bakkal Marko Stoyano Boşnakof; ardından da henüz on dokuz yaşında gencecik, sakalı çıkmamış, yakın geçmişte daha Selanik Bulgar Lisesi'nde talebe olan Milan Arsof. Yorgi Petre Bogdanof adında yirmi dört yaşındaki dördüncü zanlı ise, akıl hastalığı tıbbi raporla sabit olduğundan hazır bulunmuyordu.

PARİS'TE BİR MİSAFİR: MISIR HİDİVİ II. ABBAS HİLMİ HAZRETLERİ

Geçenlerde Mısır Hidivi birkaç günlüğüne misafirimiz oldu. Hükümdarlar arasında işgal ettiği önemli mevkie rağmen epey az tanınan bir sima oluşunu herhalde fiili olmaktan çok itibarı olan iktidarının onu ittiği mütevezi role bağlamak gerekir.

14 Temmuz 1874 günü dünyaya gelen II. Abbas Hilmi,⁶ çok yakında yirmi doku-

zuncu yaşını tamamlayacaktır. Mehmed Tevfik'in⁷ en büyük oğlu olarak, babasının 1892'deki ölümü üzerine metbuu olan padişahın kendisine Hıdiv payesini veren fermanı aldığı anda henüz on sekiz yaşındaydı. İki kardeşi Mehmed Ali Bey ile Hasan'ın ilki 1889'da Türk-Rus savaşı esnasında ölmüştü.⁸ 1895 yılında Çerkes olan prenses İkbâl Hanım'la evlenmiş,⁹ bu evlilikten bir oğluya üç kızı olmuştur.¹⁰ İktidarının başında birkaç vergiyi kaldırarak ya da azaltarak halkın belirli ölçüde sevgisini kazanmıştı; fakat kısa bir müddet içinde özerkliği İngiltere'nin Mısır meselelerindeki ezici etkisiyle tamamen yok olmuştur.

Abbas Avusturya'da, Viyana'daki *Theresianum*'da eğitim görmüştür.¹¹ Akıllı ve kültürlü bir şahsiyet olup, özellikle 1900'de Londra'ya giderken, birkaç kere ziyaret ettiği Fransa'ya karşı her zaman büyük yakınlık göstermiştir. Londra'ya dönmeden bir hafta Paris'i kesinlikle tanımadan ziyaret etti.

DİPNOTLAR

1. Burada bahsi geçen medalya ve nişanlar için bkz. Edhem Eldem, *Yıldırım ve İmtiyaz, Osmanlı Nisan ve Madalyaları Tarih*, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2004, s. 102, 294, 296, 300, 315, 348.
2. O tarihte Batumlu Hasan Fehmi Paşa (1836-1910).
3. Tarihî Hacı Hayri Paşa (1846-1908).
4. Resimden anlaşıldığı üzere Edib Paşa.
5. Guadaluivir Vapurı'nda 28 Nisan 1903 günü, yani Osmanlı Bankası'ndan bir gün evvel, aynı grup tarafından bir bomba patlatılmıştı.
6. Abbas Hilmi Paşa (1874-1940), İttihâdîlerce olan yakınlığı nedeniyle 1914 te İngilizler

Mısır'ı ilhak ettiklerinde tahttan ve verasetten düşürdüğünden İstanbul'a sığınmış, sonradan Türk bayrağına geçmiştir.

7. Hıdiv İsmail Paşa'nın oğlu olan Mehmed Tevfik Paşa (1862-1892), 1879'dan ölümüne kadar Hıdiv olmuştur; Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve ailesi hakkında bkz. Nûl Kıvıncı'nın *Boğaziçi'ne Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hanedanı'nın İstanbul'daki İzleri*, Beşiktaş (yay. haz.), İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2011.
8. Tamamen yanlış bilgi. Abbas Hilmi'nin tek erkek kardeşi Mehmed Ali Tevfik, 1875'te doğmuş ve 1955'e kadar yaşamıştır. Zaten 1889 tarihinde herhangi bir Rus-Osmanlı savaşı söz konusu da değildir.

9. 1876 doğumlu olan İkbâl Hanım, II. Abdülhamid'in bir cariyesiydi. 1895'teki bu evlilik 1900'de boşanmayla sona ermiştir. İkbâl Hanım 1941 yılında Kudüs'te vefat etmiştir.
10. Tek oğulları Mehmed Abdülmünim (1899-1979), 1952'de Kral Faruk tahttan düşürüldüğünde kısa bir müddet için kral naibi olmuştur. 1940'ta Nersisâh Sultân'la (1921-2012) evlenmiştir. Abbas Hilmi Paşa ile İkbâl Hanım'ın kızları: Emine (1895-1953), Anıyettullah (1896-1979) ve Lütfiye Şevket (1900-1976).
11. 1746'da İmparatoriçe Maria Theresa tarafından Viyana'da kurumsal olarak meşhur okul.

Kadıköy Vapourları Meselesi

8 OCAK 1913

İKDAM

Kadıköy hattında işlemek üzere Seyrüsefain İdaresi'nin mukaddeme Londra'ya sipariş etmiş olduğu iki vaporu inşa edecek olan kumpanyanın ilan-ı iflas eylemesi üzerine bilâ-teminat mezkûr kumpanyaya tesviye edilen yirmi bin liranın istirdadı lgeri alınması zımında muamele-i lâzimeye teşebbüs etmek üzere Ticaret Müdür-i Umumi Ali Bey üç buçuk ay mukaddem idare-i mezkûre tarafından Londra'ya i'zâm edilmişti. İstihbarat-ı mevsûkamıza nazaran Londra Mahkemesi'nde ikame olunan dava reddolunmuş ve şu hâlde mezkûr yirmi bin lira Sefain Meclis-i İdaresi Heyeti'nin mübâlaâsızlığı idüncesizliği yüzünden kaybedilmiştir. Bundan maada ikame-i dava için de dört beş yüz lira kadar masarif-i saire ihtiyar edilmiştir. Şura-yı Devlet'ce icra-yı muhakemeleri taht-ı karara alınan müsebbiplerin bugünlerde muhakemelerine başlanacağı haber alınmıştır.

Asker Kaçıranlar

9 OCAK 1913

İKDAM

Galata'da Balıkpazarı'nda kahveci Yunanlı Barbo Yani ve yine kahveci Yunanlı Panayot dahil-i esnan-ı askeri olanları laskerlik çağı gelenleri iğfal ve kahvelerinde hıfz ederek cihet-i askeriye'nin takibatını tas'ib etmekte izorlaştırmaktal olduklarından zaptiyece derdest edilerek Divan-ı Harb-i Orfi'ye teslim edilmişlerdir.

İzmir'de Rumeli Muhacirini

11 OCAK 1913

İKDAM

Izmir'den Osmanischer Lloyd gazetesine iştir edilior. Makedonya ile eski Sırbistan havalisinde firar eden muhacirin elân kesretle vürüd etmektedir. Muhacirin miktarı 6000 raddesinde tahmin ediliyor. Selanik'ten yeniden

6000 kadar muhacirin hareket ettiği müstahberdir. İhaber alınmıştır) Komitecilerin ika etmekte oldukları muamelât-ı zalimane hasebiyle muhaceretin daha uzun müddet devam edeceği muhakkaktır. Selanik'ten gelen her vapor 1200 — 1500 muhaciri hâmil bulunuyor. Bu zavallılardan kısm-ı azamı üzerlerindeki elbiseden başka hiçbir şeye malik değildirler. Vali vekâletinde bulunmakta olan Kemâl Bey'in taht-ı riyasetinde teşekkül eden komisyon-ı mahsus bunların iskânı meselesiyle iştigal etmektedir. Muhacirin ibtida camilerle mekteplere iskân edildikleri hâlde ahiren bir kısmı vilayetin dâhili cihetlerine doğru sevk olunmuşlardır. Bu hususta irtikab edilen hata ve sù-i istimalât hasebiyle dâhile gönderilen muhacirlerden kısm-ı azamı ahiren tekrar İzmir'e avdet etmişlerdir. Evvelce her türlü esbab-ı refah ve saadeti haiz bulunan ailelerin şimdi bir parça ekmeğe muhtaç olacak derecede duçar-ı sefalet olmaları pek müellim lelemin veren ve feci bir hâl teşkil etmektedir.

Darülfünûn Talebesinin İngiliz Gençlerine Müracaatı

16 OCAK 1913

İKDAM

Darülfünûn-ı Osmanî Talebe Cemiyeti tarafından "Times" vasıtasıyla İngiliz gençlerine hitaben yazılan bir açık mektuptur: Bizi kavm-i necibinize karşı ebed-pay-dar hissiyat-ı minnetdarane ve şükr-güzarâne beslemeye mecbur eden âlâik-i hâliye ve tarihiyenin verdiği cesaret ve İngilizlerin meşhur-ı âlem olan adaletperverliği hakkındaki itimat saikasıyla Balkanların menazır-ı ilmiyesine enzâr-ı dikkat ve vicdan asaletlerini işırlâb ve bu hâl-i esef-i iştimal üzerine şefkat-ı insaniyetperveraneni istiîfa lyardım dilemeye mübaderetle şimdiye kadar bir çok mevanin haylilelerinden lengellerden dolayı muvâllık olanadığımız teceddükat ve terakkîyana mazhar olabilmek için lâzım gelen zemin ve zaman-ı

münasibin iktisabı ve muhat bulunduğumuz felaketlerin indifal emrinde Avrupa medeniyet-i hazırasının pışva ve rehberliği mevkiini bihakkın ihraz eden İngiliz Milleti'nin ve bilhassa İngiliz gençliğinin hakkımızda göstereceği itimat ve teveccühü pek kıymetli addedeceğimizi beyana müsâraat eyleyiz.

En Son Haberler

16 OCAK 1913

İKDAM

Düvel-i Muazzama'nın Notası Viyana 15 Kanunisanı — Düvel-i Muazzama Bâb-ı Âli'ye tebliğ edilecek müşterek notanın metninde ittihad-ı efkâr hasıl etmişlerdir. Mezkûr nota Salı veya Çarşamba günü tebliğ olunacaktır. Notanın meâlî sarıhtır, Bâb-ı Âli'ye Edirne'nin terk edilmesi ve Cezâir-i Bahr-i Sefid [Akdeniz adalarının] mukadderatının devletlere havale olunması hususlarını kemâl-i ciddiyetle tavsiye olunuyor. Devletler, her ne kadar mezkûr notanın müştereken tanzim ve tebliğini kabul etmişlerse de maksadın tatbik ve temini hususunda müttehiden ve müttefikan hareket edecekleri iddia olunamaz.

...

Balkan Mezalimi

Viyana 15 Kanunisanı — Roma'dan varıt olan telgrafnamelerde, Balkan müttefiklerinin icra ettikleri mezalim ve kitâl İstanbul'daki Düvel-i Muazzama süferasından birine atfen izah ve ta'dâd ediyor. Mezkûr sefirin bir mektubunda bu mezalim hakkında tafsilat itâ edilmekte ve katliam edilen Müslümanların miktarı iki yüz kırk bin derecesinde gösterildiği gibi kitâlin elan devam etmekte olduğu da beyan olunmaktadır.

Mahrakat Meselesi

17 OCAK 1913

SABAHA

Mevsim-i şitanın asıl kesb-i şiddet eylediği şu sırada mahrakat meselesi bütün dehşetiyle mevzû-i bahs olmakta ve bilhassa fukara-yı ahalinin endişe-i muhikini ihlaklı

endişesini] tevlid etmektedir. Filhakika mercinin ehemmiyetle nazar-ı dikkatini celbedecek meselelerden biri de budur. Odun ve kömür fiyatının tahammül fersa bir derecede yükselmesi mahrukat tacirlerinden bazıların eser-i ihtikârından başka bir şey değildir. Çünkü şehrimizde bu kadar gali lphahâl satılan mahrukat esasen aylarca evvel iddihar edilmişti İstoklanmıştı. Şu sıralarda masarîf-i zâide ihtiyarlarıyla (gereksiz yere) celbolunmuş değil ki. Geçen günkü nüshamızda dahi yazdığımız vechile Şehremaneti'nce bu hususta bazı tedabir-i munzame ile de şu ihtikârın önüne set çekileceğini kaviyyen ümit ederiz.

Balkan Mezalimi Vahşet ve Denâet

18 OCAK 1913

İKDAM

Selanik gazetelerinde neşredilmek üzere tetip olunmuş, fakat Yunan Hükûmeti'nin vaz' ettiği sansür tarafından mezkûr gazetelere derci men edilmiş olan âtidedi fıkrayı Selanik'te münteşir rûfekamızın matbaamıza ırsal eyledikleri tertip provasından nakl ile aynen derc ediyoruz:

Avrethisarî kazasına tabi İşkili karyesinde tüyleri ürpertecek bir fiil-i vahşet ve habasetin irtikâb olduğunu kemâl-i esef ve teessürle istihbar ediyoruz. Karye-i mezkûre halkından Mümin Efendi'nin hanesine Bulgar komiteleri girerek Mümin Efendi ile biraderini katlettikten sonra merhum korimesi Ayşe'nin ırzına tasallut etmek isterler. Zavallı kızcağız namusunun tasalluttan vıkaye için kendini pınara atarsa da mütearrızlar biçareyi pınardan çıkarırlar. İmdadına şitab eden validesiyle biraderini cerh ettikten sonra alıp giderler. Bulgar zabiti bıkırni izale etmek hiyanetini irtikâb ile zavallı kızı Bulgar voyvodalarına teslim eder, voyvodalar da bir hafta her türlü şenâat ve hiyanetini icra ettikten sonra biçareyi salıverirler. Pederi ve amcası suret-i vahşiyanece katil, biraderi ve aciz validesi cerh olunan ve ırz ve

namusu pây-mâl edilen bu zavallı kız Selanik'e gelmiş, âlâm ü ekdar İkederler] içinde bedbaht talihine gece gündüz agramakta bulunmuştur. İnsaniyet ve medeniyetten dem vuran, mazlûmların, acizlerin ahvâl-i müellimesine liç sızlatan durumunal karşı hiss-i terahhum [acıma hissi] duyduğunu iddia eyleyen Avrupa efkâr-ı umumiyesine bu feci ve müellim hadiseyi arz eder, medeniyet ve insaniyet namına bir seda-yı iştikâ [şikâyet] ve nefretin yükseldiğini işitmek isteriz.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Tabutu

23 OCAK 1913

İKDAM

Süleymaniye'de kâin eski imaret yerinin derdest teşkil bulunan Evkaf-ı İslamiye Müzesi ittihaz edilmek üzere tamiratına başlandığı yazılmıştı.

Bu dairenin vasatında İortasındal bulunsalonun da tamiri lazim geldiğinden cennet- mekân Kanuni Sultan Süleyman Han'ın na's-ı gufran nakşının irtihâl-i dâr-ı bekâ eylediğı [öldüğü] Macaristan'da kain Zigetvar'dan Dersaadet'e hin-i naklinde mevzû bulunduğu tabutun asılı olduğu yerden kaldırılmasına lüzum görülmüş ve taraf-ı eşref hazret-i padişahiden, hakan-ı müşârunileyh hazretlerinin sandukaları üzerine ferş olunmak [yayılmak] üzere ihsan buyrulmuş olan gayet kıymetli bir şalla sarılı olduğu hâlde mezkûr tabut layık olduğu tevkirat ile İsayıylal kaldırılarak muvakkaten Sultan Ahmet Cami-i şerifi İttisalindeki daire-i mahsusaya nakl ve hıfz edilmiştir.

Perşembe Günkü Tezahürat

26 OCAK 1913

SABA

Jön Türk'ten:

Bâb-ı Âli'de icra edilen vatan-perverane nümayişler esnasında orada bulunmakta olan dostlarımızdan biri nümayişlerin bîdayet-i vukuunu bize şu suretle izah eylemiştir.

Bazı kimseler ellerinde bayraklar olduğu hâlde Şeref Sokağı cihetinden Bâb-ı Âli'ye doğru iniyordu. Bu zevat Bâb-ı Âli medhaline geldikleri zaman Enver Bey bir ata rakib olduğu hâlde görüldü. Bu zevat Enver Bey'i ihata ettiler ve beraberce Bâb-ı Âli havalisine ithal eylediler. Bunu üzerine hatib-i şehir Ömer Naci Bey göğsünü açarak dedi ki:

"Biz namusumuzu, namus-ı vatani, dinimizi kurtarmak için geliyoruz. Üzerimize ateş edecek misiniz? Eger etmek istiyorsanız işte göğsüm, atın."

Bir dakika sükût hüküm sürdü. Naci Bey devam eyledi. "Niçin öldürmüyorsunuz? Beni çabuk öldür ki memlekette haysiyet kalmadığı itikadıyla mezarıma gideyim."

Bunun üzerine Ömer Naci Bey dostlarına hitaba başladı. Bu esnada kahveler ve civar evlerden iki bin kişiye yakın bir cemm-i gafir Bâb-ı Âli havalisini, binek taşını doldurmuştu. Yine bu sırada idi ki içeriden birkaç el silah sesi geldi. Bilahare anlaşıldığı vechile Enver Bey içeri girmek isterken Sadaret Yaveri Nafiz Bey ateş etmiş, fakat Mustafa Necip Bey isminde bir zabıt araya atılarak kurşun alınna isabetle bi-ruh düşmüştür [ölmüştür]. Bunun üzerine diğer rovelver sesleri işitildi.

Enver Bey Meclis-i Vükelâ salonuna dâhil oldu. Meclis-i Vükelâ cevabi notayı hazırlamış, imza etmek üzere idi. Bu ahval üzerine Kamil Paşa istifa etmiş. istifanamesinin zat-ı şahaneye tebliğini Enver Bey'e rica eylemiştir.

Tebdül-i Dine İcbar

30 OCAK 1913

İKDAM

Viyana 29 Kanunisi – Yunan ve Bulgarlar, Selanik'te Müslümanları Hristiyan dinini kabule mecbur edecek her türlü vesait müracaat ediyorlar. Birkaç gün evvel Selanik'te iki Bulgar sokakta rast geldikleri İslam kadınlarını kiliseye sevk ederek, onları vaftiz etmişlerdir.

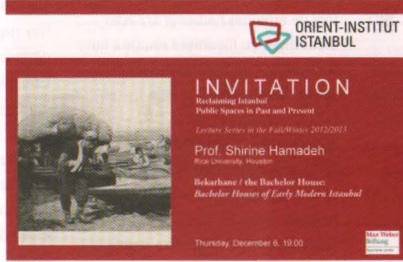
PROF. DR. SHIRINE HAMADEH'İN SUNUŞU İSTANBUL'UN BEKÂRHANELERİ VE BEKÂRLAR

Erken modern ve modern dönem Osmanlı şehirleri ve mimarisinin yanı sıra kamusal alanlar üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan tarihçi Prof. Dr. Shirine Hamadeh'in 6 Aralık'ta Orient-Institute İstanbul'da "İstanbul'un Bekârhaneleri ve Bekârlar" sunumunu gerçekleştirdi.

ERAY ÖZCAN

Prof. Dr. Shirine Hamadeh'in gerçekleştirdiği erken modern dönem İstanbul bekârhanelerini konu eden sunum çok ilginçti. Prof. Hamadeh'in birkaç yıl önce İstanbul sokakları üzerine başlattığı, 18. ve 19. yüzyılın ilk yarısını kapsayan geniş kapsamlı projesinin bir parçası niteliğindeki bu sunum, bekârhaneler ve bekârlar üzerinden bize farklı ve önemli bilgiler aktardı. Bu çerçeveden bakıldığında haklarında çok fazla şey bilmediğimiz Osmanlı bekârlarının 18. ve 19. yüzyıl İstanbul'unun sosyal, kültürel, ekonomik ve politik açılarından nasıl şekillendiğini görmemize yardımcı olduğunu söyleyebiliriz. Prof. Hamadeh çoğu kez önemsiş görülen bekârların sanılanın aksine toplumsal pek çok meselede merkezi bir role sahip olduklarına işaret etti. İmparatorluğun kırsal kesimlerinden şehre gelen 'taije-i bekâr' olarak adlandırılan kimselerden bahsedilirken bu insanlar kimlerdi, ne iş yaparlardı, nasıl yaşarlardı, devletin ve toplumun algısı nasıl şekillendi gibi pek çok sorunsala da cevap arandı.

Osmanlı tarihçilerince az sayıda çalışmaya konu olmuş bekârlar hakkında sınırlı bilgiye sahibiz, fakat Prof. Hamadeh'in işaret ettiği gibi göçmen-bekârlar resmi yazılı kaynakların yanı sıra az sayıdaki günlük ve kroniklerden hem devletin hem de yerleşik İstanbulluların giderek önemli meselelerinden biri hâline geldikleri görülmektedir. Bu çerçevede 18. ve 19. yüzyılın adli sicil kayıtlarının yanı sıra kronikler ve İstanbul'un yerleşiklerinin yazmış oldukları şikâyet

dilekçeleri kullanılan kaynaklardan birkaçıdır. Genellikle mevcut düzene bir tehdit unsuru olarak algılanmış, işsizlik ve suç gibi pek çok olumsuzluğun sebebi olmakla özdeşleştirilmişlerdir. Bu nedenle devletin üzerlerinde kontrol mekanizması kurmaya çalıştığı bir taife olagelmışlerdir. Bu çerçevede, göçlerle birlikte artan nüfus oranlarına karşı önlem ve kontrol mekanizması olarak 1720'li ve 30'lu yıllarda yeni bekâr odaları ve hanlıkların inşasının yasaklandığını görülmektedir. Toplum nazarımda ve devlet ricalinde sorunlu olarak algılanan İstanbul bekârlarının devletle ilişkilerinin hangi düzeyde ve nasıl şekillendiyene bakmak, meseleyi farklı açılardan görmemize yardımcı olacaktır. Potansiyel suçlu olarak addedilen bekârların, bu yaygın kanının aksine devletçe varlıklarını korunan bir kesim olduğu söylenebilir mi? "Yemek, sağlık ve hatta cenaze hizmetlerinin devlet tarafından karşılanması ve inşa edilen bekârhane veya bekâr odaları" bize çok boyutlu ilişkiler ağının bir resmiyi sunar, 1788 yılında Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın I. Abdülhamid'in İstanbul'daki bütün meyhanelerini kapatılmasını emretmesi karşısında tavır takınması

ilginç bir örnektir. "I. Abdülhamid'in yanına giderek bu kararın gayrimüslim bekârların gelir kaynağını keseceğini ve evlerine geri dönmeye zorlayacağını ifade ederek, meyhanelerden gelir sağlayan yeniciler ve salmanların kaybının telafisi için en azından Rumeli ve Anadolu'nun birer kenarında iki ya da üç meyhanenin açık kalması önerisi getirmiş fakat önerisi kabul edilmemiştir. "2 Bu tarihsel veri Prof. Hamadeh'in de ifade ettiği gibi bize ekonomi, göç, işgücü ve güvenlik gibi meselelerin yanında devletin gözetmesi gereken mekânsal faktörlerin dengeleri hakkında birtakım ipuçları sunuyor. Bir bekârın nerelerde yaşadığı, ne kadar kaldığı ve herhangi bir işte ne kadar süreyle çalıştığı konusu mevcut kaynaklarca bize fazlaca cevap sunmаса da çocukken gurbete gitmek zorunda kalmış Aşık Kamil örneği bir portre sunar: "Nalband oldum, Berber oldum, Hamamcı oldum, Tellak oldum, Bakkal oldum, Kayıkçı oldum, Hırsız oldum, Balıkçı, Aşçı, Boyacı, Pabuççu, Kasab, Kuyuncu, Pazvand, Terzi, Hainmal"3 Bekâr odaları, bekârhane, ya da mücerred odaları veya hocera-i racilin olarak adlandırılan mekânlar, Prof. Hamadeh'in ifadesiyle şehir

ait eski kurumlardır. Bu yapıların İstanbul'un fethiyle birlikte, şehrin demografik yapısının değiştilmesi ihtiyacı doğrultusunda aileleri olmayan erkek nüfusun barınma ihtiyacının giderilmesi amacıyla taşındığını görmekteyiz. Pek çok bekârhane yönetici elin yanı sıra bireysel teşebbüslerle inşa edildiğini söyleyebilesek de bu noktada bilgiler sınırlıdır. "16. yüzyılda Üsküdar'da bulunan ve III. Murad'ın darüssaade ağası tarafından inşa ettirilen İbrahim Ağa Camii'nde on mücerred odası ve on müte'chil odası (aile odası) bulunmakla beraber, Defterdar Ebu'l Fazl Efendi Külliyesi içerisinde yer alan kervansarayda yirmi dört odanın bekârlar için ayrılmış4 olduğunu görüyoruz. Bu çerçevede, Prof. Hamadeh'in günümüz İstanbul haritası üzerinden göstermeye çalıştığı dağılım tablosu 15. yüzyıldan 17. yüzyıla gelindiğinde şu şekildeydi: küçük işletmelerle birlikte dört ila beş yüz odalı iki bin dolayında kişiye hizmet veren Unkapı, Topkapı, Fatih, Mahmudpaşa, Süleymaniye, Gedikpaşa, Kasımpaşa, Galata, Beşiktaş ve Üsküdar'a kadar şehrin geneline yayılmış bekârhaneler. 18. yüzyılda ise çoğunlukla aşıptan yapılan kahvehane ve kasap dükkânlarının yanı sıra tatlıcı ve turşucu dükkânlarının üst katlarının bekâr odaları olarak kullanıldığı mekânlar. 18. ve 19. yüzyıllar bekârlar için kolay yıllar olmayacaktır. "1731 yılında yayımlanan fermanla meskün mahalleler içerisinde bulunan mülkiyetler veya hanlar ve odalarda yaşayan tüm bekârların koulması ve mülk sahiplerinin uyarılarak bu yerlerin ancak müte'ehhilin odaları(aile odaları)

olarak kullanılabilceği ilan edilmiştir.⁵ Getirilen yasaklara uymayanlara karşı bu yapıların yıkılmasına kadar göden sert tedbirler alındığı da görülmektedir. İlan edilen fermanların kanunsuzluk, ahlaki düzen, güvenlik ve toplumsal düzen(nizam-ı âlem) gibi kaygıların etrafında şekillendiğini görüyoruz.

gerektiğini ifade etmiştir. Peki, bu boyutta bir sürgüne başka bir açıdan bakmak mümkün mü? Prof. Hamadeh'in ifade ettiği gibi II. Mahmud'un bu yıkıma, sürgüne ve tehire dayanan uygulamaları şehrin yeniden tahayyülüne yönelik stratejinin bir yansıması olarak da okunabilir. Bu düzenlemenin bir yıl

arasında kesişim noktalarının bulunduğu iddia edilebilir. Pek çok yeniçerin, büyük ölçüde bekârların çalıştığı ulaşım, inşaat ve gıda sektörlerinde faaliyet gösterdikleri gerçeği aralarındaki ilişkinin düzeyini anlamamıza yardımcı olacaktır. Yeniçeriler ve bekârlar konusu sunumda değinildiği gibi kişisel ilişkiler,

kaderi paylaşılarak ortadan kaldırılmıştır. Prof. Hamadeh'in ifadesiyle bu durum onlar için bir dönüm noktası olmuştur. Yeniçerilerin ilgasından sadece birkaç ay sonra yaklaşık 20.000 bekâr teknelere bindirilip İzmit ve Gelibolu'ya gönderilmiş ve memleketlerine geri dönmeleri için zorlanmıştır.

18. ve 19. yüzyıllar bekârlar için kolay yıllar olmayacaktır. 1731 yılında yayımlanan fermanla meskûn mahalleler içerisinde bulunan mülkiyetler veya hanlar ve odalarda yaşayan tüm bekârların kovulması ve mülk sahiplerinin uyarılarak bu yerlerin ancak müte'ehhlin odaları (aile odaları) olarak kullanılabilceği ilan edilmiştir.

1787 ve 1811 yılları arasında Üsküdar'daki Balaban İskeleyi çevresinde yaşayan bekârlar da aynı tür kaygılar çerçevesinde resmi evraklara konu olmuşlardır. Prof. Hamadeh'in değindiği resmi evraklarda bu muhitte yaşayan bekârlardan eşkiya ve ehl-i fesad ta'ifesi olarak bahsedilmekte ve bu yerlerde her türden gayri ahlaki davranışların açık bir şekilde sergilendiği vurgulanmaktadır. Bu belgelerde ikamet ettikleri yerlere kadın getirmek, fiili olarak buraları meyhane gibi kullanmanın yanında silah taşıdıklarından, cinayet ve tecavüz gibi olaylara karıştıklarından bahsedilmektedir. Bu çerçevede sunumda değinilen en ilginç örneklerden birisi ise 1811 yılında Üsküdar ahalisinden imamlar, yaşlılar ve seyyidlerin de aralarında bulunduğu ileri gelenlerin II. Mahmud'a ithafen yazdıkları mektuptu. Mevcut durumdan yakanar bütün bekâr evlerinin kapatılmasını istemelerine karşılık, II. Mahmud'un Üsküdar kadısını durumu araştırması için görevlendirdiğini görüyoruz. Padişaha durumu yazılı olarak arz eden kadı, bağ mimar gözetiminde bütün bekâr odalarının yıkılması gerektiğini ve buradaki iki Yahudi hanesinin de meyhaneye çevrilmesi olmasından ötürü yıkılmasa ve başka bir muhitte yeniden inşa edilmesi

sonrasında 1812 yılında patlak veren veba salgınının ise Kasımpaşa ve Galata'da bulunan 577 bekâr odasının yıkılması yönündeki kararın meşruyet kaynağı olduğunu görmekteyiz. Şanizade ve Ahmet Cevdet'in kroniklerinde salgının müsebbibi olarak fesda ve zinaya batmış olan bekârlar görülmüştür. Böylelikle Kasımpaşa ve Galata'da bulunan bekârhanelerin yanı sıra Asmaaltı, Tahtakale ve Bahçekapı'daki bekâr evlerinin yıkımına dinsel bir meşruyet kaynağının da eklenildiği söylenebilir.

Prof. Hamadeh'in bahsettiği ilgi çekici başka bir nokta ise yeniçeriler ile bekârların arasında gelişen ilişkiler ağı. Osmanlı askeri sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olan yeniçeri ocak sisteminin bozulmasıyla birlikte, yeniçerilerin ticaret hayatında yer almaya başlamaları bekârlar olarak adlandırıldığımız taifeye karşılıklı ilişkiyi kaçınılmaz kıldığı söylenebilir mi? "Bahçekapı, Asmaaltı ve Tahtakale bekârlarının yeniçerilerle yakın bir ilişki içerisinde oldukları iddiasını Câbi Tahtakale bekâr evleri üzerinde yeniçerilerin tam denetim sahibi olduklarını savunarak göstermiştir.⁶ Her ne kadar aralarındaki ilişkinin niteliği tam olarak bilinmese de bekârlar ve yeniçeriler

saygı, korku veya korunma çerçevesinde ele alınırken son yıllarda akademisyenler meseleyi ortak ekonomik ve politik çıkar temelli olarak ele alma eğiliminde olmuşlardır; fakat meselenin daha net anlaşılması için araştırmaların derinlik kazanması gerekliliği vardır. 1807 Kabakçı Mustafa İsyanı ve III. Selim'in tahttan indirilmesi bekârlarla yeniçerilerin birlikte hareket ettikleri gösteren önemli bir veridir. Yine aynı bekârların Alemdar Mustafa Paşa'nın sarayında düzenlenen saldırıda yeniçerilerle birlikte hareket ettiklerini görüyoruz. Fakat yeniçerilere verdikleri destek devlet nazarında olumsuz duruşları bir kat daha artırmış olacak ki 1812 yılında yıkılmasına karar verilen Tahtakale ve Asmaaltı ndaki bekârhaneler 1826 yılında yeniçerilerle aynı

İstanbul'un bekârhanelerinin konu edildiği bu konferans Orient-Institute İstanbul'da katılımcılarına oldukça değerli bilgiler sunduğunu söylemeliyim. İstanbul'un bir parçası olan bekârların 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı bürokrasisince ve toplumsal tabanda algılanma biçimlerini, sanılan aksine önemli siyasal ve sosyal olaylarda oynadıkları merkezi rollerine kadar bu taifeyi ve yaşam alanları olan bekârhaneleri daha geniş bir bakış açısıyla görme fırsatımız oldu.

DİPNOTLAR

- 1 Prof. Dr. Shirine Hamadeh'in sunum metninden.
- 2 Prof. Dr. Shirine Hamadeh'in sunum metninden.
- 3 Prof. Dr. Shirine Hamadeh'in sunum metninden.
- 4 Prof. Dr. Shirine Hamadeh'in sunum metninden.
- 5 Prof. Dr. Shirine Hamadeh'in sunum metninden.
- 6 Prof. Dr. Shirine Hamadeh'in sunum metninden.

OSMANLI ERMENİLERİ VENEDİK'TE SAN LAZZARO MIKHİTARİST MANASTIRI VE İLK TÜRKÇE TİYATRO OYUNLARI

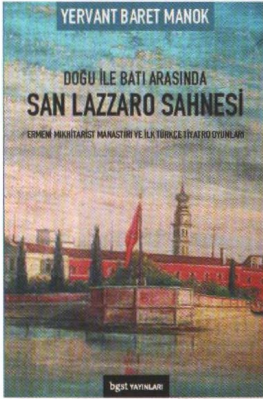
18. yüzyılın sonunda, Ermeni Mikhitarist Manastırı'nda yazılan ve Venedik Karnavalı'nda düzenli olarak icra edilen ilk modern Türkçe oyunlar, yazıldıkları tarihten yaklaşık iki asır sonra kendilerine hayat veren Ermeni rahiplerin doğduğu ülkeye, Türkiye'ye dönüyor.

Ermenilerin modern Türkçe tiyatronun kuruluşuna yaptıkları önemli katkı çoğumuz tarafından bilinir. Fakat araştırmalar, genellikle

1800'ü yılların ikinci yarısında İstanbul'da kurulup gelişmiş olan profesyonel Ermeni tiyatro grupları, bunların Türkçe verdikleri temsiller ve Türkçe icra edilen tiyatroya sundukları katkılar noktasında yoğunlaşır. Oysa Ermeni tiyatrosunun Türk tiyatrosuyla ilişkisi bu dönemden çok daha önce, henüz İstanbul'da ne modern bir Ermeni, ne de modern bir Türk tiyatrosundan bahsetmenin mümkün olmadığı yıllarda, Venedik'te Mikhitaristlerin San Lazzaro (Surp Gazar) Adası'ndaki manastırlarında başlamıştır. San Lazzaro Adası'nda, çoğu Osmanlı ülkesinde doğmuş olan Mikhitarist Ermeni rahipler tarafından yazılıp günümüze kadar ulaşan Ermeni harfli en eski Türkçe tiyatro metinleri

1790'lı yıllara aittir. Ancak bu eserler, bugüne kadar Türk ve Ermeni araştırmacılar tarafından ayrıntılı biçimde incelenmemişlerdir. Başta Metin And olmak üzere bazı araştırmacılar eserlerinde bu oyunlardan sadece birkaç satır bahsetmekle yetinmişlerdir. Sonuçta Türkiye'de Batılı anlamdaki tiyatronun, bir edebi tür olarak, Şinasi'nin 1860'ta yazdığı *Şair Eşlenmesi* ile başladığı konusunda genel bir kanaat oluşmuştur. Söz konusu oyunlara yönelik ilk ciddi araştırma 1984 yılında Venedik Ca' Foscari Üniversitesi'nin Doğu Dilleri ve Edebiyatları bölümünü bitirme teziyle uğraşırken Yervant Baret Manok tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak bu değerli çalışma

o tarihlerde çok fazla ilgi görmemiş ve araştırmacı tarafından değerlendirileceği günü beklemek üzere rafa kaldırılmıştır. Bu değerli çalışma, Bgst Yayınları ve Anadolu Kültür işbirliğiyle Türkiye'li okurlarla buluşuyor. Kitabın tanıtım etkinlikleri kapsamında, 18 Aralık Salı (Boğaziçi Üniversitesi Özgür Arnas Salonu) ve 19 Aralık Çarşamba (Cezayir Toplantı Salonu) tarihlerinde yazar Yervant Baret Manok ve Ermeni Mikhitaristlerinin Kültürel Çalışmaları konusunda dünyadaki en önemli araştırmacılardan birisi olan Prof. Boğos Levon Zekyan'ın konuşmacı olarak katıldığı iki buluşma gerçekleşti.

TARİHE KARŞI KÂR

Süddeutsche Zeitung'da 7 Aralık 2012'de yayınlanan Christiane Schlötzer imzalı yazının başlığı "Tarihe karşı kâr". Son zamanlarda Türk hükümetinin vaktiyle yurtdışına izni ya da izinsiz çıkarılan arkeolojik buluntuların geri getirilmesiyle uğraştığı ve basının da bunu coşkuyla karşıladığı ifade edilen yazıda Türkiye topraklarında bulunan, ancak baraj suları altına gömülebilecek ortadan kaldırılan ya da kaldırılacak olan arkeolojik alanlara dikkat çekiliyor. Yazının merkezinde Alliano

var. Kazı başkanı Ahmet Yaraş, Paşaköy muhtarı ve Bergama Belediye başkanı ile konuşularak hazırlanan yazıda Türkiye'nin yurtdışındaki buluntuları geri isterken bunu haklı sebeplerle oırttuğunu ama aynı zamanda ülkedeki çok değerli alanların yok edildiğine dikkat çekiliyor. Aynı tehlikenin Husanköy'ün başında da olduğunu söyleyen Schlötzer yazısını şöyle bitiriyor: Bir kere su altında kalarak yok olanı hiçbir Türkiye'li kültür bakanı geri alamız.

BİR SEMPOZYUM HAKKINDA*

POLİS TARİHİ ARANIYOR

"Türk polisinin tarihi yoktur". 1-2 Kasım 2012'de İstanbul Yıldız Şale'de düzenlenen "Tarihte Türk Polis Teşkilatı" başlıklı sempozyumun açılış konuşmasında Polis Akademisi Başkanı Prof. Dr. Remzi Fındıklı'nın birkaç kere tekrarladığı bu cümle, Türkiye'de polis tarihiyle ilgili çalışmaların kısıtlılığını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu açıdan, Malatya Polis Meslek Yüksek Okulu tarafından, Polis Akademisi ve Türk Tarih Kurumu desteğiyle düzenlenen bu sempozyum, birçok yönüyle bir "ilk" olarak nitelendirilebilir. Toplantı, iki yoğun günde birkaç akademisyeni polis mensuplarıyla bir araya getirerek polis tarihiyle ilgili yapılan yeni araştırmaların sunulmasına fırsat verdi. Bu makalenin amacı, konuşmacı ve dinleyici olarak katıldığım sempozyumu eleştirel bir bakışla değerlendirmektir.

NOËMI LÉVY-AKSU

Değerlendirmeye başlamadan önce, Türkiye'de polis tarihi çalışmalarına ilişkin bir iki noktayı hatırlatmak yararlı olabilir. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de polis tarihi 20. yüzyılda bir kurumsal tarih olarak gelişti. "Kurumsal" derken, hem kuruma odaklanan, hem de kurum mensupları tarafından ve/veya kurumun desteğiyle yazılan bir tarihten bahsediyoruz.

Ağırlıklı olarak 1940'larda yayımlanmış olan bu çalışmaların en iyi örnekleri, Alioğlu'nun *Türkiye'de Zabta, Ökçabol'un Meslek Tarihi* ve Tongur'un *Türkiye'de genel köklük* başlıklı kitaplarıdır¹. Polisle ilgili nizamnameleri, talimatları ve diğer yasal merinleri çok kapsamlı bir şekilde bir araya getiren bu çalışmalar, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde polis kurumunun yapısını ve görevini aydınlatmak için değerli katkılar sunmaya devam ediyor. Bu kitaplar, daha sonra ve yakın zamana kadar yapılan polis tarihiyle ilgili çalışmaların büyük bir çoğunluğu için ana veya tek kaynak olmuştur. Bu kitaplar yaklaşık yirmi yıl önce yazılmalarına rağmen hâlâ kurumsal tarih için en önemli ikincil kaynaklar olarak durmaktadır. Bu çalışmaların son derece titiz hazırlanmış olmalarına karşın, günümüzdeki tarihsellik kriterlerine göre birçok eksikleri bulunabilir. Yasal metinlerden yola

çıkarak tamamen kurumsal bir yaklaşımı tercih eden bu kitaplar polis tarihinin siyasal, toplumsal ve iktisadi boyutlarını tamamen göz ardı etmektedir. Ayrıca bu kitaplarda, açık bir biçimde veya satır aralarında "kurumsal refleks" olarak nitelendirilebileceğimiz bir yaklaşım mevcuttur. Bu kitapların amacı sadece polis tarihini aydınlatmak değil, gerekli görülen yerlerde kurum yüceltmek ve savunmaktır. Kökleri tarih öncesi döneme dayanan, daima devleti ve vatani savunan bir "Türk polisi"ni karışmaya çıkarıyorlar. Bu ideolojik bağlamda, daha sonra yapılan kurumsal çalışmaların birçoğuyla bu eski eserler arasında pek bir fark da bulunmuyor.

1990'ların sonundan beri bu tür çalışmalar devam etse de kurumun içinden ve dışından gelen yeni yaklaşımlar da dikkat çekmeye başladı. Kurumun kendi tarihine yönelik yaptığı araştırmalarda, Emniyet

Genel Müdürlüğü'nün Arşiv ve Dokümantasyon Dairesi eski başkanı Eyüp Şahin önemli bir rol oynamıştır. Sempozyumda çoğu konuşmacılarınca teşekkür edilen ve bizzat sunum yapan Şahin, Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde bulunan Osmanlıca kaynakları araştırarak Tanzimat sonrasındaki polisle ilgili birçok orijinal katkıda bulunmuştur. Şahin, kitap ve diğer çalışmalarında polis okullarından ilk kadın polis memurlarına kadar polisin toplumsal tarihiyle ilgili zengin bir konu yelpazesine değinmiştir². Bunlarla birlikte, kurumun birçok mensubunun tarih çalışmalarına yönelmelerine vesile olmuştur.

Diğer yandan, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki tasnif çalışmalarının ilerlemesiyle beraber Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinden gelen akademisyen ve öğrenciler, polis tarihiyle ilgili yeni araştırmalar yapmaya başlamıştır. Bazı ilginç katkılar getirmekle beraber, bu araştırmaların büyük bir kısmı, son yirmi yıldır hızla değişen polis tarihiyle ilgili uluslararası literatürden bağımsız bir seyir izlediğinden, metodolojik, eleştirel ve karşılaştırmalı bir bakıştan yoksun kalmıştır. 2004'te Ferdan Ergut tarafından yayımlanan *Modern Devlet ve Polis* adlı kitap, bu eksiklerden yola çıkarak, Türkiye'deki polis tarihi çalışmalarına çok değerli katkılar sunmuştur³. Yazar, kendisinin 'tarihsel sosyoloji' olarak nitelendirdiği

bir bakışla, geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminde polisin, devletin oluşumunda ve toplumsal denetimde oynadığı rolü tartışıyor. Özellikle II. Meşrutiyet dönemi üzerinde durup *Polis Mecmua'sı* veya Meclis-i Mebusan tutanakları gibi çeşitli kaynaklara dayanarak polisin profesyonelleşmesi, ordudan ayrılması ve suç tanımının siyasallaşması gibi önemli temaları ele alıyor. Kitabının teorik çerçevesi ve birçok tespiti, II. Abdülhamid döneminde İstanbul'da asayiş meselesine odaklanan çalışmaların için önemli bir ilham kaynağı olmuştur. Tanzimat döneminden sonra şehirlerde asayişten birinci derecede sorumlu olan polisin şehre dâhil edilme biçimleri ve topluma etkileşimleri özellikle üzerinde durduğum meselelerdir⁴. Birkaç yıldır Türkiye'de ve yurtdışında yapılan suç ve toplumsal denetim konulu master ve doktora tezleri de polisin görevlerini ve toplumsal rolünü yeni yaklaşımlarla sorgulamaktadır. Özetle, Türkiye'de polis tarihi hâlâ aranıyorsa da polis olan ve olmayanlar onu araştırıyor...

Gelelim "Türk Polis Tarihi" sempozyumuna... Yıldız Şale'nin güzel toplantı salonunda, bütçe ve organizasyon yönüyle alışık olduğumuz akademik sempozyumlardan geri kalmayan konferans, organizatörlerin tarih çalışmalarını göstermekle birlikte, Polis Akademisi'nin

*Toplumsal Tarih'in 229. Aralık sayısında yılın ilerisinde olan teknik bir yanlışlık sonucu bu makalenin oluşumuna, ekol bir versiyonu basılmıştır. Okuyucularımızın bu versiyonu dikkate almasını rica ediyoruz.

toplantıya desteğini esirgediğini de ortaya koydu. Türk Tarih Kurumu'nun resmi desteği ve konuşmacıların bir kısmının akademisyen olmasına rağmen, dinleyicilerin hemen hemen hepsi üniformalı/ üniformasız Emniyet Genel Müdürlüğü, Polis Akademisi veya polis meslek yüksek okulları mensuplarından, öğretim üyeleri ve öğrencilerden olması da kurumsal boyutun başka bir göstergesiydi. Konferansın, teorik olarak herkese açık bir çağrıyla düzenlenmesine ve saygın akademisyenleri içeren bir bilimsel komiteye sahip olmasına karşın, öncelikle polis kurumunun ve bir şekilde kuruma bağlantılı araştırmacıların dikkatini çektiğini söyleyebiliriz.⁶ Bu açıdan, hem polis kurumuyla ilişkisi olmayan hem de tek yabancı hem de tek kadın konuşmacı olan bu makalenin yazarı için bu konferansa katılmak son derece ilginç bir deneyim olmuştur. Bir kısmı kronolojiyi ve mantığı zorlayan bir tebliğ sıralamasıyla düzenlenen oturumları tek tek anlatmak yerine, önemli ve/veya sorunu bulduğun birkaç noktanın altını çizmekle yetineceğiz⁷.

İlk olarak yöntem ve içerik açısından zayıf olarak nitelendirilebileceğimiz birkaç tebliğ olmasına rağmen, sempozyumun genel seviyesi yukarıda bahsettiğim geleneksel kurumsal literatürün çok üstündeydi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nde saklanan polis arşivinin yanında, vilayet salnamelerinin, polis dergilerinin, günlük gazeteleri ve edebi eserleri kullanan çok sayıda konuşmacı, birincil kaynaklara dayalı orijinal araştırmalar sundular. Sunulan konular arasında, polisin toplumsal tarihi için zemin oluşturabilecek birkaç önemli eğilim dikkat çekiyordu. Birincisi, yerel tarih araştırmaları veya sempozyumun idari tabiriyle "il çalışmaları" dır. Tarih Vakfı'nın yıllardır yürüttüğü yerel tarih çalışmalarından muhtemelen haberdar olmayan ve Osmanlı'nın son dönemdeki Kastamonu ve Konya zabta teşkilatlarını

inceleyen araştırmacılar, bu konularda önemli bulgular elde etmişler. Özellikle 20. yüzyıl başlarına kadar adı geçen vilayetlerde polis teşkilatının sadece 3-10 üyeden ibaret olması, o dönemdeki polisin kurumsallaşması ve asayişin sağlanmasına yönelik mekanizmalar konusunda önemli sorular soruyor. II. Abdülhamid dönemiyle anılan sıkı denetim, payitahtta önemli ölçüde polis üzerine kurulu olsa da taşra vilayetlerinde ve şehirlerde jandarma ve/veya ordunun önemli bir rol oynamaya devam ettiğini, doğrudan saraya bağlı istihbarat memurlarının olduğunu ve yine çeşitli yerel aktörlerin etkilerini koruduklarını düşünmek, bu bilgilerle olanaklı hale gelmiştir. Aynı zamanda bu örnekler, polis kurumsallaşmasının ve asayişin sağlanmasının sivilleşmesi süreçlerinde belli siyasal ve toplumsal nedenlerle İstanbul'u ne kadar ayrı bir yer tuttuğunu ortaya koyuyor. Bu tür yerel tarih çalışmaları çoğalarak ve açığa çıkardıkları verileri sorunsallaştırarak hem yerel tarihin önemli bir yönünü aydınlatacak hem de polisin kurumsallaşması ve gelişmesiyle ilgili farklı yaklaşımlara olanak verecektir.

Sempozyumda sunulan tebliğlerin diğer önemli bir katkısı da biyografik çalışmalarıdır. Doğrudan biyografiye dayalı tek tebliğ, 1869-1941 arası yaşamış Ali İffet Gençarap Efendi üzerinedir. Prof. Dr. Ercan Dayıoğlu, çeşitli arşiv belgelerinden, gazetelerden ve Ali İffet'in kendi yazılarından yola çıkarak Gençarap Efendi'nin ilginç hayatını ve kariyerini ana hatlarıyla sundu. Ali İffet, kariyerine mahkeme kâtabi olarak başlamış, sonrasında Emniyet teşkilatına katılmıştır. Bunun yanında hayatı boyunca da çeşitli gazetelerin yuym işleri müdürü ve yazarı olmuştur. Şiir kitapları bile yazmıştır... Bu ilginç figürde "ortalaman" bir polis memurunun profilini aramak anlamsız olur. Ancak, seçilen kişinin siyasal ve kültürel özellikleri ne kadar özgün olsa da bu tür biyografik çalışmaların polis kurumunun toplumsal tarih için vazgeçilmezdir.

Polis memurlarının ve amirlerinin eğitim düzeyleri, dil becerileri, tayin ve terfi yolları, polis kurumuyla adalet veya jandarma gibi başka kurumların arasındaki personel dolaşımı, polislerde çok mesleklik veya polisin siyasallaşması gibi konular, ancak polis mensuplarına odaklanan biyografik ve sosyolojik yaklaşımlarla açığa kavuşacaktır. Bu noktada Eyüp Şahin'in tebliğinde bahsettiği çok önemli bir kaynaktan söz edilmelidir: Özlük dosyaları. Fransız ve İngiliz polis tarihinin en önemli kaynaklarından biri olan özlük dosyaları, ne yazık ki Türkiye'de hâlâ kapsamlı bir çalışmanın konusu olmamıştır. Bunun esas sebebi, bu dosyaların Emniyet Genel Müdürlüğü'ndeki Arşiv ve Dokümantasyon Dairesi'nde bulunması ve "dışarıdan" araştırmacılara açık olmamasıdır. Her ülkede özel şahıslara ilgili arşivlerin açılması için yasa süreler vardır. Polis konusuna gelince, o sürelerin daha uzun tutulması da *de jure* veya *de facto* yaygın bir uygulamadır. Ama 100 veya 120 yıl önce faaliyet göstermiş polislerin özlük dosyalarının (ve belki de başka tür belgelerin) araştırmacılar için hâlâ ulaşılabilir olması, kurumun "açılım" çabalarının gölgede bırakan bir uygulamadır. Sicilli i ahvallerden daha kapsamlı olan bu dosyalar, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemi polis kuvvetleri hakkında son derece ilginç prosopografik çalışmalara imkân verebilir.

Bu konuda kurumsal bir ilk adımı atıldığını belirtmem gerekiyor. Bu yıl Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan *Türk Polisinden Seçkin Biyografiler* başlıklı beş ciltlik kitap, yukarıda bahsedilen özlük dosyalarından faydalanarak yüzlerce polisin hayat özetlerini okura sunuyor⁸. Çok değerli bilgiler içeren bu çalışmanın, tarihçi için birçok soruyu açığa bıraktığını söylemek gerekiyor. Kitaptaki "seçkin" biyografiler hangi kriterlere göre seçildi? Sunulan özetler özlük dosyalarının tüm içeriğini yansıtır mı? Kitabın ilk cildinde bulunan kısa önsöz bu soruları cevaplamadan, kitabın

içerisini daha çok ideolojik bir bakışla değerlendirmektedir. Önsöze göre, "Türk Polisinin kahramanca ve canı pahasına verdiği mücadelenin yaza dönüştürüldüğü" bu eserin, "teşkilat mensuplarının aidiet duygusunu artıracak muhakkaktır". Oysa, bu özlük dosyaları, kahramanlık paradigması bir kenera bırakılarak ele alınırsa, kurumun toplumsal özelliklerini ortaya çıkarmak için belki de en değerli kaynak olacaktır. Prosopografi uzmanlarının geliştirdikleri "quantitative" ve "qualitative" yöntemleri kullanılarak, bu özlük dosyalarını sistematik bir şekilde incelemek için "karma" bir grubun oluşturulması, yani sempozyumda da birçok defa dile getirilen ve özellikle kuruma arzulanan akademisyen-polis bilimsel işbirliğinin gerçekleştirilmesi için iyi bir fırsat olabilir. Daha genel olarak, polis arşivini ve polise ilgili yerli yabancı ikincil literatürü bir araya getirerek Arşiv ve Dokümantasyon Dairesi'ni bütün araştırmacılara açık bir araştırma merkezine dönüştürmek, polis tarihi çalışmalarının gelişimi için son derece önemli bir adım olacaktır. İlgiliilere duyurulur...

Biraz şaşırtıcı ve elbette ümit verici bulduğum son bir gözlemim ise sosyolojik ve teorik kavramları kullanan, soruşturan tebliğlerin sayısının hiç de az olmamasıdır. Kapanış konuşmasında Doç. Dr. Teyfur Erdoğan'ın da vurguladığı gibi, profesyonelleşme ve sivilleşme (veya askerden özerkleşme) süreçleri, uluslararası bilgi transferleri, meslek etiği veya mesleki aidiet duygusu gibi kavramlardan yola çıkarak, polis tarihine daha dinamik ve eleştirel bir boyut katmaya çalışan tebliğler, alıştığımız (veya alışmadığımız) geleneksel resmi anlatım tarzından uzaklaşmaktadır. Ödenmeyen maaşlar, yetersiz kalan binalar, amirlerin memurlara karşı kötü muameleleri, rüşvet olgusu, ordu veya jandarmayla yaşanan gerginlikler, basıcı yöntemler ve polisin meşrutiyet sorunu birçok konuşmacı tarafından dile getirildi; kurumun profesyonelleşmesi ve meslek

etiğinin içselleştirilmesindeki eksiklikler vurgulandı. Konuşmacıların büyük bir kısmı, bu eleştirileri dile getirerek kurumun iyileşmesi için bir katkıda bulunmak istediklerini vurguladılar. Bu çalışmaları ırlıçlığı açısından ise Ferdan Erğüt, Selim Öringil ve Nadir Özбек'in çalışmalarının yakından takip edilmesi, beğenilmesi polis araştırmaları ve polis araştırmacılarının uğradıkları değişimle ilgili başka bir işaret olarak yorumlanabilir.

Son olarak, kurumun mensuplarının getirdikleri eleştirel katkılardan cesaret alarak, sempozyumda sorunlu olduğum birkaç noktadan bahsetmek istiyorum. İlk olarak sempozyumun başlığında da çok yaygın bir şekilde kullanılan "Türk polisi" deyimi yukarıda bahsettiğim açılımın henüz aşamadığı bir soruna işaret ediyor. Bahsi geçen, basit bir terminoloji meselesi değildir. Sempozyumda çok vurgulanan devamlılık tezinin egemenliği, polis tarihiyle sınırlı olmayan, Osmanlı/Türk resmi tarih perspektifini yansıtan bir bakış açısidir. Birçok açıdan arşiv çalışması ve sosyolojik yaklaşımları benimseme konusunda aşinalık kazandıklarını iddia eden katılımcıların çoğu, Göktürkler'den Selçuklular'a; Osmanlı'dan Cumhuriyet'e; Çatalhöyük'ten başlayıp Azeri devletine varan bir Türk tarih çizgisini sorgulamadan kabul etmiş görünür. Böyle bir algı Türkiye'deki birçok akademik ortamda da hâkimken, polis tarihçilerinin bu konuda farklı bir yol çizmeleri şarttır olurdu. Yine de sempozyumda kullanılan transfer, bilgi dolaşımları ve etkileşim

kavramları söz konusu olan resmi devamlılık çizgisini aşmaya yardımcı olacak kavramlardan bazılarıdır. Şüphesiz ki İslamiyet öncesi veya Selçuklular'da güvenlik sağlama yöntemleri ele almak, Osmanlı veya Cumhuriyet dönemlerini incelemek kadar önemli bir çabadır. Selçuklular'da güvenlik terminolojisi ve asayışı sağlayan sistem üzerine duran Mutlu Adak, o dönemle ilgili kaynaklar sınırlı olsa da, Selçuklu sisteminin, şehir asayişinden sorumlu olan Osmanlı yeniçeri yapısıyla olan benzerlikleri üzerinde durdu. Ancak, devamlılık ve miras konuları incelenirken yalnızca Türklerin tarihine bakmanın ne kadar sorunlu olduğunu, hem Türkiye'de hem de yurtdışında yapılan sayısız çalışma vurgulamıştır. Özellikle, eğer Osmanlı asayiş mekanizmasının kökleri araştırılacaksa sadece Göktürk, Hun veya Selçuklu örneklerine değil, Bizans İmparatorluğu'nun mirasına da odaklanmak şarttır. Bu noktada, açılış konuşmalarında Bülent Arı ve Teyfur Erdoğan'ın sundukları tarihsel çizgi, sempozyumun protokol konuşmalarından biraz ayrı bir yaklaşıma işaret ediyordu. Başlıklarında "Anadolu" tabirini, "Türk" tabirine tercih eden iki konuşmacı, bu topraklarda Yunan, Roma ve Bizans dönemlerinden kalan izleri de vurgulayarak günümüzde polis tarihinin daha geniş bir etkileşim çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğine işaret etti. Bunlara rağmen Türk tarih perspektifinin akademik ve böylece polis çalışmalarındaki hâkimiyetinin ortadan kalkmasını yakın olmadığı sempozyum bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bir son not olarak belirtmem gerekirse, sempozyumdaki

tebliğlerin dağılımı, Türk polis tarihini Osmanlı polis tarihinden ibaret görüyor gibiydi. Yani Türk polis tarihi Osmanlı tarihine indirgenmiş haldeydi. İlk günün sonunda, konferansın çağrı metnine bakıp Cumhuriyet döneminin sempozyuma dâhil olup olmadığını bana kontrol ettirecek kadar Cumhuriyet'in "kayboluşu" söz konusuydu. Bir iki tebliğ hariç, Cumhuriyet dönemi polis tarihinden hiç bahsedilmemesi, "Cumhuriyet'in tarihi olmaz; Cumhuriyet yaşadığımız dönemdir" gibi bir sebeple açıklamak yetersiz görünüyordu. Tarihi bakışla aklı gelen ilk faktör, Cumhuriyet dönemi polisiyle ilgili kaynaklara ulaşmanın daha zor olması ihtimalidir. Cumhuriyet tarihi uzmanları daha iyi bilirler, ama yine de Cumhuriyet dönemi için mesleki dergilerin, gazetelerin veya bunlara benzer başka kaynakların araştırma için müsait oldukları söylenebilir. Dolayısıyla kaynak meselesi, sempozyumdaki Osmanlı/Cumhuriyet orantısızlığını açıklamak için ancak çok sınırlı bir biçimde kabul görebilir. Osmanlı vurgusu sadece organizatörlerin değil, katılımcıların ve kurumsal sponsorların da tercih ettiği bir vurgu olarak karşımıza durmaktaydı. Bir iki örnek hariç olmak üzere, Osmanlı'ya bakış son derece olumsuzdu. Örneğin, o dönem için "asayiş berkemal" cümlesi hâlâ birinci derecede dolaşıma sokulan deydirdi. Ayrıca, Osmanlı'ya karşı geliştirilen nadir eleştirel söylemler, sert açıklamalarla karşı karşıya kaldı. Açılış diyaloglarında Osmanlı dönemi boyunca süren bir de facto "örfi idare"den bahseden iki konuşmacı, Osmanlı hakkında böyle olumsuz bir görüş ifade ettikleri için kapanış

oturumunda sert eleştirilere maruz kaldı. Ama galiba en çok tepki uyandıran tebliğ, II. Meşrutiyet döneminde polis profesyonel kimliğinin inşası çabalarıyla ilgili olan çalışmamdı. Tebliğimde II. Meşrutiyet'in aktörlerinin, II. Abdülhamid dönemine bakışını anlatmak için, II. Meşrutiyet kaynaklarının kullandığı "istibdad dönemi" veya eski polisle ilgili "hain", "namussuz" veya "hırsız" kelimelerin alıntılama, II. Abdülhamid dönemine karşı bir saldırı olarak algılandı ve öfkeli tepkilere yol açtı. İlk olarak, sunuşum içeriğinin tepki verenler tarafından anlaşılmasına şaşırmış olsam da, ikinci gün benzer bir tepkili bakış açısını yansıtan açıklamaları dinledikten sonra, aslında esas mesele II. Abdülhamid'e karşı hayranlık ve beğeni dâle etmemiş olmamanın ileri geldiğini anladım. Bölücü güçlere ve çeşitli suçlara karşı başarılı bir mücadele veren, modern ve etkin bir polis kuvveti kuran bir II. Abdülhamid resmini çizilenlerin, polis tarihini aşan bir tarih anlayışını benimsedikleri açıktı. Polis, tarihini neden arar? Bahsettiğim tarih anlayışının, günümüzde de ilgilendiren bir siyasi boyut taşıdığı şüphesiz... Sempozyumda iddia edildiği gibi, kendi tarihle buluştuktan sonra polisin daha etkin ve duyarlı olacağından o kadar da emin olamayız. "Dışarıdan" gelen tarihçiler o süreç katılmalı mı katılmamalı mı üzerinden de tartışılabilir. Ama tarihini araştıran polisin, sosyal bilimcilerle, kendi tarihi kadar, günümüzdeki polis kurumunun manzara-i umumiyesi hakkında da önemli ipuçları verebileceğini öğrenmek yine bu sempozyuma ortaya çıkan başka bir sonuçtu.

DİPNOTLAR

1. Yard. Doç. Dr., Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü.
2. Alyot, H., *Türkiye'de Zabıta*, Ankara, Kanaat Basımevi, 1947; Ökçabol, D., *Meşale Tarih*, Ankara, Ankara Polis Enstitüsü, Nergis, 1939, Töngür, H., *Türkiye'de genel kolluk*, Ankara, Kanaat Basımevi, 1946.
3. Örneğin, bkz. Şahin, E., 1907'den 2000'e Polis Okulları, Ankara, Emniyet Genel Müdürlüğü, 2001; Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk

4. *Polis Teşkilatında İlk Kadın Görevliler*, Ankara, Emniyet Genel Müdürlüğü, 2010.
5. Feridun Ergüt, *Modern Devlet ve Polis*, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Deneşimin Dışa Aktarılması, İstanbul, İletişim, 2004.
6. Noëlmi Lévy-Akssu, *Ordre et désordres dans l'Empire ottoman (1839-1909)*, Paris, Karthala, 2012. Fransa'nın ve Türkiye'nin jandarma ve polis tarihçiliğinde yeni eğilimlerden

7. birkaç örnek için, bkz. Noëlmi Lévy, Nadir Özбек, Alexandre Toumarkine (der.), *Jandarma ve Polis. Fransa ve Osmanlı Tarihçiliğinin*, Ankara, Karthala, 2009.
8. Sempozyumun ilk oturumunda gösterilen Halil İbrahim'in görüntü 20 mesajı, teknik nedenlerle çok iyi anlaşılmalıdır. Ancak bu labda ele alınan organizatörlerin akademik iddialarını ortaya koymuştur.

9. Sempozyumun ikinci oturumunda ikinci oturumuna dinlemedim. Dolayısıyla bu yazıyı, katılmadığım oturumun tebliğlerini ele almadığını belirtmem isterim.
10. Eyyup Şahin, Zafar Tunç, Rahmi Töre, Hüseyin Öztürk, B. Kağan Türksal, Uğur Akol (der.), *Türk Polisinden Şeytan Bıyçığı*, 5. Cilt, Ankara, Emniyet Genel Müdürlüğü, 2012. İlk cildin önsözü Emniyet Genel Müdürlüğü Mehmet Kılıçlar'a aittir.

"UZUN, İNCE BİR YOL — KARİKATÜRLERLE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ" KARİKATÜR SERGİSİ PARİS'TE

Tarih Vakfı'nın Kasım 2011'den bu yana Fransa'dan Cartooning for Peace'le ortaklaşa yürütmekte olduğu "Uzun, İnce Bir Yol — Karikatürlerle Türkiye-AB ilişkileri" projesi kapsamında hazırlanan karikatür sergisi bu kez Paris'te açıldı.

Paris'teki panelden bir fotoğraf: İzel Rozental, Plantu (Jean Plantureux), Tan Oral, Alain Servantie, Fitrat Demir Önger.

ÖZAN TORUN

Yaklaşık bir yıllık bir araştırma ve hazırlık sürecinin ardından, ilk olarak 2012'nin Eylül ayında İstanbul'da, ardından Ekim ayında Brüksel'de açılan karikatür sergisinin son durağı Paris oldu. 10 Aralık Pazartesi akşamı, Paris Anadolu Kültür Merkezi'nde -tıpkı önceki açılışlarda olduğu gibi- yine karikatüristlerin katıldıkları ve yarım asırlık Türkiye-AB ilişkilerini mizah gözüyle tartışmaya açtıkları bir panel ve onu izleyen bir kokteyl ile serginin açılışı gerçekleştirildi. Dr. Fitrat Demir Önger'in yöneticiliğini yaptığı ve 1984 yılından beri Paris'te faaliyet göstermekte olan Paris Anadolu Kültür Merkezi'ndeki açılışa ilgi yoğun. Paris'te yaşayan birçok Türk ve Fransız sanatseverin yanı sıra konuyla ilgilenen akademisyenler, sanatçılar ve T.C. Paris Büyükelçiliği Kültür ve Tanıtma Müşavirliği'nden temsilciler de açılışa katıldılar. Öncelikle Dr. Önger'in söz alarak projeyi gerçekleştiren Tarih Vakfı'na, Cartooning for Peace'e ve açılışa katılan konuklara teşekkürüyle başlayan panelde, sırasıyla Avrupa Komisyonu eski yetkilisi Alain Servantie, karikatüristler Tan Oral, İzel Rozental ve Plantu (Jean Plantureux) bir yandan çeşitli karikatürlerden oluşan sunumlarını fonda izleyicilere gösterirken, bir yandan da Türkiye'nin yaklaşık 50 yıldır Avrupa Birliği'ne girme çabalarını, bu süreçte yaşanan bazı ilginç olayları, karşılıklı kültürlerin farklı anlayış ve önyargıları üzerine gözlemlerini ve bu "uzun, ince yol"un geleceği üzerine düşüncelerini mizahi bir bakışla dile getirmeye çalıştılar.

Alain Servantie'nin, kişisel koleksiyonundan derlediği çizimlerle oluşturduğu sunumu, geride kalan 50 yıl boyunca Avrupa'da yapılan karikatür ve çizgi romanlarda Türklerin/Osmanlıların nasıl resmedildiklerini ortaya koyarken, diğer yandan da 18. ve 19. yy çizimlerine ve bu dönemde Batı'nın Doğu'yu algılayış biçimlerine ışık tutmuş oldu. Servantie'nin ardından söz alan karikatürist Tan Oral, hazırladığı sunumuna Türkiye'nin birliğe resmi başvurusu yaptığı 14 Nisan 1987 tarihinde, AB'nin kapısını çalan bir Türkiye'yi çizdiği karikatürüyle başladı. Ardından bu büyük süreci içinde dönem dönem yaşanan müzakere, reddedilme, vazgeçme, umutlanma, suçlama, darılma/barışma, kriterleri yerine getirme vb. aşamalarla ilgili olarak çizdiği ve gazetelerde yayımlanan karikatürlerini sırayla sunan Oral, son olarak en başta gösterdiği 1987 tarihli karikatürü yeniden lakat bu defa önünde büyük bir tarihî kayıtlı olarak gösterip, çizimleriyle bu "uzun, ince

yol"da geride kalan süre içinde pek yol kat edilemediğini ortaya koymuş oldu. Karikatürist İzel Rozental ise Türkiye-AB ilişkilerini kişisel deneyimleri üzerinden mizahi bir dille anlatmaya çalıştı. Sunumuna, sergide de yer alan bazı karikatürlerinin hareketli versiyonlarıyla başlayan Rozental, gösterdiği birkaç örnekle Avrupa'nın ve Türkiye'nin birbirlerini algılama biçimlerini, bir iyi bir kötü yürütülen konsülük ilişkilerini, bazı sembeler yoluyla bu kabul etme/dışlama sürecini, çeşitli önyargıları nedeniyle gündelik yaşamda görülen karşılıklı kötü muameleleri kendi yaşamının örneklerle izleyicilere aktardı. Diğer sunumlarda yer yer araya girerek görüşlerini paylaşan ve eğlenceli dillile bir yandan bilgi verirken bir yandan da izleyicileri güldüren karikatürist Plantu son sırada sözü aldı ve Türkiye'nin, özellikle 90'lı yıllarda üyeliğe için harcadığı çabaların ardından 11 Eylül olayıyla Batı'da gelişen İslam düşmanlığının AB-Türkiye

ilişkilerini de olumsuz etkilediğini, bu nedenle Türkiye'nin üyeliğinin ertelendiğini savundu. Fransa'dan ve Türkiye'den verdiği birkaç örnekle karikatüristlerin iktidarlara yaşadıkları gerginliklerden, yönetimlerin sanatçılara uygulamaya çalıştıkları sansürlerden de söz eden Plantu, karikatür sanatının anlaşmazlıkları çözmeye ve toplumsal dayanışmayı artırmaya yararlı bir araç olduğunu dile getirerek sunumu tamamladı. Paneli izlemeye gelenlerin sunumlarından hayli zevk aldıkları gözlenirken, sunumların ardından sergi kataloglarını sanatçılara imzalatmak isteyen davetliler uzun kuyruklar oluştu. Panelin ardından düzenlenen kokteylle birlikte davetliler sergilenen eserleri inceleme fırsatını buldular. Paris Anadolu Kültür Merkezi'ndeki "Uzun, İnce Bir Yol — Karikatürlerle Türkiye-AB ilişkileri" sergisi 20 Aralık 2012 tarihine kadar Parisli sanatseverler tarafından ziyaret edildikten sonra Türkiye'ye döndü.

PERŞEMBE KONUŞMALARI

PERŞEMBE
KONUŞMALARI-8

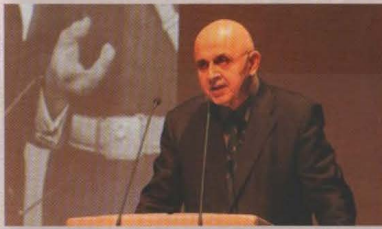
**"Popüler Tarih Yayınları
ve Kamusal Alanda Tarih"
Konuşmacı: Ahmet Kuyaş
(Galatasaray Üniversitesi,
Siyaset Bilimi Bölümü)
3 Ocak 2013**

Türkiye'de tarih, yaklaşık yirmi beş yıldır çok görünür oldu. Bir yanda uluslararası bir moda da uygun olarak tarihî romanların adedi ve okur sayısı artarken, diğer yanda da gerek akademik çalışmalar gerekse gazetecilik kipinde yazılmış eserler kitapçılarda en çok rağbet görenler arasında girdi. Bu gelişme hem anlaşılır hem de anlamlı. Anlaşılır, çünkü tarihsel boyutları gayet zengin bir dizi sorun (Ermeni sorunu, Kürt sorunu, AB üyelğine adaylık, siyasal İslâm) Türkiye'yi 20. yüzyılın son

çeyreğinde bir hayli sarstı. Anlamlı da, zira her ne kadar çözümleri henüz ufukta belirmiş olmasalar da, hedef saptırmalara maruz kalsalar da, belki de en önemlisi, ciddi boyutlarda bir cehalet duvarına çarpsalar da, bu sorunlar tartışılıyor ve Türkiye'nin daha açık bir toplum olmasına katkıda bulunuyorlar.

Bu tartışma ortamına son birkaç yılda popüler tarih dergileri ve televizyonlardaki tarih programları da katıldı. Ancak, bu son gelişmenin toplumun geçişini yeniden düşünme çabasına nasıl bir katkıda bulunduğu ilişkin soru işaretleri mevcut. Ahmet Kuyaş'ın konuşması bu meseleye odaklanacak ve popüler tarihciliğin yukarıda kısaca özetlenen tarihsel tartışmaya herhangi bir zenginlik katıp katmadığını irdelleyecek.

ZAFER TOPRAK SEDAT SİMAVİ ÖDÜLÜ'NÜ KAZANDI

Tarih Vakfı'nın kurucu üyelerinden ve Toplumsal Tarih Yayın Kurulu üyemiz Prof. Dr. Zafer Toprak, "Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji" adlı eseriyle Sosyal Bilimler kategorisinde 2012 Türkiye Gazeteciler Cemiyeti (TGC) Sedat Simavi Ödülü'nü kazanmıştır. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin kurucu başkanı Sedat

Simavi adına 36 yıldan bu yana sürdürülen ödüller; gazetecilik, radyo, televizyon, edebiyat, sosyal bilimler, fen bilimleri, sağlık bilimleri, görsel sanatlar ve spor alanlarında veriliyor. Prof. Dr. Zafer Toprak ödülünü 25 Aralık Salı günü saat 19.30'da The Marmara Taksim Oteli'nde düzenlenecek törende alacak.

HİKMET KIVILCIMLI SEMPOZYUMU

17-18 OCAK 2013

SEDAT HAKKI ELDEN ODİTORYUMU

HİKMET KIVILCIMLI (1902-1971)

Komünist lider, teorisyen, yazar, yayıncı ve çevirmen; 17 yaşında gönüllü olarak Kuvayı Milliye'den Yörük Ali Çetanesine katıldı. Vefa Lisesinde okudu, sinavla İstanbul Tıp Fakültesine girdi, öğrencilik süresince direniş faaliyetlerini sürdürdü. Kurtuluş, Aydınlık gibi TKP yayınları yoluyla giderek komünist fikirlerle tanıştı ve 1920'lerin başında Türkiye Komünist Partisi (TKP) üyesi oldu. 1925 yılında Aydınlık gazetesinde ilk yazıları yayınlanmaya başladı. 1925'ten 1950'lere kadar sürekli kovuşturmalara maruz kaldı ve hapis yattı. 1938 yılında Nazım Hikmet'le birlikte yargılandı. 3. Donanma Davası'nda 15 yıl hapis cezasına çarptırıldı, 12 yıl yattıktan sonra tahliye oldu. 1954 yılında legal Vatan Partisi'ni kurdu. 1965 yılında Tarihsel Maddecilik Yayınları'nı kurdu ve yönetti. Marks, Engels ve Lenin'in eserlerinden birçok çeviriler yaptı ve yayınladı, Das Kapital'in bir bölümünü çevirdi. 1967'de İşsizlik ve Pahalılıkta Savaş Derneği'ni (İPSD) kurdu. Ekonomiden antropolojiye, Marksist düşüncenin tarihsel ve kuramsal gelişiminin açıklanmasına ve Türkiye'de bir işçi sınıfı devriminin strateji ve taktik sorunlarına kadar çeşitli konularda çok sayıda telif eseri ve Aydınlık, Türk Solu, (kendisinin kurduğu) Sosyalist, Ant gibi dergilerde makaleleri yayınladı. En önemli eseri olan Tarih Tezi'nin 1965 yılında yayımlandı. 12 Mart 1971 darbesinde arandığı için ağır hasta olduğu halde yurtdışına çıkmak zorunda kaldı. 11 Ekim 1971'de Belgrad'da öldü.

HİLAL-İ AHMER'İN İSTANBUL AŞHANELERİ NEDEN KAPANDI?

TAYLAN ESİN

"... [B]uhranlar neticesinde İstanbul hükûmeti ahalisinin cidden muhtac-ı muavenet bir hale geldiğini nazar-ı dikkate alan ..." Cemiyet, "hidamet-i insaniyyetkaranenin en mühimlerinden biri" olarak tanımladığı aşhane teşkilatını 1333'te [1916] kurmaya başlamış; 1333 Mart'ından 1335 [1919] Şubatı'na kadar geçen sürede İstanbul'un değişik mahallelerinde, sürekli veya yangın gibi belirli vesilelerle geçici ondan fazla aşhane açmış, ancak sadece varlık nedeni ortadan kalkan geçicileri değil, sürekli hizmet verenleri de özellikle 1336 [1920] ve 1337 yıllarında kapatmıştır.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti
Merkez-i Umumi
toplantısı.

arsiv.kizilay.org.tr

Favez, Uluslararası Kızılhaç'ın, II. Dünya Savaşı sırasında, uluslararası şöhret ve güvenilirliğinin mesnedi olan tarafsızlık ilkesine bağlı kalma baskısı altında, toplama kamplarındaki tutuklulara, biraz da durumlarını kötüleştirmekten çekindiği için, yeterince ilgi göstermediğini, hatta onları görmezden gelmeye çalıştığını yazar. O zamana kadar siyasal

dışı kalmayı ilke edinen Uluslararası Kızılhaç, totaliter bir devletin uygulamaları ile neredeyse ilk kez karşılaştığı için, sivillerin kendi devletlerinden korunmasını meselesini zamanında ve doğru değerlendirememiş. Alman hükûmeti ve Alman Kızılhaçı karşısında konum almaktan çekinmiş, tarafsızlık, hayatın kutsallığına ağır basmış, hedef kitlelerin muharip

hasta/yaralılarla sınırlı kalmasına ve siyasi tutuklulara teşmil edilememesine neden olmuştur.'

Bu yazıda da, yönetim kadrolarını oluşturanların güttüğü siyasi hedefler uğruna, Osmanlı Hilal-i Ahmer'inin İHA veya Cemiyet-i İstanbul muhtaçlarını çaresiz bıraktığına dair bazı kanıtlar ortaya konulacaktır. Buna

göre, Cemiyet, Kızılhaç'ın aksine, İltihad ve Terakki İlti kadrolarının denetiminde kaldığı için, aynı kaderi paylaşmış ve kuruluş ilkelerine ters düşmüştür. Cevap arayacağımız ana soru, HA'nın İstanbul'daki aşhanelerini 1919-20'de neden tasfiye ettiğidir.

"... [Bluhranlar neticesinde İstanbul fukara ahalisinin cidden muhtacı muavenet bir hale geldiğini nazar-ı dikkate alan ...] Cemiyet, 'hidamet-i insaniyyetkaranenin en mühimlerinden biri' olarak tanımladığı aşhane teşkilatını 1333'te 1916'lı kurmaya başlamış; 1333 Mart'ından 1335 1919 Şubat'ına kadar geçen sürede İstanbul'un değişik mahallelerinde, sürekli veya yangın gibi belirli vesilelerle geçici ondan fazla aşhane açmış, ancak sadece varlık nedeni ortadan kalkan geçicileri değil, sürekli hizmet verenleri de özellikle 1336 1920 ve 1337 yıllarında kapatmıştır.³ 1339 1923'l raporunda, açık olduğu sürede "binlerce fukara halkın işesi için ... ne müfid netaic bahsettiği ve sine-i şerkatinden perverişyab olan lbeslenenl biçareganın ne derecelerde şükran ve imtinanın lminnetinil celb ettiği" ifade edilen aşhanelerin hangi nedenlerle kapatıldığı belirtilmez.⁴

Cemiyet tarafından Dahiliye Nezareti'ne yazılan 25 Kanun-ı Evvel 1336 125.12.1920 tarihli yazıda "Cemiyet-i acizanemiz aşhane teşkilatını yavaş yavaş tenkis ve lağv etmek ıztırar [zorunluluk] ve teşebbüsünde bulunduğumuzdan şehremanetinin kömür tevziyatının deruhte olunamayacağı ... bitteessüf arz"⁵ edilmiş; ancak, benzer biçimde, zorunluluğun nereden kaynaklandığı açıklanmamıştır. Ani bir karar olduğu anlaşılmaktadır; zira 1919 raporunda "... Meclis-i Umuminiz harbin bitmesine rağmen sefalet-i umuminin henüz devam etmekte olmasının nazar-ı dikkate alarak laşhanelerin devamilil tensib etmiş ve el yevm aynı faaliyetle devam eylemekte" bulunduğu belirtilir.⁶

Akla ilk gelen, kaynak yetersizliği: "Bir yandan muhacirler ve mül-

teciler diğer yandan yangınlardan herşeyini kaybetmiş on binlerce felaketzedelinin ... iskan ve barındırılmaları konusunda bir devlet kuruluşu olan Muhacirin Müdüriyeti ile Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti sorumluluğun büyük kısmını üstlenmiş durumdaydı lmal ... mevcut bütçeleri ile çok yetersiz kalıyorlardı."⁷

Cemiyetin bütçesi yetersiz miydi? Anadolu'daki gelişmeler bunun tersini gösteriyordu. Örneğin, 30.6.1919 tarihli bir gazete haberine göre, "Hilal-i Ahmer Cemiyeti Trabzon muhacir ve mültecileri için bir aşhane açarak, her gün 3000 kişiye yemek vermişti."⁸ 1339 raporuna göre, sadece Trabzon'daki Sihhi lmdat Heyeti "... her gün sıcak yemek ve ekmekek tevzi etmek üzere beş yüz kişilik bir aşhane tesis ve hastaganın tedavisi ve ilaçlarının meccanen itası maksadıyla da bir muayenehane bir de eczahane küşad etmiş ve bu muayenehaneye yirmi beş yataklık bir hastahane vücuda getirilerek ilave edilmıştır."⁹ Muhtemelen Yunan işgalinden kaçan Müslümanlar için, "Alaşehir, Akhisar ve Balıkesir'de ve ahiren de İzmit ve Karamürsel'de" başka aşhaneler açılmıştır.¹⁰

Dolayısıyla, durum iktisadi imkânsızlıktan ziyade, bir tercihi ya da kaynak transferini andırmaktadır. Bunun nedeni ne olabilirdi?

A. Trahzon veya Anadolu'daki şartlar, İstanbul'dakine nazaran daha mı ağırdı? Raporda bu iddiayı destekleyen iç burkucu tasvirler yer alır.¹¹ Ancak durum İstanbul'da da çok farklı değildi. 1921'de oradaki "zavallıların pek azı, günde 400 gramlık birer tayın alabiliyor; şehrin çok yakınlarındaki ... göçmenlere, her ay, aile başına ancak iki veya üç kilo fasulye, pirinç veya un verilebiliyor.... önümüzdeki kış mevsiminde ölecek olan, ölmeleri kaçınılmaz olan yüz bin insanın ... bulunduğunu bilmek ... insanın içinde, acıma da değil, isyan duygusu uyandırıyorlul."¹²

B. Nasıl İstanbul'da yardım amaçlı birçok gönüllü kuruluş faaliyeti göstermeye çalışıyorsa,¹³ 1919

Trabzonu'nda da, her ne kadar Müslümanlara yardım etmedikleri iddia edilse de¹⁴ Amerikan Muavenet Heyeti, Yunan ve Ermeni Salib-i Ahmerlerinin faal olduğu bilinmektedir.¹⁵ Dolayısıyla her iki şehirde de hayır kuruluşları teşkilatlı, ancak çoğu yeterli kaynaklardan mahrumdu.

C. Ecnebi hayır kuruluşları için B'de iddia edildiği gibi, cemiyet de etnik kayırmacılık yaparak, kaynaklarını Hristiyan nüfusun daha seyrek olduğu yerlere kaydırmış olabilir miydi? İnsani yardımın doğasına ters olan bu fikir, anlaşılın, dönemin uygulamalarına yabancı değildi. Aslında HA'nın, tıpkı Müdafaa-i Milliye Cemiyeti (1913-19) ve Osmanlı Donanma-lane Cemiyeti (1909-19) gibi, 1911'deki üçüncü kuruluşundan beri İT'nin güdümünde,¹⁶ siyasi yönelimleri olan, "sözde" bir sivil toplum kuruluşu olduğu iddia edilmiş¹⁷ ve örneğin Ermeni tehirci sırasında yardıma koşmaması dikkat ve şüphe çekmiştir.¹⁸ Ayrıca felaket anlarında seçici davranışını düşündürcek kanıtlar da vardır: Örneğin 1914 Eylül'ündeki Hasköy yangınzedelerine destek verenig Cemiyet, Diyarbakır'da muhtemelen örgütlü 20 ve yeterli kaynağı

Hilal-i Ahmer Merkez Binası.

olduğu halde, 21 1914 Ağustos'u'ndaki Diyarbakır Zahir Pazarı yangını sonrasında çoğu Hristiyan olan esnafa bilindiği kadarıyla yardım etmemiştir. İstanbul'daki aşhanelerini "bit-teessül" kapatan cemiyet, 1919-20 tarihlerinde Batı Trakya Müslümanlarına gıda yardımı yapmıştır.²²

Öncesinde sahip değilse bile, cemiyet zaman içinde tepkisel olarak böyle bir "hassasiyet" geliştirmiş de olabilirdi: Sıhhiye "heyetimiz Trabzon'da Amerikan ve Yunan Salib-i Ahmer'inin yardımlarıyla Hristiyan ahaliden bir kişinin bile yurtsuz ve sefil kaldığını görmemesine mukabil, ... binlerce muhacir Müslümanın aç ve sefil sokaklarda yatıp kalktıklarını ve maiyetlerinin ... gübrelere içinden ayırdıkları arpalara ve (domuz lahanası) tesmiye etiketleri bir nevi nebata münhasır kaldığınlı ... müşahade etmiştir." Aynı şekilde, "Amerikan muavenet komisyonunun ... Müslüman darüleytamını ziyaret bile etmek istemediklerinden heyet

..."²³ da ilave edilir. Ancak aşhanelerin buna rağmen kapatılmış olmaları, başka olasılıkların dikkate alınması gerekir.

D. HA kaynakları İttihatçıların önceliklerine göre tahsis edilebilir mi? Cemiyetin mütareke öncesi İT ile olan organik bağı ve 1919'dan sonra Teceddüt, vs. içinde örgütlenen İT

çok faaldiler. Dr. Esat İstanbul'daki Kars Milli Şura hükümetinin temsilcilerinden biri olmasının yanı sıra, Hilal-i Ahmer ve Milli Talim ve Terbiye Cemiyetinde (daha sonra Milli Kongre'de) de faaliyette bulunuyordu. Tevfik Rüştü ve Adnan Teceddüt Fırkası'nın üyesiydi. Adnan ile Esat ayrıca İttihatçı yeraltı örgütü Karakol Cemiyeti'ne de üyeydi.²⁴ "Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası 21 Aralık 1918'de meclisin fesh edilmesiyle ... İstanbul'daki bazı cemiyetlerle ilişki kurmuştu. 'Vatan Cemiyeti' adıyla bir ... teşkilat kurulmuş ve cemiyetin başına İHA murahhası Dr. Besim Ömer Paşa ... seçilmişti. İT plantılarının Müdafaa-i Milliye, Hilal-i Ahmer, Türk Ocağı ve Selamet-i Amme cemiyetlerine mensup kimseler ile Darülfünun Komitesi'nden bazı murahhaslar ve bazı basın mensupları iştirak etmiştir."²⁵ HA, geniş bir ağına parçasıydı.

Adıvar, Ankara'ya geçtikten sonra, anlaşılın, alıcı ve dağıtıcılar değiş-

İstanbul'da... 1921'de... "zavallıların pek azı, günde 400 gramlık birer tayınlatabiliyor; şehrin çok yakınlarındaki ... göçmenlere, her ay, aile başına ancak iki veya üç kilo fasulye, pirinç veya un verilebiliyor.... önümüzdeki kış mevsiminde ölecek olan, ölmeleri kaçınılmaz olan yüz bin insanın ... bulunduğunu bilmek ... insanın içinde, acıma da değil, isyan duygusu uyandırıyor[du]."

... bu müessesenin ihtiyacının teminini deruhte eylemiştir.²⁶

İstanbul'daki aşhanelerin bulunduğu semtler, sakinlerinin gelir düzeyi kadar cemiyetin etnik tercihlerini de gösteriyordu.²⁷ 15 Mart 1336 [1920] tarihinde Ticaret ve Ziraat Nazırı başkanlığındaki müfettişlerce²⁸ düzenlenen ve aşağıda daha ayrıntılı değineceğimiz raporun aşhanelerle ilgili kısmında, "... 40 bin küsur erbabı ihtiyaca üç sene zarfında ceman 30 milyon porsiyona karışık verildiği vel ... aş tevziyatı hususunda cins ve mezhep tefrik etmediği" söylenirse de, "bu nüfusun 34,738'i İslam 250'i Rum 298'i Ermeni 304'ü Musevi ve dördü İtalyandan mükrekkel olduğu

kadrolarının yurtdışı faaliyetlerini mali yönden desteklediği iddiası bilinmektedir. Ocak 1920 tarihli bir İngiliz istihbarat raporunda belirtildiği gibi, başta Esat (Işık) Paşa olmak üzere, İT'nin²⁹ mütarekeden sonra İstanbul'da kalan ve çoğu doktor olan önemli isimleri, aynı zamanda HA'nin de önde gelen üyesiydiler. Darülfünun hoca ve öğrencileri düzenli aidat veriyordu.³⁰ Cemiyetin, bu üyelere, Talar Paşa'nın özel doktoru Adnan (Adıvar) Bey'in elindeki özel bir şifre ile yabancı ülkelerle temasa geçtiği ve gizli ödemeleri, HA'nin hazinedarı Tevfik Rüştü (Aras)'ın yaptığı söyleniyordu. Cemiyet, panisla mist bir propaganda/oluşuma destek sağlıyordu.³¹ "Üçü de siyasi olarak

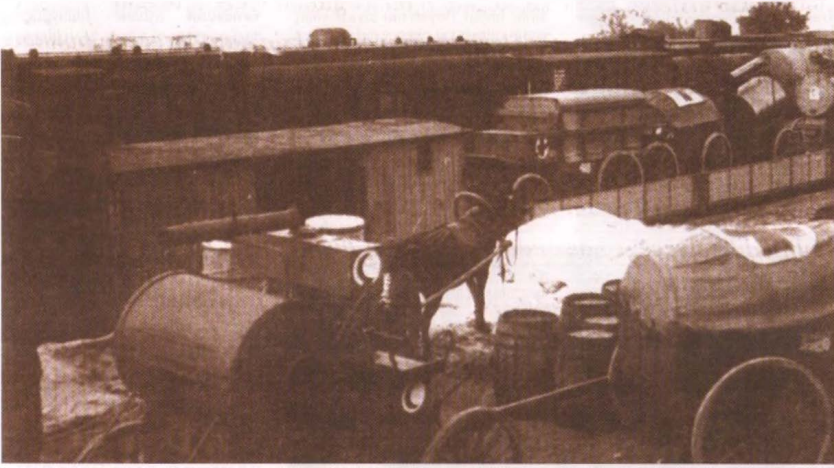
miştir: Cami (Baykurt/Baykut) Bey, Adnan'ın İstanbul'dan beraber kaçtığı kişidir.³² "Eski bir İttihatçı olan" Cami, Dahiliye Vekili olarak eleştirilere maruz kalınca, TBMM'nin İtalya müessesili olarak 1920 ortasında Roma'ya gönderilmiş³³ ve muhtemelen Ankara hükümetiyle yurtdışındaki İttihatçı kadrolar arasındaki kaynak paylaşımını yönetmiştir: Viyana'da bulunan Enver'e çekilen 2 Kanun-ı Sani 1921 tarihli telgrafta, "Cami Bey ... 3 milyon (lira) üzerine Anadolu'dan bir çek getirmiş. ... Bolşevik Sefiri Litovino'ya vermiş. Roma'dakil şimdiki halde bulunan Vekil şifresini bile halledememiş. Binaenaleyh on paraları yok. Hep bizden rica ediyorlar." bilgisi verilmektedir.³⁴

Cami Bey Roma'ya geldiğinde, o sırada orada olan elçi Galib Kemali ile "birlikte çalışma"larına karar verilir.³⁵ Kemali'nin Roma'daki statüsü belirsizdir. Ali Kemal'in Mayıs 1920 tarihli yazılarına göre, "sırf o Ziraat konferansını da hükümetimizi temsil etmek için ... 200 frank tahsisatla Floransa'ya gönderilmiş ... halbuki Roma'ya kapattığı atmış, Osmanlı sefareti açtırmış,

eski nazır Cavid Bey'in katıldığı, iane konusunda üçünün ortak çalışmaları ve nakdiyi aynıye tercih ettikleri anlaşılmaktadır.³⁶ Ankara hükümeti, Rıza Nur'un "Roma Klübü" olarak adlandırdığı bu gruba daha sonra ilişkisini kesmiştir.³⁷

İİA ile İT kadroları arasındaki ilişkinin başka bir kanıtı, cemiyet kimlik-

gösterir. Nitekim muhtemelen bu faaliyetleri engellemek için, "İis Mart 1920 gece yarısından sonra saat iki-de ... Hilal-i Ahmer'i otuz kişilik bir İngiliz ... müfrezesli işgal etmiş. ... Telefonlar koparılmış, kağıtlar paramparça edilmiş, uyuyan hademelerin başına tabanca dayayarak Dr. Adnan'ın nerede olduğunu sormuşlar. Dolaplar hatta kağıt sepetleri

Almanya'dan Hilal-i Ahmer Cemiyeti ambarına gelen eşyalar.

kendisine fuzuli bir surette elçi unvanını vermiş, hükümeten aldığı bu tahsisat sayesinde İtalya'da kalarak Kuvvayı Milliye lehinde şanlı bir propagandaya girişmiştir.³⁸ Aslında Kemali, o dönemde Avrupa'daki birçok İttihatçı gibi, 1919 Ağustosundan beri, kendi ifadesiyle, "Babialiye gayri resmi temsil vazifesiyle" propaganda faaliyetleri yürütüyor, maksada yönelik "kitaplar" yazıyor, gazetelere beyanat veriyordu.³⁹

Muhtemelen Ali Kemal'in yazıları üzerine, İstanbul'dan gelen tahsisat kesilir⁴⁰ ama Kemali 1921 Haziranı'na kadar İtalya'da kalır. Kemali, Cami Bey'in yerine gelen Celalettin Arif ile HA nam-ı hesabına özellikle Hint Müslümanlarından toplanan yardımın, İT kadroları ile Ankara arasındaki paylaşımlı konusunda önemli bir ihtilaf yaşamıştı.⁴¹ 2 Ekim 1921 tarihli telgrafta, Kemali "her iki tarafı gözetmekle beraber pek mütefrit" biri olarak tanımlanır.⁴² Roma'daki Kemali ve Cami'ye, İsviçre'den gelen

lerinin, İttihatçılarca paravan olarak kullanılmasıdır. Mektuplarında da yazdığı gibi, "Muhammed Ali Sami" mahlası ve Hilal-i Ahmer delegesi kimliğiyle, Enver, yanında Bahaeddin Şakir ile birlikte, 10.10.1919'da Almanya'dan Sovyetler Birliği'ne gizlice geçmek istemiş, ancak uçak Litvanya'da zorunlu iniş yapınca tutuklanmıştır.⁴³

Son kanıt, Bern'deki bir İngiliz diplomatının, Almanya ve İsviçre'deki İttihatçılara dağıtılmak üzere, iki HA görevlisinin İsviçre'ye 400,000 Osmanlı lirası getirdiğini Londra'ya bildiren raporudur.⁴⁴ HA raporlarında bir hayırseverlik örneği ve "başarı öyküsü" olarak sunulan, bu takibi zor olaya burada değinmeyeceğiz.

Bu veriler bile, işgal güçlerinin elinde, cemiyetin, maddi kaynaklarını ve uluslararası kimliğinin yarattığı korruma kalkanını tanımlı amaçları dışında kullandığı yönünde şüphelenmeye yetecek kadar ipucu olduğunu

bile aranmış... Hilal-i Ahmer binası altüst olmuş."⁴⁵

Cemiyet ile İT kadroları arasında, yurtdışında böyle bir ağı söz konusu iken, Yunan işgali sonrasında, Anadolu'daki bağlantılar da "güncellenmiştir". Yunan ilerleyişine karşı toplanan kongreler sırasında göre Balıkesir, Nazilli ve Alaşehir'dir. Trabzon'u hariç tutarsak, bu merkezlerle aşhane açılan yerler arasındaki koşutluk önemlidir. Ege direnişini örgütleyenler, HA'nın de desteklediği İttihatçı kadrolardır.⁴⁶ Alaşehir Hareket-i Milliye Reddi İlhak Heyet-i Riyasetine 21.12.1335 11919'de gönderilen bildide, "... muhacirin aileleri için ... muhacirin tahsisatından yardım edildiği ve Hilal-i Ahmerce de muavenet edileceği ...", Eskişehir'e 7.4.1336/1920'da gönderilen bildide, "... Hilal-i Ahmer Alaşehir sertabı ... vedaatıyla lemanetiyle 2500 liralınlı Eskişehir Heyet-i Merkeziyesine gönderildiği ..." bildirilir. Yukarıda sözü edilen teftiş raporuna göre,

Cemiyet Merkez-i Umumiyesi tarafından verilen kararlarla, "... 335 1919] senesi zarfında 1. Trabzon 2. Erzincan 3. Erzurum 4. Akhisar 5. Nazilli 6. Alaşchir muavenet ve imdad heyetleri İnel ... 321.500 lira miktarında tahsisat İta" edilmiştir.⁴⁸ Bu, İstanbul aşhanelerinin yıllık kaydı masrafının beş katıdır.

Benzer şekilde, elimizde cemiyetin Trabzon'daki örgütü ile eski İT kadroları arasındaki ilişki konusunda da bazı ipuçları vardır: 334 1918] senesi Eylülünde "Nemlizade Hacı Osman Efendinin riyasetinde teşkil eden İhlal-i Ahmeri Heyet-i Merkeziyelsil ... 336 1920] senesi Teşrin-i Sanisi'ne kadar bila-ikata ifa-ı vazife eylemiştir, 336 senesi Kanun-ı Evvel'inde

Trabzon'u seçmişti ... 1920 yılının ortalarına geldiğimizde Trabzon adeta bir İttihatçı merkezî durumuna gelmişti."⁴⁹

Cemiyet'in Trabzon'daki sihiyye heyeti ile yerel teşkilatı arasında nasıl bir bağ olduğunu bilmiyoruz ancak 7.10.1919 tarihli bir gazete haberine göre, "İstanbul'daki bazı Ermeni gazetelerinin Hilal-i Ahmer Trabzon Sihi İmdat Heyeti'nin siyasi amaçlarla hareket ettiğine dair yayınları üzerine, İstanbul beynelmilel Salib-i Ahmer delegesi ... hazırladığı raporda bu konudaki yayınların asılsız olduğunu belirtmişti."⁵⁰ Durum aslında daha farklıydı. Adı geçen delegenin beyanları, yukarıda söz edilen raporda değerlendirilmiş ama "katı

gelen bu heyet-i sihiyyeye siyasi bir mahiyet atfedilmiştir. Fakat şimdiye kadar heyetin bu mahiyette ayan bir hareketine muttali İhbarıdarlar olmadım" gibi bir fıkrâ da mevcut ise de esasen bu mahiyette ber güne hareketlerine muttali olmadıklarını sarihen beyan eden bu mülâhaza heyet-i acizanemize bir fıkrâ-i katî ve sarîh ita edememiştir."⁵¹

Cemiyetin aşhane faaliyetlerini İstanbul'dan Anadolu'ya kaydırmış olması, muhtemelen direniş ve İT kadrolarına destek vermek içindi;⁵² ancak kesin sonuç için, diğer bölgelerdeki irtibatların da incelenmesi gerekir.

E. Son olasılık, İstanbul aşhanelerinin, üst otorite tarafından kapanmaya zorlanmış olmasıdır. Cemiyet, 1919 ve 1920 yıllarında dört kez denetlenmiştir:

"335 1919] senesi İbtidasında .. maliye müfettişleri ... cemiyetin ibtidai tesisinden 335 senesi nisf-i evvel nihayetine kadar geçen devreye ait malumat ve hesabat-ı umumiyesini usul ve kavaid-i mevzuu dairesinde tedkik ve tefiş eylemişler ... pek az zaman sonra Dahiliye Nezaretince mülkiye müfettişlerle ... tefişata memur edilmiş ve mumalleyhin de ... nazar-ı tedkikden geçen devreye aid muamelat-ı umumiyesi ikinci defa olarak tefiş eylemişlerdir. Bunu müteakiben de ticaret ve ziraat nazırı esbakı Hüseyin Remzi Paşanın taht-ı riyasetinde ... bir heyet-i tefişîye meclis-i vükela kararıyla üçüncü defa olarak tefişe memur edilmişlerdir. ... maksadına vasil için bir tarik-i kanun-ı bulmayan hükümet-i sakata ziraat nazırı Cemal Beyin riyaseti altında ... dördüncü bir heyet-i tefişîye ... muamelematını inceden incede tedkik etmek suretiyle iki ay kadar ıstıgal eylemiş ise de son zamanlarda azasının müstemirren vazifelerine devam etmemeleri yüzünden kendillikinden inhilal etmiştir."⁵³

Cemiyet, kendi raporlarında, Dahiliye Nezaretî'nin "Hilal-i Ahmer Cemiyeti ahval ve muamelatında görülen bazı yolsuz ve nizamsız mu-

Hilal-i Ahmer çayhanesi.

arsiv.kizilay.org.tr

Nemlizade Sabri Beyin riyasetindekil ... heyet-i idare 338 1922] senesi martına kadar ifa-ı vazife etmişler ve 338 senesi zarfında ... heyet idare-i idame ve idare-i faaliyet eylemiştir."⁵⁴ "... Nemlizadeler, ... vb. ... Trabzon eşrafının önemli bir kısmı koyu İttihatçılardandı."⁵⁵ 12.2.1919'da Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyet'i'nin kurdular;⁵⁶ "... Nemlizadelerin evinde ... mühim bir toplantı yapılmış ve bundan sonra mülga İTC binasında da bir kongre aktedilerek, halkın süratle silahlandırılması karar altına alınmıştır."⁵⁷ Bakü Kongresinden sonra "... Enver Paşa, Halk Şûrî Fırkası programını Anadolu halkına götürülmek ve Anadolu'da teşkilatlanabilmek için ... kilit nokta olan

ve sarıh" bir fikir edinilememiştir:

"Ezcümle Trabzon imdad heyetinin esliha ü cephane nakliyatında bulunduğu dahi geçen sene Trabzonda vuku bulan bir infilakın bu heyetle münasebetdar olduğu hakkında vuku bulan şayiâtın hilaf-ı vakı olduğu Ermeni Patrikhanesinin talebiyle o vakit beynelmilel Salib-i Ahmer komitesi murahhası kont Düşambanın (?) mahallinde icra eylediği tahkikat ile tebeyyün etmiştir. ... Gerçi konsolosun salif-el-arz mektubunda izahat ve tafsilat-ı maruzatdan sonra "... bu müesseseye azalarının Müdafaa-i Milliye heyetleri ile münasebet-i daimede bulundukları kabul-ı imkan değildir. Elkar-ı umumiye dahi İslam muhitine

amelat ve devam eylemekte olan israfat"⁵⁸ savına yer vermez; mutad ve nizami olmayan bir tarzda teftiş edildiğini dile getirir.⁵⁹ Benzer biçimde, cemiyeti kendi raporlarından yola çıkarak değerlendiren birçok araştırmadaki iddia, teftişlerin, mütarekede uygulanan siyasi infazların devamı olduğudur.⁶⁰ HA, tıpkı IT bağlantılı "kardeş cemiyet"ler gibi siyaseten suçlanmıştır. "Donanma Cemiyeti'nin padişaha gönderdiği 20 Aralık 1918 tarihli tezkerede, 'bazı gazetelerin cemiyet aleyhinde garaz dolu yazılarına rağmen, Osmanlı Donanma Cemiyeti hiçbir zaman siyasetle meşgul olmamıştır ... cemiyette vazifesini kötüye kullanmalar ... olmadığı müfettiş raporlarıyla pekiştirilmiştir' savunması"⁶¹ işe yaramamış; Osmanlı Donanma-ı lane Cemiyeti emvaline el konulmuştur. Benzer biçimde, Ali Kemal'in "ekseriyetle İttihad ve Terakki kitesinden kopup ayrılan, bir hamiyet cemiyeti olarak tanınmış olan bu kitlenin iç-

2. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin taşra ile vaki-i muamelat ve münasebeti ve nizamname-i esasi ve dahiliyesine muhalif olarak harice muavenet edip etmediği

3. Hilal-i Ahmer memurin ve müstahdemin nisab-ı lazımda fazla erzak olub olmadığı

4. Hilal-i Ahmer memurin ve müstahdemin Hilal-i Ahmer anbarlarından herhangi bir suretle erzak alıp almadıkları

5. Hilal-i Ahmer anbar ve depolarının derece-ikifayet ve intizamla mevcud eşyanın suret-i muhafazası

6. Hilal-i Ahmer'in araba ve otomobil gibi vesaltı mikdarıyla bunların suret-i vech-i istimali

7. aşhaneler

hususatından ibarettir! ..."⁶⁴

meşru ve yüksektir: "Hal-i hazırda ... müstahdem ve memurin maaşat ve tahsisatı ve ücret-i seneviyeleri 51.171 liraya balığ olmakta ... adı bütçesi varidat-ı seneviyesinin birkaç

HA ile IT kadroları arasındaki ilişkinin başka bir kanıtı, cemiyet kimliklerinin, İttihatçılarca paravan olarak kullanılmasıdır. Mektuplarında da yazdığı gibi, "Muhammed Ali Sami" mahlası ve Hilal-i Ahmer delegesi kimliğiyle, Enver, yanında Bahaeddin Şakir ile birlikte, 10.10.1919'da Almanya'dan Sovyetler Birliği'ne gizlice geçmek istemiş, ancak uçak Litvanya'da zorunlu iniş yapınca tutuklanmıştır.

yüzündeki menfaat ve şekavet şirketinin çehresi ..."⁶² gibi ağır ifadelerle eleştirdiği Müdafaa-i Milliye Cemiyeti de mütarekede kapatılmıştır. Buna karşın, evrensel misyonundan ya da görece temiz sicilinden olsa gerek, Hürriyet ve İtilaf 1919'da programını hazırlarken, "Müdafaa-i Milliye ve Donanma Cemiyetlerinin ... lağvedilmesi fikrinde ..."⁶³ olmasına rağmen, HA'nın en fazla teftiş ve tahkiki düşülmüştür.

Cemiyet hangi açıdan teftiş edilmiş ve ne tesbit edilmişti? Verilen emir doğrultusunda incelenenler,

Bu yazı açısından önemli bulgular şunlardır:

i. Cemiyetin ihtiyat sandığında, cemiyetin işleyişi ile ilgisi olmayan Türk Yurdu derneğinin emrine yazılmış çeklerin bulunması gibi, aşhane kaynaklarından da "merkez-i umumi azasından ve memurinden bazısına tertib-i harcırah ve bazen de Hilal-i Ahmer'le hiç ilgisi, münasebeti olmayan kimselere de ecümle gazete idarehanelerine odun, kömür, şeker gibi levazım verilmiş olduğu görülmüştür."⁶⁵ Aşhane kaynakları, Cemiyet'in "rabita"sına akmaktadır.

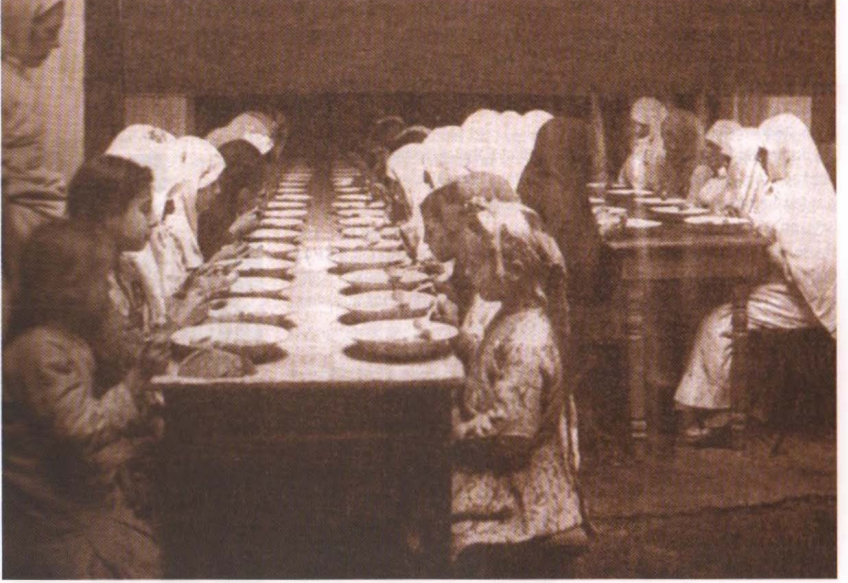
ii. Cemiyet çalışanlarının maaşları, gelirleriyle kıyaslandığında gayri-

misli nisbetinde maaş almaktadırlar ..." "Ayrıca nizamname-i esasının 32. maddesi mucibinde merkez-i umumi azasının memuriyetleri fahri olmak lazım gelirken katib-i umumi [Adnanla şehri 10 bin, müfettiş-i umumi [Celal Muhtar] a şehri 6 bin kuruş tahsisatı verildiği görülmüştür ki nizamnameye muhalif olmasına nazaran şayan-ı tenviz değildir." Ayrıca, Merkez-i Umumi azasına maliyetin altındaki fiyatlarla erzak satılmaktadır: "merkez-i umumi azasına tevzi edilen erzak gerçi maliyet fiyatında yüksek bedel ile fuhurt edilmekte ise de satış fiyatları işbu malların piyasadaki fiyatından pek düştüğü olduğundan başka mağazada erzak maliyet fiyatından da düştüğü bir bedel ile satıldığı görülmüştür."⁶⁶

Celal Muhtar Özdeni.

Akgün/Ülügen.

⁵¹ Hilal-i Ahmer kasaları muhteviyatının nukud-ı mevcudesi ve ziraat-ı ayrıniye

iii. Aşhane işletmeleri birçok açıdan sorunludur: Hijyene dikkat edilmemekte,⁶⁷ kasti olmasa bile gelişigüzel davranılmakta, aşhaneye kayıtlı olanlar arasında şehremaneti işçileri ve cemiyet hizmetlileri bulunmakta, cemiyetin dağıttığı sanılan kibritle piyasada satılmaktadır.

Böylece, aşhanelerin hem işletme maliyeti artmakta⁶⁸ hem de gerçek muhtaçlara hizmet götürülmemiş⁶⁹ olmaktadır. Teftiş heyeti, bir yandan bu koşullarda sürdürülebilir olmamaları, aynı memurin ve müstahdemlerinin amaca uygun olmaması nedeniyle aşhanelerin lağvedilmesini önermiştir: Cemiyet'de "israfat ve sui-istimalata meydan verildiği anlaşıldığı ve hal-i harbin nihayet bulması hasebiyle Hilal-i Ahmer'in faaliyet ve muamelatının hadd-i aslına ırcı ve memurin ve müstahdem kadrosunun hadd-i asgariye tenzili ve nizamname-i ahkamina mugayir olarak verilmiş bilcümle maaşat ve tahsisatın kati ve badema erzak itasının suret-i kaiiyede meni ve bedelat-ı hakikisinden dün fiyatlı verilmiş olan erzak ve eşya-i aşhane bakiyesinin müsebbiblerine tazmin ettirilmesi ve aşhanelerin ahval(?) ve işkal-i izorluk hazireleriyle idamesi

muvafık olmadığından müdavinin içinde akvat-ı yevmiyelerini lüğün-lük yemekler tedarikden aciz oldukları gad-el-tetik linceleme sonrası anlaşılacak malulın ve (?)in suver-i saire ile lbaşka şekildel esbab-ı muayişetleri temin edildikten sonra ilgasi muvafık bulunduğu heyet-i teftişe müdürüyet-i umumiyesinden ... ifade kılınmıştırl."⁷⁰

iv. Bu kayıplara, Eskişehir'e ihtiyacın ve teamülün üzerindeki miktarlarda aktarılan nakit de eklenmiştir: Maliye müfettişi Corci Bey, "münferid mütalaasında ... Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin 335'de 150 bin ve 336'da 97 bin lirayı defaten Eskişehir'e ırsalınldel" anlaşılmanın hususlar olduğunu belirtmektedir.⁷¹ İlk olarak, "331 1914) senesinden beri merkezden Eskişehir'e vuku bulan ırsalat-ı nakdiye hiçbir zaman 20 bin lirayı ıecavüz etmemiştir. İşbu nukud dahi peyderpey mübayaat ıcrasına lüzum görüldükçe gönderilmiştir."Ayrıca 335 senesi "zarfında ... vuku bulan sarfiyat ve mübayaat 67bin küsur liradan ibaret olmasına, işbu sarfiyat ve mübayaat da bir defada vuku bulmadığından ... 150 bin liranın da defaten gönderilmesine lüzum yok idi. Bu paranın

peyderpey mübayaat vuku bulduka ve mübayaat için kafi gelebilecek miktarda gönderilmesi daha doğru olur idi. ... 336 senesi ibtidaina devr olunan mevcut sandık 147,169 liraya baliğ olduğu halde Mart 336 tarihinde tekrar 97,000 lira gönderilmiştir. ...147 bin küsur lira mevcut iken tekrar 97 bin liranın defaten gönderilmesi yine baladaki tenkidati mucibdir. Gerek 335 ... gerek 336 senesi zarfında lEskişehir'del ıcra olunan ... ırsalat ve mübayaat ve nukudun suret ve mahal-i sarfları hakkında sari bir mütalaa arz etmek kabil olamamaktadır."

İT ve bağıli cemiyetler 1919'un başında mercek altına alındıktan sonra nakit muhtemelen banka ile gönderilememiş; her iki meblağ da "... Tahsin bey namında bir mutemede tevdiin ırsal edilmiştir." Bu yola başvurma nedeni, anlaşılan, cemiyete sorulmuş; cevaben, mütareke koşullarında nakde el konulma tehlikesi gerekçe gösterilmiştir. Corci Bey gerekçeyi çürüttü: "İhtiyat kasasında böyle mühim bir meblağın taht-ı tehlikeye girmesi ihtimali melhuz bulunmuş olsa idi cemiyetin dört yüz küsur bin lira sermayesinin muhafaza bulunduğu yerde yani Bank-ı Osmanî kasalarına

tevdi en evvel hatıra gelebilecek bir tedbir olması lazım gelir idi." Üstelik cemiyet, "zayıf bir endişeden dolayı pay-i tahtından kurtarmak istediği bir parayı başka bir takım muhatara ve tehlikelere ika etmiş oldu. Filvaki cemiyetin Eskişehir murahhası İsmail Besim Paşaya hadsiz bir ... itimadı olabilir. Bunkadi derece-i isabet ayrıca cay-i lyerl mülhaza olmakla beraber ancak mumaileyhin yollarda taarruza veya şimendüferin bir kazaya uğrayabilmesi ihtimaliyatı da" vardi.

Anlaşılan, cemiyetteki bu türden usulsüzlükler müteakeden sonra ve teftişler sonucunda görünür hale gelmiştir. "Yolsuz ve nizamsız muamelat ve devam eylemekte olan israfat" (ile ilgili şüpheler) o kadar endişe vericidir ki, Sadaret'ten Dahiliye Nezaret'i'ne gönderilen 10.7.1336 (1920) tarihli yazıda, Bahriye Nazırı Seyid Paşa'nın murakıbı tayin edildiği bildirilir ve "hükümetin cemiyetler üzerindeki son murahebesine binan cemiyet-i mezkure muamelatının murakebe-i daimi tahtında bulundu-rulması ..." istenir.⁷² Geç kalmış bir önlem olduğu düşünülebilir.

Bugecikmiştepkı, İstanbul hükümetlerinin kasıtlı ihmalinin bir göstergesi de olabilir.⁷³ Anlaşıldığı kadariyle, teftişler sırasında dahi, formaliteler nezaret bürokratlarınınca elden geldi-

ğince uzatılmış; teftiş heyetindekilerden bir kısmı görevlerini yapmaktan ve raporlara imza atmaktan imtina etmiş ve sonuç olarak, heyetler gereğince çalıştırılmamıştır.⁷⁴ Teftişler usulünün yapılsa, daha dramatik bulgulara ulaşılabilir veya önlemler zamanında alınabilir miydi?

Yukarıdaki verilerden anlaşıldığı kadariyle, HA, bilmediğimiz bir tarihten itibaren, kaynaklarını, IT kadrolarının şahsi menfaatleri olmasa bile, siyasi amaçları doğrultusunda kullanmaya başlamış, 1919'da hesapları teftiş edilmeye başladıktan ve IT malvarlığına el konulduktan sonra, kaynaklarını bir taraftan yurtdışına, diğer taraftan Eskişehir ile, özellikle Yunan işgalinden kaçan ve Rus ricatı sonrası geri dönen Müslümanların yoğunlukta bulunduğu yerleşimlere kaydırmış ve belki de bu yardımlar/aşhaneler çevresinde bir Müdafaa-i Hukuk direnişi oluşturmaya çalışmıştır. Teftiş heyetleri bu aktarım kanallarını kesmek için, kabarık ve usulsüz harcamalar nedeniyle ayakta kalması artık mümkün olmayan aşhanelerin lağvını istemiştir.

Cemiyetin nizamı olan/olmayan faaliyetlerini müteakeden sonra İstanbul'dan Anadolu'ya ve yurtdışına taşıma projesi, belki de hükümetin cemiyetin İstanbul aşhanelerini teftiş bulguları doğrultusunda tasfi-

ye etme isteği ile örtüşmüş ve her iki tarafın da arzu ettiği bir çözüm olarak çoğu Müslüman ahaliyi besleyen aşhaneler kapanmıştır. Bunun bir sonucu olarak, "... kiş mevsiminde ... ölmeleri kaçınılmaz olan" insan sayısı artmış; israf ve usulsüzlük nedeniyle azalan veya yurtdışına, Eskişehir'e/direnişe aktarılan kaynakların bedeli, Müslüman nüfus başta olmak üzere tüm İstanbul fukarası tarafından ağır ödenmiştir.⁷⁵

Hanioğlu, IT'nin 1902 kongresinden sonraki dünya görüşünü, "realpolitik"e bağlı olarak görelî ağırlıkları değişen, Türkçülük, Osmanlıcılık ve İslamcılık bileşimi bir düşünce olarak anlatır. Kendilerini bu referansla tanımlayanların IT'yi desteklediği, partinin de bu kitleyi esas/muhafat aldığı varsayılır. Oysa bu düşünce açısından ne de bileşimin içeriği ne de muhafat kitle sabittir; içerik ve kitleyi güç olarak oluşturabildiği ve ihtiyaç anında seferber edebildiği gibi, gerektiğinde de feda edebilir. HA gibi bir hayır kuruluşunun siyasi hedefler uğruna insani amaçlarından sapması ve araçlaşmışa gösteriyor ki, şartlar gerektiğinde, örneğin kendi varlığı aslı hedefi haline geldiğinde, bu düşünce, sadece dışladıklarını kasdetmekle kalmaz, kurucu unsurlarından da vazgeçebilir. "Esnek" yapısı, esas içeriğidir.

DİPNOTLAR

1. Jean-Claude Favez, *The Red Cross and the Hicorauai*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 77-82. Sivillilerin korunmasına ilişkin Cenevre Antlaşması, ancak 1949'da imzalanmıştır.
2. 1919-1335 senesinde münrakid iktima eden-i Hilal-i Ahmer Meclisi-i Umumiye Heyet-i Muhteremesine takdim edilen 1330-1334 senelerine aid Merkez-i Umumi Raporu, İstanbul, 1335, bundan sonra HA 1335), s. 38. Bu aşhanelerden 1334 "Kanun-i Evvel nihayetine kadar 19144,000 kab yemek tevzi olunmuştur" (889, s. 40).
3. Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiye tarafından 1339 senesi Hilal-i Ahmer Meclisi-i Umumiye takdim edilen (1335-1338) dördü senelik devreye ait rapor, İstanbul, 1339 [bundan sonra HA 1339], s. 104.
4. HA 1339, s. 102.
5. BOADHUMVM 99/45.
6. HA 1335, s. 41.
7. MâminYıldıztaş,Yaralı Payitaht: İstanbul'un 1945'i, Yeditepe, İstanbul, 2010, s. 66-7.
8. Sabahattin Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, TTK, Ankara, 1991, s. 7. dn. 50.
9. HA 1339, s. 39-40.

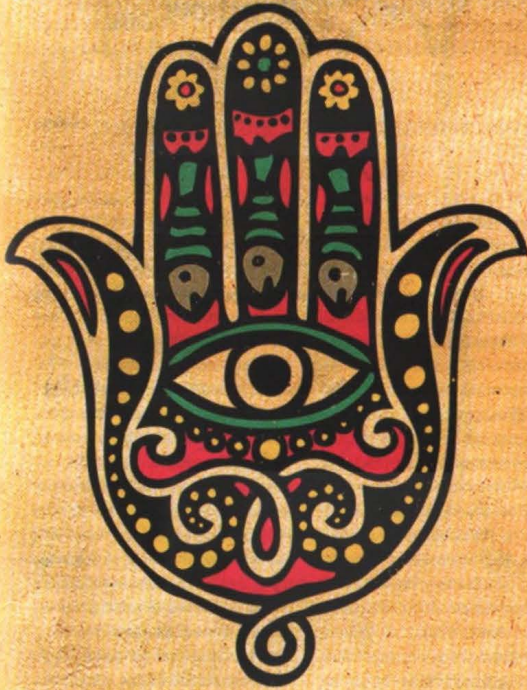
10. HA 1339, s. 216.

11. Trabzon'da "sokaklarda müteakirren iskeletler bize deri ve kemikten ibaret kollarını uzatıyor ve her tarafı derin mültilerle dolduruyorlardı. Belle-i res son zamanlarda açıldık sokaklarda olanların cesetlerini naklettiğimiz belediye vâdâtının kafi gelmediği ve her gün yüzlerce belediye kaldırılan cesetlerin miktar-ı halkımızın ancak mezarlıclardan öğrenileceğini söyledi." (HA 1339, s. 39).
12. Mâdellere Marx, 1921 İstanbul-1922 Ankara, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2007, s. 40. İşgal İstanbul'daki zor koşullar için, Yıldıztaş'ın yansırsa, bkz. Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, İletişim, İstanbul, 1994. Clarence Johnson, *İstanbul 1920*, "ETT Vakfı", İstanbul, 2007; Mehmet Temel, *1940'lı yıllarda İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1998.
13. İstanbul'da daha çok sayıda hayır kuruluşunun olduğu düşünülebilir, ama bundan "Dersaadet Fakültesi Hıyanet Cemiyeti, İstanbul'da Cemiyet, Türk Fukaraları Cemiyeti ..." gibi gönüllü kuruluşların da ciddi gelirleri yoktu" (Yıldıztaş, s. 60).
14. "Amerikan muavenet komisyonunun bu şehirdeki Rum ve Ermeni eylamlarına yirmibeş bin İrlik muavenete bulunduğ halde Müslüman dâriyetlarını ziyaret bile etmek istemedikleri ..." (HA 1339, s. 39).

15. Özel, s. 79.

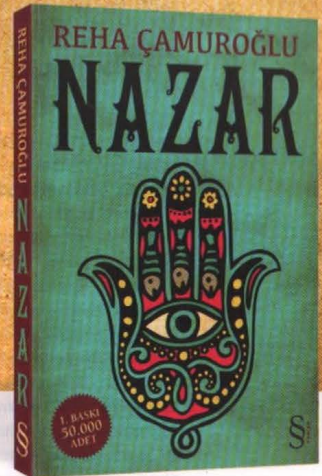
16. Hüsni Ada, *The First Ottoman Civil Society Organization in the Service of the Ottoman State: The Case of the Ottoman Red Crescent*, yüksek lisans tezi, Sabancı Üniversitesi, 2004, s. 2-3; "... Müdafaa-i Milliye, Donanma ... ve Hilal-i Ahmer ... cemiyetlerinin de İTT'fırkası (nı patrona) altına girdiğini belirtmek gerekir." (Türk Zaler Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt I*, İletişim, İstanbul, 2009, s. 67).
17. "İktidar hayır derneklerini denetimi altına almayı, onları toplum üzerinde kontrolünü artırarak araçlar olarak kullanmaya ve meruğünü sağlama işi yapmaya çalışır" (Mehmet Beşikçi, *Between Voluntarism and Resistant: The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War*, doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2009, s. 52). Ayrıca bkz. Nadir Özbeke, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet*, İletişim, İstanbul, 2002.
18. "Devletin, bu helcar hareketlerinde Osmanlı Hilal-i Ahmeri'nin deneyiminden istifade edip emeddiği hakkı olarak sorulur, ancak resmi Hilal-i Ahmer kaynaklarında buna dair herhangi bir malumat bulmak imkânsızdır. İe, bu durum soru ve şüphelere yol açar. (Ada, s. 74).
19. "Hasköy'de vuku bulan harik-i İhanımsuzculun pek perigan halde kalan mesalezedegana

REHA ÇAMUROĞLU NAZAR

Elini göğsüne götürdü sonra.
Daha önce nasıl olup da göremediğime
şaşırdığım bir şey asılıydı boynunda.
El şeklinde gümüşten bir kolyeydi bu.
Bir çocuk eli kadar vardı.
Göz tam da gözlerimin içine bakıyordu.
Uzun kirpikleri, bunun bir
kadın gözü olduğunu söylüyordu.
İnce bir deriyle boynuna asılmıştı.
Yavaşça çıkardı. Elinde tutuyordu.
“Buna Fatıma’nın Gözü derler,” dedi.

Kadının Nazarı Değer
Kitap satılan her yerde!

1903 SİNEMATOGRAF İMTİYAZI

ÖZDE ÇELİKTEMEL-THOMEN

Osmanlı topraklarının sinemayla buluşması 1896 tarihinden sonrasına, II. Abdülhamid dönemine rastlamaktadır. Bu dönemde hazırlanan 1903 Sinematograf İmtiyazı, sinemanın siyasal iktidar tarafından kullanım fikrini somut bir biçimde ortaya koymaktadır. Yürürlüğe girip girmediği konusunda kesin sonuçları olmamakla birlikte bu tür bir projenin belgelenmesi hem sinema tarihine bir katkıdır hem de Abdülhamid dönemi bürokrasisinin sinemaya bakış açısını yansıtmaya açısından önemlidir. Bu makalede 1903 Sinematograf İmtiyazı, öncesinde sinemanın tâbi olduğu yasal uygulamalarla birlikte sunulmaktadır.

Sultan II.
Abdülhamid.

Türk Tarih Kurumu
(D. 34, N. 11).

Osmanlı toprakları Aralık 1896'dan itibaren, İstanbul'un çeşitli semtlerindeki ve Yıldız Sarayı'ndaki gösterimlerle birlikte Selanik'ten İzmir'e Mersin'den Şam'a kadar imparatorluğun dört bir yanında geç 19. yüzyılın yeni icadı sinemaya ev sahipliği yapmıştı.¹ Bu gösterimler, Batı Avrupa ve ABD menşeli gezici operatörler tarafından, çoğunlukla kentli seçkinlerin gittiği çeşitli tiyatro, kahvehane, bar ve benzeri mekânlarda yürütülmekteydi.² Sinemanın erken ve sessiz yıllarında

imparatorluğun hiçbir yerinde bugünkü tabiriyle sinema salonu bulunmamaktaydı; ta ki 1908'de başkentte ve 1909'da İzmir'de açılan Pathé Sineması'na kadar...³ Çoğunlukla İstanbul'da, gramafondan fotoğrafa çeşitli teknolojik yenilikleri Osmanlılara tanıtan tüccarlardan, fotoğrafçılıkla uğraşan zanaatkarlara kadar bazı girişimciler, Batılı mucitlerle ve dağıtım firmalarıyla yazışmakta ve filmlerin imparatorluğa getirilmesini sağlamaktaydılar.⁴ Örneğin fotoğrafçı O. Diradaour 1896'da Louis Lumière ile irtibata geçip ardından Osmanlı okurları için sinematograf ile ilgili bir makale yayınlamıştı.⁵ Bir başka fotoğrafçı, Theodore Vafiadis, Lumière Kardeşler'e ulaşmaya çalışmış fakat girişimlerinden hiçbir sonuç alamamıştı.⁶ 1899'da imparatorlukta ilk filmlerin yapımında emeği geçen tüccar Sigmund Weinberg, Yıldız Sarayı yetkilileriyle iletişime geçerek Sultan II. Abdülhamid'e bir sinematograf kataloğu sunmuştu. Weinberg "Memâlik-i şâhânenin" ve "ordu-yı hümayunun manzaralarını" sinematografıyla çekmek için sultanın izin istemektedir.⁷

İlk film gösterimlerinden tam 7 yıl sonra, modern teknolojinin sembolü sinema, siyasal, toplumsal ve kültürel bağlamdaki tesirleriyle merkezi iktidarın konjonktürüne girerek bazı yasal uygulamalara maruz kalmıştı. Bu bağlamda 1903 Sinematograf İmtiyazı, Osmanlıca adıyla "Memâlik-i Şâhâne Sinematograf Temâşa Etirilmesinin Şerâit-i İmtiyâziyesi", Abdülhamid idaresi tarafından sinemanın imparatorlukta faaliyet alanlarını, özel bir izinle, kurum veya kişiye vermek için kaleme alınmıştır.⁸ Filmlerin yapımı, satışı ve gösterimi gibi kuralları belirleyen bu izin, iki taraflı olarak kabul edildiği takdirde resmîyet kazanabilirdi. Maalesef, imtiyazın herhangi bir kurum yahut kişilerce tatbik edilmesine yönelik elimizde kesin bir bulgu bulunmamaktadır. Büyük bir ihtimalle rafta kalmış bir "proje" olarak 1903 Sinematograf İmtiyazı, benzer şekilde 1868'de Gül-lü Agop'a verilen tiyatro imtiyazı gibi oluşturulduktan hemen sonra yürürlüğe girmedi.⁹

Bu belge, Abdülhamid bürokrasisinin sinemaya bakış açısını yansıtmaya

bakımından mühim bir kılavuzdur. İmtiyazın oluşturulması sürecinde bilhassa Sultan II. Abdülhamid'in iktidar stratejileri odaklanılması gereken noktalardır. 1903 Sinematograf İmtiyazı'yla, Sultan II. Abdülhamid kendi monarşik iktidar anlayışını yansıtmayı hedeflemiştir. İmtiyazın 2. maddesine göre, imparatorluk hakkındaki her türlü ilerlemeyi, önemli eserleri ve orduyu anlatan filmlerde sultanın halkı için yaptığı iyiliklerin ve hizmetlerin de gösterilmesi koşulu bulunmaktadır. Bu anlayışa göre, filmlerle, Osmanlılar aydınlanabilecek ve sultanın kudretini kavrayarak ona itaat etmeleri sağlanacaktır. Ancak sultanın özlemesi ve onayıyla erişebilirlik kazanabilen bu filmler, ayrıca sinemanın pozitivist ve ilerlemeci bir söylemle kullanımının arzulandığını göstermektedir.¹⁰

Abdülhamid dönemindeki (1876-1909) milliyetçilik ve emperyalizm krizleri, parlamenter rejim talep eden muhalif gruplar ve savaşlarla birlikte artan toprak ve nüfus kaybı, siyasal iktidarın çeşitli kanallardan meşruiyetini artırma yolları aramasına neden olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren imparatorluk, Benedict Anderson'un tabiriyle "hanedanlık devletlerinin fil hastalığına tutulmuş" ve nasibine düşen kültürel ve siyasal güçlüklerle karşı savaşıyordu.¹¹ Bu yıllarda Tanzimat Dönemi'nin mirası, Osmanlılık (Osmanlılık) ideolojisi, dil, din, etnisite ve bölgesel farklar olmadan tüm Osmanlı unsurlarını, diğer ulus-devlet yönelimlerine karşı, bir arada tutmak için kullanılmaktaydı.¹² Bir başka ifadeyle, Osmanlılık bir Osmanlı ulusu yaratabilme hayalıydı.¹³ II. Abdülhamid döneminde Panislamizm ile İslami bir netelik kazanan Osmanlılık ideolojisi, imparatorluğun sürdürülebilmesi için bir çözüm olarak görülmüştü.¹⁴ Bu ideolojinin uygulanması esnasında, siyasal iktidarın yeni devlet okulları açarak, imparatorluğun dinini, dilini ve kültürünü yaymaya çalıştığı gözlemlenmektedir.¹⁵ Kültürün ulus yaratmadaki tesiri, II. Abdülhamid döneminde önemli olmaya başlamış-

tır. Bu bağlamda belli bir kültürün empoze edilmesi için elverişli olan sinema, sinematograf imtiyazlarında çok daha farklı bir renk kazanmıştır. Aşağıda imtiyaz maddelerinden görüleceği gibi, siyasal iktidar, sinemayla devletin belirlediği dil, monumi ahlak ve Osmanlı tarzı kıyafeti imparatorlukta Osmanlılık hissiyatını pekiştirmek için kullanmayı amaçlamıştır.

1903 Sinematograf İmtiyazı bilhassa siyasal, toplumsal ve kültürel alanlarda iktidarın gözetiminde filizlenirken, sinemanın çeşitli denetim ve kontrol yapılarına eklenme sürecinin adeta en somut ifadesi olmaktaydı. Osmanlı sinema tarihinin az bilinen bu vechesi, aynı zamanda II. Abdülhamid döneminin pozitivist değerleriyle harmanlanırken sinematograf, siyasal iktidar tarafından, devletin ilerlemesi, öğrencinin terbiyesi, askerin eğitilmesi ve köylünün bilinçlendirilmesi için yararlanılması gereken teknolojik bir araç olarak ele alınmaktaydı. Bu noktaları incelemeyen evvel, 1903 Sinematograf İmtiyazı oluşturulmadan önce sinemanın ne gibi yasal uygulamalara tâbi olduğuna bakalım.

ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE SİNEMANIN DENETLENME ALANI

İmparatorlukta ilk film gösterimlerinden Abdülhamid döneminin sonuna kadar film içeriği, gösterim koşulları ve teknik şartlar gibi çeşitli etmenler erken dönem sinemanın denetlenme sürecinin bir belirsizlikler sarmalında, adeta anlık karar ve uygulamalara bırakılarak idare edildiğini göstermektedir. Bu yıllarda erken sinema faaliyetleri ve filmler, bir yandan resim, fotoğraf ve kartpostal yayını, dağıtımı ve satışı gibi görsel kültüre bağlı normlar aracılığıyla idare edilirken, öte yandan tiyatro, konser ve varyete gibi performansların kapsamı dâhilinde düzenlenip denetlenmekteydi. Basın ve yayın alanlarındaki görsel malzeme kullanımı 1888 Matbaalar Nizamnamesi'ne göre ayanlanmaktaydı. Buna bağlı olarak Matbuat-ı Dâhiliye Müdürlüğü, Maarif Nezareti ve Güzel Sanatlar Akademisi her

türlü resim, kartpostal ve fotoğrafın ruhsat dağıtımında farklı boyutlarda yetkili olan kurumlardandı.¹⁶ Ancak bu yıllarda sadece sinema filmlerini, ayrı bir birim olarak, teftiş ve muayene eden resmi bir devlet kurumu yoktu. Abdülhamid yönetimi sinemayla benzeri etkinlikleri karşılaştırarak bu alanda oluşabilecek potansiyel "sorunlara ve zararlar" anlık çözümler bulmaya çalışmaktaydı.

Yerel yönetimler bağlamında, arşiv kayıtlarından belediye ve zabıta kuvvetlerinin film gösterimlerini keyfi uygulamalarla veya belirli bir standarttan yoksun olarak düzenlediklerini ve denetlediklerini takip edibili-

Sultan
Abdülaziz'in
at üstündeki
tasviri.

TürkTarih Kurumu
(D: 56, No: 10-İ)

riz. Gösterimleri yürüten gezici operatörler, elektrik kullanımından ruhsat alınma kadar belediye ve zabıta yetkilileriyle irtibata geçmekteydiler. Filmlerin yasaklanması çoğu zaman halktan gelen şikâyetlerle gerçekleşirken, çeşitli sahne performanslarını denetleyen sansür memurları, bazı film gösterimlerini münferiden yasaklayabilmekteydi. Örneğin, 1902'de Mersin'deki Manoli'nin gazinosunda, Sultan Abdülaziz'in at üstündeki suretini, diğer Avrupa liderlerinin tasvirleriyle birlikte, sinematografıla teşhir eden operatör Dimitri mahallatı polis tarafından durdurulmuştu.¹⁷ Film gösterimi sultanın suretinin, bir gazinoda izinsizce teşhir edilmesinin

gayr-i câiz bulunması gerekçesiyle Mersin Karakolu tarafından yasaklanmıştır.

Osmanlı sultanlarının resim ve fotoğraflarının kamusal alanda teşhirinin 19. yüzyılda özellikle Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz ile birlikte yaygınlaştığını söyleyebiliriz. Abdülhamid döneminde Osmanlı hanedan üyelerinin suretlerinin fotoğraf ve resim olarak kullanımı (bayrak, saray, arma gibi diğer imparatorluk sembolleriyle birleşerek) idarenin gözetimi ve teşviyle gerçekleşmekteydi. Hatta Sultan II. Abdülhamid kendi suretinin kamusal alanda teşhirini yasaklamıştı.⁸ Diğer yandan, "Her resim bir fikirdir. Bir resim yüz sahilelik yazı ile ifade olunmayacak

bir hafiyenin Sultan Abdülaziz'in fotoğrafını Harbiye Mektebi'nin kütüphanesinde bulması ve yetkililerin bu fotoğrafı senelerce kimseye göstermeden sakladığını öğrenmesi sultanın kutsallaştırılan imgesinin benzeri bir kaygıyla korunduğunu düşündürmektedir."⁹

Yukarıdaki örneğe dönecek olursak, gazinodaki film gösteriminin merkezi idarece tamamıyla yasaklandığını gösteren güçlü bir veri bulunmama ile birlikte Mersin'den merkeze yollanan jurnalde bu durum rapor edilmişti.¹⁰ İlginçtir ki sansür uygulamalarının izini süren Serdar Öztürk, 1902'de Mersin'deki yerel yetkililerin müdahalesini imparatorlukta tespit edebildiği "ilk sansür çabalarından

elektrik kullanımı gerektiğinde yetkililer mercilerden ruhsat alınması zorunlu. Bu bağlamda 1896'da Fransız Louis Janin'in film gösteriminde elektrik ve özel bir projektör lambası kullanımı talebine, Fen Müşavirliği tarafından yürütülen ayrıntılı ve uzun incelemelerden sonra izin verilmişti."¹¹ Başkent İstanbul'daysa bazı filmler, bir başka ifadeyle "teşhir-i caiz olmayan münasebetsiz manzara ve resimler" yasaklanırken, sansür memurları film afişlerini bile denetlemekteydi.¹²

Yukarıdaki örnekler ve daha niceleleri, sinemanın düzenlenmesinde ve denetlenmesinde yönetimin siyasal, toplumsal ve ahlaki kaygılarıyla hukuki, teknik ve idari ihtiyaçlarının, geçici ve döneme mahsus kararlar çerçevesinde oluşturulduğunu göstermektedir. Oysa 1903 Sinematograf İmtiyazıyla Abdülhamid yönetimi, sinemayı tek elden, sistemli bir biçimde denetlemeyi hedeflemiştir. Bir başka ifadeyle, siyasal iktidar yerli filmlerin yapımından yabancı filmlerin satın alınmasına, çeşitli mekânlardaki film gösterim usullerine ve pratiklerine, filmlerin içeriğinin denetlenmesi ve düzenlenmesinden sinemanın siyaset, eğitim, askeri ve teknik amaçlar için kullanımıyla varolan boşluğu doldurmaya girişmiştir. Belki de Abdülhamid yönetimine göre ancak bu şekilde sinema, belli bir merkezden, kurumsal ve yasal bir çerçevede teftiş edilebilir ve filmlerin Osmanlı halkına iyi yönde tesir etmesinin yolları bulunabilirdi.

1903 SİNEMATOGRAF İMTİYAZI'NIN KAPSAMI

Tam 26 maddelik Sinematograf İmtiyazı'nın projektörlerden operatörlerin donanımına kadar teknik altyapıyla ilgili hususları, dahası sinema salonları, sinemanın ahlaki tesirleri, filmlerin içeriği ve sinemanın akademik, teknik ve askeri eğitim alanlarındaki rolüne odaklandığı görülmekte. Bu belge Abdülhamid yönetiminin, sinematograf vb. aletlerin Osmanlı imparatorluğunda kullanım hakkını 35 seneye herhangi bir kurum veya kişiye vermeyi plan-

İmtiyazın 2. maddesine göre, imparatorluk hakkındaki her türlü ilerlemeyi, önemli eserleri ve orduyu anlatan filmlerde sultanın halkı için yaptığı iyiliklerin ve hizmetlerin de gösterilmesi koşulu bulunmaktadır. Bu anlayışa göre, filmlerle, Osmanlılar aydınlanabilecek ve sultanın kudretini kavrayarak ona itaat etmeleri sağlanacaktır.

siyasi ve hissi mânâları telkin eder"¹³ ifadesiyle tanınan Sultan II. Abdülhamid, fotoğrafçılar aracılığıyla imparatorlukta gelişmeleri ayrıntılarıyla kaydettiler son derece geniş bir fotoğraf katalogu oluşturabilmişti.¹⁴

Bir darbe sonrasında tahttan indirilen Sultan Abdülaziz'in 1876'daki sözde intiharı sonrasında, Abdülhamid yönetiminin büyük bir hassasiyetle Sultan Abdülaziz'in suretinin teşhirinin denetlenmesi veya yasaklaması olasıydı.¹⁵ Dolayısıyla kamusal alandaki sultan imgesinin halk nazarında belli bir kutsallık taşıdığını kabul edersek ve bu imgenin zaman zaman "fantastik, masalsı bir anlatıyla" kurulandığını görebiliriz.¹⁶ Bu nedenle sultanların suretinin nerede ve nasıl teşhir edildiği merkezi ve yerel yönetim tarafından denetlenmekteydi. Aynı şekilde 19 Aralık 1895 tarihli bir jurnal yine sultanın suretinin korunmasıyla ilgilidir. Jurnale göre

birisi olarak" kaydetmektedir.¹⁷ Ancak bu noktada, Osmanlı arşivlerinde araştırmacıların kullanımına henüz açılmamış belgelerin de var olabileceği ihtimalini hatırlamalıyız. Kalkıcı ki Mersin'deki uygulamanın hâlihazırdaki genel sansür politikaları kapsamında, yerel güçlerin kararıyla gerçekleştiğinin altını çizelim. Neticede gezici sinemanın, Abdülhamid yönetimince kapsamlı ve merkezi bir sansür yasasına tâbi olmadığını vurgulamakta fayda var.

Sinema alanındaki benzeri keyfi müdahalelerin Dâhiliye'den Zabıtye Nezaretine kadar birçok devlet dairelerinin kayıtlarında olduğunu arşiv belgelerinden öğreniyoruz. Film gösterimlerinde yetkilileri ve operatörleri uğraşırın teknik bir mesele projektör için elektrik kullanımdı. Kömürden gazı ve jenaratöre kadar çeşitli enerji biçimleriyle işleyen sinematograf vb. cihazlar için özellikle

ladığını gösteriyor. Üstelik Sinematograf İmtiyazı, devletin geç 19. ve erken 20. yüzyıllardaki gündeminin siyasi, hukuki, ekonomik ve sosyo-kültürel meselelerini bilhassa kültür politikaları ve siyasal hegemonya bağlamında farklı bir perspektifle yansıtmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi, söz konusu imtiyaz maddelerinde, Osmanlılık ve İslam unsurlarının ve Sultan II. Abdülhamid'in monarşik iktidarının sinemayla bütünleştirildiği gözlemlenebilir.

Öncelikle imtiyaz kavramının kapitülasyonlarla (Osmanlıca adıyla *ahidnâme* veya *uhûd-u atika*) karıştırılmaması gerektiğinin altını çizelim. 16. yüzyıldan itibaren yürürlükte olan kapitülasyonlar genellikle yabancı tüccarlara verilen, farklı devletlerarası "uzun mesafeli ticaretin ve ticaret yollarının denetimi" için düzenlenmekteydi.¹⁸ İmparatorlukta bazı imtiyazlar, aynen kapitülasyonlar gibi yabancı tüccarlara sağlanmaktaydı,¹⁹ ancak Sinematograf İmtiyazı, din ayrımı olmaksızın, ilgili her Osmanlı vatandaşının başvurabileceği bir biçimde hazırlanmıştır. Belgede yabancı tüccarların bu imtiyaza başvurabileceğini gösteren bir madde bulunmamaktadır.

Ayrıca kapitülasyonlara bağlı olarak yabancı tüccarlara, Osmanlı mahkemeleri ve şer'î hukuka tâbi olmaksızın, elçilikler ve konsolosluklar aracılığıyla etkinliklerini sürdürmekteydiler. Sinematograf İmtiyazı ise aksine çeşitli anlaşmazlıkların doğması halinde sadece Osmanlı mahkemelerinin yasal yaptırımlarına bağlı olacaktır.²⁰ Bunun dışında bu imtiyaz, Abdülhamid yönetimi için, aynen kapitülasyonlar gibi, sinema alanındaki uygulamalara yönetilebilir bir yasal zemin sağlayabilirdi.²¹ İlginçtir ki bazı tarihçilerin belirttiği gibi kapitülasyonlar, özellikle Batı Avrupalı devletlerin ve tüccarların ekonomik çıkarları doğrultusunda gerçekleşirken aynı zamanda bu devletler imparatorluğun siyasetinde de söz sahibi olmayı denemekteydi.²² Sinematograf İmtiyazı'nın 17., 18., 19. ve 20. maddelerindeki Osmanlılık vurgusu, sinemanın oluşturduğu kültürel alanda

Sultan II. Abdülhamid'in Hamidiye Camisi'ndeki Selamığı.

Türk Tarih Kurumu
(D224, N. 4-4).

siyasal iktidarın kendi meşruiyetini pekiştirme çabalarını ve dolayısıyla imparatorluğun ulus-devlet oluşumlarına rağmen sürdürülebilmesinin ideolojik altyapısını yansıtmaktadır. Bu maddeler, bilhassa Abdülhamid hükümetinin imparatorluğun siyasal çıkarlarını ve itibarını ön planda tutmaya çalıştığının net bir göstergesidir. Örneğin imtiyaz sahipleri tarafından kurulacak anonim şirketin adı yetkililer tarafından şu şekilde kararlaştırılmıştır: "Osmanlı Sinematograf ve Lanternmajik ve Menâzır-ı Muhtelife İrâe'si Şirketi".²³ Benzer bir uygulamayı teknik elemanların konuşma dilinden kurumlararası resmi yazışmalara kadar Osmanlı Türkçesinin kullanılması şartında da görebiliriz.²⁴

İmtiyaz maddelerinin arka planında tekrar eden birkaç temayla karşılaşmaktayız, özellikle sinemanın teknik, ekonomik ve eğitim alanlarındaki kullanımı birkaç maddede farklı boyutlarıyla yinelenmekte. Teknik ekiple ilgili maddelere bakacak olursak Abdülhamid bürokrasisi Sinematograf İmtiyaz sahiplerinin "icâb eden mühendisler ve makinistlerden mâ-adâ kâffe-i müstahdemini tebaa-

yi Osmâniyeden" seçmelerini temel kural olarak belirlemiştir.²⁵ Demek oluyor ki, yabancı mühendis, operatör gibi teknik görevliler imparatorlukta sınırlı da olsa çalışabilecekken, diğer görevlilerin Osmanlı vatandaşı olması şarttı. Doğrudan Osmanlı ahalisiyle temas halinde olan görevliler, Osmanlıca konuşmak ve fes takmak zorundaydılar.²⁶

İmtiyazın teknik alandaki kapsamına göre, sinema salonlarından diğer gösterim mekânlarına ve teknik ekibin özelliklerine kadar son derece ayrıntılı koşulların sıralandığı görülmektedir. 13. maddeye göre büyük şehirlerdeki gösterimlerin ancak özel binalarda ("husûsi mebânî", yani sinema salonu) yapılacağı vurgulanmaktadır. Yine imtiyaz sahiplerinin, kasaba ve köylerdeki panayır çadırlarında film gösterebilecekleri açıklanmaktadır. Ayrıca sinema salonları emlak vergisine tâbi tutulurken, panayırlardaki çadırlar kiralatabilecekti.²⁷ Şaşırtıcı olan, sinema salonlarının mimari zarafetine ve dayanıklı olma koşuluna değinen 14. madde dışında hiçbir maddede elektrik gibi çeşitli enerji türlerinin kullanımı, mekânların havalandırıl-

ması yahut olası yangın tehlikesine karşı ne gibi önlemlerin alınacağı belirtilmemiştir.³⁸

Bilhassa 3., 4., 21., ve 24. maddelerde çeşitli ekonomik düzenlemeler açıklanmakta ve yerli yapımlarla yabancı filmlerin değerlendirilmesine ve vergi muafiyetine değinilmektedir. Ayrıca imtiyaz sahipleri, tüm masraf ve borçlar düştükten sonra, film yapımı ve gösterimiyle elde ettikleri gelirden % 10'unu Hazine-yi Celile'ye yahut Sultan II. Abdülhamid'in uygun gördüğü bir kuruma ödemekle mükellef olmaktadır.³⁹ Bunun dışında Sinematograf İmtiyaz haklarını alan kişi veya kurum, devlete "bir defalık on bin adet lirây-ı Osmani vermeyi" kabul etmek zorundadır.⁴⁰

Sinematograf İmtiyaz'ıyla, sinemadan mesleki ve akademik eğitim kurumlarında (okullarda, askeri ve ziraat alanlarında) faydalanmayı hedefleyen Abdülhamid yönetimi filmlerin, diğer eğitim yöntemleriyle birleştirildiği takdirde, yararlı ve işlevsel olabileceğini öngörmüştür. İmtiyaz sahipleri Sultan II. Abdülhamid'in onayını aldıktan sonra, Osmanlı ordusunun çeşitli dönemlerine ait birtakım askeri birliklerin "ta'lim ve manevralarını resmegeçtirmeleri ve bâ-husûs avcılık, keşşâtlık ve emniyet" gibi faaliyetlerini, ordunun stratejik görevlerine zarar vermeden kaydedeceklerdi. İmtiyaz sahipleri, bu filmleri haftada bir kez farklı askeri birimlerde ücretsiz göstermekle yükümlüydüler.⁴¹ Ayrıca imparatorlukta donanma ve itfaiye gibi kurumlar da bu gösterimlerden faydalanabilecekti. Fakat çok önemli bir koşulla: Tüm bu filmler Yıldız Sarayı'nda Sultan II. Abdülhamid tarafından incelenecek ve içeriği uygun olmayanlar hiçbir yerde gösterilmeyecekti.⁴² Orduya yönelik bu filmlerle, Abdülhamid yönetimi farklı kurumlar arasındaki bilgi ve deneyim birikimini paylaşmayı hedeflemiştir. Aynı zamanda uzman ve eğitimciler için yeni bir pedagojik yöntemle, yani görsel bir aracın kullanımıyla, askerlerin mesleki gelişimi sağlarken, iktidara sadık kalması arzulan ordunun toplumsal birliği

örgütlemesi ve imparatorluğu savunması beklenmiştir.

Ziraatla uğraşan köylülerin eğitimi filmler sayesinde, teknik ve bilimsel ilerlemenin ürünü olan pozitivist ilerlemenin ürünü olan pozitivist bir inançla yeni bilgi edinme yöntemlerine dâhil edilmiştir. 8. maddeye göre imtiyaz sahipleri, tarım alanındaki son gelişmeleri, çeşitli tarım araç ve gereçlerinin kullanımı, tavukçuluk ve diğer hayvancılık dallarına ait filmleri köylülere göstererek onların bilgisini artırmakla mükellef tiler.⁴³ Sinemanın sosyo-kültürel işlevi dışında, teknik eğitim ve mesleki gelişim alanlarındaki tesirlerini ön plana çıkaran bu anlayış aynı zamanda Abdülhamid yönetiminin sinemaya faydacı bir yaklaşım beslediğini düşündürmektedir. Filmleri köylülere kaldırmak için kullanma niyeti, esasen imparatorluğu sürdürebilmek ve ilerletmek arzusunu da içermektedir. Benzeri söylem, Matbuat-ı Dâhiliye Müdürlüğü'nün basın yönetmeliğinden imparatorlukta "ticaret ve sanayinin ilerlemesi"ne yönelik yayın politikasından da takip edilebilir.⁴⁴

"Medâris ve mekâtib ve Dâr-ül-fünûnlarda şâkirdânın bazı ulûm u fûnûnu kolaylıkla anlayabilmeleri ve böylece ta'lim ve tedris-i ayânın usûl-i itihâzı için imtiyaz sâhibleri ulum u fûnûn-ı mezkûrenin harekât ve tatbikatını musavver resimler tersim ve tedrük edip onları sinematograf vasıtasıyla şâkirdâna istenildiği zaman hafif bir ücret mukabilinde irâe eyleyeceklerdir."⁴⁵

10. maddenin belirttiği gibi, filmlerin kullanımı çeşitli okullarda bilimsel konuların öğrencilere kolaylıkla anlatılabilmesi için teşvik edilmektedir. Bu yıllardaki Abdülhamid okullarında bilhassa İslami unsurlar ön plana çıkarılarak Arapça, Kuran ve klasik Osmanlı tarihi dersleri verilmekteydi.⁴⁶ Ancak bu İslami zemin aynı zamanda Cezmi Erasslan'ın belirttiği gibi çağdaşlık anlayışını da barındırmaktaydı. Siyasal iktidarı eğitim alanında sinematografin kullanımıyla "dindar ve gayretli" öğrencilerin "modern medeniyetin gerçeklerine göre" ye-

tştirilmesini hedeflemiştir.⁴⁷ Diğer bir taraftan imtiyaz sahipleri film gösterimiyle, genel sağlığı korumak, çocukların terbiyesini bozmamak ve aile hayatıyla ilgili "en nezih ve en mergub" olan filmleri sunarak genel ahlaki ıslah etmekle mesul tutulmuştur.⁴⁸ Aynı dönemde filmlerin pedagojik amaçlarla okullarda kullanımı Osmanlı'nın çağdaş İran'da da görülmektedir. İran'da filmler okuma alışkanlığı, Batı tipi sofra adabı ve ebeveynlik gibi konularda model oluşturmak için kullanılmıştır.⁴⁹ Ancak 1903 imtiyazına göre, Osmanlı okullarında sinemadan yararlanılması müfredattaki doğa biliminin öğretilmesiyle ilişkilidir. Arşiv kaynaklarından 11. Mesrutiyet yıllarında ve sonrasında, Konya Sanayi Mektebi ve Dersaadet Polis Mektebi gibi birkaç okulda sinematografla eğitim amaçlı gösterimlerin başladığını öğreniyoruz. Fakat bu konuda elimizde Abdülhamid dönemine yönelik kesin bir veri bulunmamaktadır.⁵⁰

GENEL BİR DEĞERLENDİRME

İktidarı süresince, fotoğraftan hem propaganda hem de istihbarat aracı olarak yararlanan Sultan II. Abdülhamid aynı zamanda sinemadan mesleki ve akademik eğitim alanlarında faydalanmaya amaçlamıştır.⁵¹ İstebelki bu nedenle 1902'de "sinematograf aleti vâsitasiyla sahne-i temâşâ vaz' edilmekte olan resmlerin" raporunu alan sultan, Almanya, Avusturya, Çin ve Britanya gibi ülkelerin liderlerinin perdede akseden görüntülerinden haberdardı.⁵² Bazı kaynaklar Sultan II. Abdülhamid'in suretinin ilk kez 1905'te Yıldız Camii'nde filme alındığını gösterirken, yeni bulunan bir Pathé filmi sultanın 1908'de Hamidiye Camii'ndeki selamığının görüntülediğini kanıtlamaktadır.⁵³ Benzeri çabalarıyla Abdülhamid yönetimi, sinemanın imparatorlukta yayılmasına katkıda bulunmuştur. Bu yöndeki en büyük girişim ise 1903 Sinematograf İmtiyaz'ının hazırlanmasıyla başlamıştır. Bu imtiyaz, sinemanın siyasal iktidarı tarafından kullanılması fikrini somut bir biçimde ortaya koymaktadır. Aynı zamanda yetkililer bu imtiyazla, erken dönem

film gösterimi, dağıtımı ve yapımını imparatorlukta düzenlenmesini, kontrolünü ve denetlenmesini hedeflemiştir. İmtiyazın oluşturulması esnasında siyasal iktidar, kendi ekonomik, teknik, yasal, toplumsal ve kültürel ihtiyaçlarına ve gerçekliğine göre çeşitli kaideler belirlemiştir. Fakat bu imtiyazın yürürlüğe girip girmedikini kanıtlayan bir bul-

gunun olmadığını hatırlarsak erken sinemanın kapsamlı ve merkezi bir yasal düzenlemeyle denetlenmediğini iddia edebiliriz. Topyekün sinema denetiminin olmadığı bu dönemde, bazı "müzir filmlerin" yetkililere şikâyet edilmesinden sonra, 1904'te Matbuat-ı Dâhiliye Müdürlüğü yeni bir karar almıştır: Gösterimler öncesinde filmlerin önizlemeye

tâbi tutulması.¹⁴ Neticede bir proje olarak 1903 Sinematograf İmtiyazı, Türkiye'deki sinema tarih yazımının Abdülhamid dönemini sadece "sansürcü dayatmalar" zihniyetine çekmesinin yanıltıcı olabileceğini sergilemektedir.

ÖZDE ÇELİKTEMEL-THOMEN
DOKTORA ÖĞRENCİSİ,
UNIVERSITY COLLEGE LONDON

1. İmtiyaznamenin Transkripsiyonu

Memâlik-i Şâhâne Sinematograf Temâşa Ettirilmesinin Şerât-ı İmtiyâziyesi. BOA.Y.PRK.AZJ. 46/16, (29/Z/1320), [Mart 29, 1903].

1. Memâlik-i hazret-i pâdişâhide umûmî mahallerde menâzir-i muhtelifciyi sinematograf ve lantermajik ve emsâlî usûl ile irâe etmek imtiyâzı 35 sene müddetle ... e ihsan buyurulmuştur.
2. İmtiyâz sâhibleri 'âhd-i celil-i cenâb-ı pâdişâhide vücûda getirilen mebârî-i cesime ve âsar-ı celile ve terakkîyat-ı mâddiye ve kit'ât-ı askerîyyeyi musavver resimleri memâlik-i şâhânenin köylerine varınca kadar kâffe-i nûkatında ahâlîye bir ücret mukabilinde temâşâ ettirilecek ahâlîyi merkumünin velîyyul-nî met'edimiz hazretlerinin kâffe-i tebaası hakkındaki inâyetlerini ve şevket ü savet-i pâdişâhîlerini idrâk ile tenvir-i efkâr-ı ubudîyyetkârâne eylemelerine sa'y edeceklerdir.
3. İmtiyâz sâhibleri imtiyâz ferman-ı hümâyûnun Babîlî'den kendilerine tevdi' kılındığı gün alınmak üzere zât-ı hazret-i pâdişâhının arzû buyuracakları müesses nâmina bir defalık on bin adet lirayı Osmânî vermeyi taahhüt ederler.
4. Meblâğ-ı mezkûrdan mâ-adâ imtiyâz sâhâbleri hâsılât-ı gayr-ı safiyye-i seneviyyelerinden temâşâhânelerin icâr ve vergileri ve me'mûrin ma'âşâtı ve resmlerin âh-z-irâesi masârîfi gibi masârîf-i umûmiyye ve sermâyenin fa'iz ve tesviye-i deynî çıktıktan sonra genîye kalacak hâsılât-ı safiyyenin yüzde onunu hükümet-i senîyyenin hûsse-i âidâtı olarak hazine-yi celîleye yâhud zât-ı hazret-i pâdişâhının ferman buyuracakları bir müesseseye takdim ve tevdi edeceklerdir.
5. Bir eşkyâ müsademesinin bir askeri manevrasının ve bir muharebenin kâffe-i safahâtı manzûr-ı âli-i cenâb pâdişâhi olmak arzû-yı hümâyûn-ı şeref vâkî' olduğu takdirde imtiyâz sâhibleri hâdisât-i mezkûrenin vuku'undan evvel

fotografçıların gösterim namûskûrâne ve bi-tarafâne fotoğraflarını aldıracaklar ve bunları saray-ı hümâyûn-ı pâdişâhiye arz ve irâe edecekler ve umûma veya hey'et-i askerîye irâesi husûsuna irâde-i senîye-i cenâb-ı pâdişâhi şeref taalluk buyurmadıkça mezkûr menâzir hiçbir yerde temâşâ ettirmeyeceklerdir.

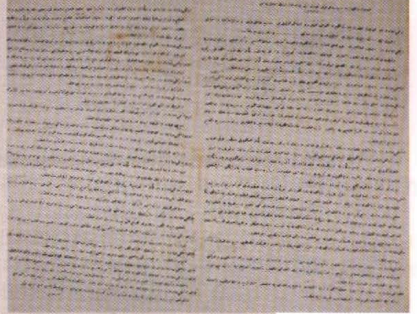
6. İmtiyâz sâhibleri efrâd-ı asâkir-i şâhânenin her türlü hareket-i askerîyeye hakkındaki görgülerini teyid etmek maksadıyla efrâd-ı şâhânenin birinin edvâr-ı muhtelif-i talîmiyesini, sınıf-ı muhtelif iye mensub muhtelif kit'ât-ı askerîyye-i şâhânenin talîm ve manevralarını resmi geçitlerini ve bâ-husûs avcılık, keşşâlık ve emniyet hizmeti gibi tabiiy ve seferîyyeye taalluk eden hîdemâtın tab'a kelâf vermeyecek sûrette en şâyân-ı imisâl kit'alardan alınan fotoğraflarını canlı fotoğrafla tensip kılınacak mahallerde haftada bir defa bedava olarak asâkir-i şâhâneye temâşâ ettirecekler ve aynı usûlu bi-haseb-il meslek münâsibi vecihle bahriye ve itfaiye asâkir-i şâhânesi haklarında dahi arz ve tatbik eyleyeceklerdir.

7. Sâir zamân ve mahallerde asâkir-i şâhânesi efrâd-ı ahâlinin verdikleri ücretin nisfıyla sinematograf temâşâ edebileceklerdir.

8. İmtiyâz sâhibleri zirâatın terakkîyat-ı ahiresini, âlât ü edvâr-ı zirâiyenin vech-i istî'mâl ü hareketini hayvânât u tûyûra müteallik sanâyî-i zirâiyyeyi, müsterek zahire anbarları usûlünü musavvir resimleri köylülere irâe ile onların tevsi-i ittîlâlarına hizmet edeceklerdir.

9. İmtiyâz sâhibleri hîfz-üs-sihha ve terbiye-i etfâl ve hayât-ı âileye müesallik en nezih ve en meğrub resimleri irâe ile ahlâk-ı umûmiyyenin istîfâsına gayret edeceklerdir.

10. Medâris ve mekâtib ve Dâr-ül-fünûnlar da şâkirdânın bazı ulûm u fûnûnu kolaylıkla anlayabilmeleri ve böylece talîm ve tedris-i ayânın usûl-i ittihâzı için imtiyâz sâhibleri ulûm u fûnûn-ı mezkûrenin hareketi ve tatbikatını musavvir resmler tersetim

ve tedârük edip onları sinematograf vasıtasıyla şâkirdâna istenildiği zaman hafif bir ücret mukabilinde irâe eyleyeceklerdir.

11. Umûm-i ahâlîye hayât-ı sa'iyane-i beşerîyyeyi irâe etmek üzere gerek memâlik-i şâhâne vucûda getirilen âsârın vech-i inşası ve gerek muhtelif makinelerin çalışmasını sinematografı şâhâ-i temâşâya vaz' olunacaktır.
12. İmtiyâz sâhibleri sinematograf nâm diğer bioscope ve lantermajik temâşâ ettiremedikleri mahallerde ve zamânlarda panorama ve kinetoscope usûllerine mürâcaât edecekler ve otomatik makineler dahi kullanacaklardır.
13. Bilâd-i cesimede sinematograf temâşâ ettirmek üzere hususî mebanî vücûda getirilecek ve kasabât ve kur'ada ve panayirlarda ise imtiyâz sâhiblerinin çâdrları kullanacaktır.
14. Bilâd-i cesimede sinematograf vesaire temâşâya için vücûda getirilecek mebanîde zarâfet-i mi'mâriyye ve harîfe karşı her türlü esbab-ı tahfîziyye riâyet olunacaktır.
15. Temâşâ ettirilecek her bir manzara evvel emirde me'mûrin-i saltanat-ı senîyyenin nazar-ı tasdik ü tasvibine arz edilecek ve iktizâ eden müsadese-i istîhsâl kılınacaktır.
16. Memâlik-i cenbiyye âid menâzir u vakâyıdan âdâb u ahlâka münâfî olmayımlar --mîkdarı yevmi programdaki resimlerin nısıfını tecaviz etmemek

1903
sinematograf
imtiyazı.

Başbakanlık Osmanî Arşivi.

üzere-- bilâd-i cesmedeki mahâl-i mahsûsunda umûmî temâşâ ettirilebilecektir. Fakat esasî hurâfata mübtenî ve fâidesiz ve münâsebetîz menâzırın îrâsinden ictinab olunacaktır.

17. İmtiyâz şâhıbları imtiyâzları dâhiliinde bulunan mevâdd-i vücûda getirmek için icâb eden mühendisler ve makinisîlârden mâ-âd kâffe-i müstahdemini tebaa-yı Osmaniyyeden intihâb edeceklerdir. Mâmañ ih yerli mühendis ve makinisîler ma'lûmat-u şerâit-i muktezîyi ibraz eyledikleri takdirde açılan hizmetlerde onlardan da istihdâm eylemekte muhtâr bulunacaklardır.

18. Kâffe-i müstahdemin fes giyecekler ve ahâli ile temasta bulunanlar Türkçe konuşacaklardır.

19. İmtiyâz şâhıblarının teşkil edecekleri anonim şirketin ismi

"Osmanlı Sinematograf ve Lantermajik ve Menâzır-i Muhtelif İrâsî Şirketi" olacak ve merkezî İstanbul şehrinde bulunacaktır.

20. Mezkûr şirketin devair-i devletle müharebesinde lisan-ı resmî-i devlet olan Türkçe kullanılmak ve şirkete taalluk eden her bir da'vî mehkûm-i Osmaniyyede râyet olunacaktır.

21. Şirketin icrâ-yı san'at eylemesi için muktezî olup memâlik-i ecnebiyyeden celb edilecek mevâdd gümürük resminden müstesnâ bulunacaktır.

22. Şirketin icrâ-yı hüner için tesis edecek mebdâni, emlak ve âkâr nizamnamesi vechile vergile tabî bulunacaktır ve çadır kuracağı vakıf ve mirî arâzi için münâsıp bir icare alınacaktır.

23. Müddet-i imtiyâzın inkizâsında bütün âlât ü edevât ve emlak maccânen hükümet-i senîyyeye terk olunacaktır.

24. Memâlik-i şâhânenin mebdâni-resmîye u cesime ve âsar-ı atika-i mekşûfesinin resimlerini çıkartıp gerek dahilde ve gerek memâlik-i ecnebiyyede satmak hakkı da sinematograf imtiyâzı şâhıblarına ihşân buyurulmuştur.

25. İşbu imtiyâzın ihşânî târîhinden evvel bilâd-i şâhânenin çıkartılmış resimlerinin fîruhu men' olunmayacak ise de imtiyâz târîhinden sonra erbâb-ı ticâret tarafından bu yolla resmî çıkarmak hususunda keşf ü hâferlerin hukuka râyet kılınacaktır.

26. Müddet-i imtiyâz hitâmında hükümet-i senîyyeye usul-u mezkûreyi yine bir imtiyâza rabt eylemek dilediği takdirde imtiyâz şâhıbları işbu şerâitle imtiyâza mazhar buyurulmayacaklardır.

DIPNOTLAR

- 1 "Théâtres", *Stamboul, Journal quotidien, politique et littéraire*, (9 Aralık 1896), Edoard Chester (ed.), 1.
- 2 İstanbul'daki görsel sinemayla ilgili bir kaynak için bkz. Mustafa Özen, "Traveling Cinema in Istanbul", içinde *Travelling Cinema in Europe: Sources and Perspectives*, Metin Aydın (yay. haz.), (Kıyotop Scriptures, 2008), s. 47-53.
- 3 Öğüt Makal, "Tarih içinde Lûmî-i Sinema Yaşantısı", *Sinema, Yüzyılları*, (Yaz 1993), s. 32.
- 4 Bu yıllarda imparatorlukta sinematograf dışında biyocap, biyographe ve kinemacopre vb. sinema cihazları dolaşıyordu. Metin And, "Türkiye'de Sponek Birahanesinden İlk Sinema Gösterisinin Öncesi ve Sonrası", *Milliyet Şeneli*, No. 10, (1974), s. 8-12.
- 5 Jacques Rittaud-Hutinet ve Yvelise Dentzer (yay. haz.), *Lettres: Auguste et Louis Lumière*, Çeviren: Pierre Hodgson, (London: Faber and Faber, 1995), s. 24.
- 6 Nijat Özön, *Sinema El Kitabı*, (İstanbul: Etf, 1964), s. 13.
- 7 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbûdan sonra BOA Y.PRK.MYD, 22/60, (17/1/1907), 12 Ekim 1899. Bu yazıda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin ve Tarih-Tanrı Kurumu'nun çevrimci tarih pevcirleri kullanılmıştır.
- 8 BOA Y.PRK.AZ, 46/16, (29/12/1902), 129 Mart 1903. 1903 Sinematograf İmtiyâzıyla ilgili farklı bir çalışma için bkz. Ali Özyay, *Devlet-i Aliyye'de Sinema*, (Ankara: De. Ka. 2007), s. 114, 135-139.
- 9 Gıyasettin Ayyaş, *Tanzimat'ta Tiyatro Edebiyatı Tarihî*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), s. 23. Gülü Ağa tarafından kurulan Gedikpaşaylıyrosu 1868'de tiyatro imtiyâzını almış ve Tiyatro-i Osmani diye ilâ-yı bu yönüne etkinliklerine devam etmiştir.
- 10 BOA Y.PRK.AZ, 46/16, (29/12/1902), 129 Mart 1903, 2. madde.
- 11 Benedict Anderson, *Hayali Cemaatlar: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (İstanbul: Metis Yayınları, 1995), s. 99.
- 12 M. Sükrü Hanioğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, (Princeton: Princeton University Press, 2008), s. 106-107.
- 13 François Georgeon, *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1940-1930)*, Çeviren: Ali Berkay, (İstanbul: YKY, 2008), s. 30.
- 14 Hanioğlu, a.e. s. 142, Georgeon, a.e. s. 32.
- 15 Şenel Mardin, *Jon Türklerin Bıyık Hikâyesi 1895-1908*, *Topik Eserleri*, 1, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1989), s. 192.
- 16 Alpay Kınıcalı, *Haşimiyet'ten Cürümler*, "Türkiye'de Mithat, İttihat ve İyâz", (İstanbul: Literatür, 2000), s. 54, 69.
- 17 BOA, DH.MKT, 537/38, (13/1/1902), 10 Temmuz 1902.
- 18 Selim Deringil, *İktidarı Sembolleri ve İdeoloji II Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Çeviren: Gül Çağlal Güven, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), s. 39. Selim Deringil bu yasağı temel sebebinin bilinmediğinin ve durumun ortodoks İslam'a mı yoksa Sultan II Abdülhamid'in güvenlik kaygılarından mı olduğunun açık olmadığını belirtir. Mersin'de 1902'de Sultan Abdülaziz'in at üstündeki kasıvrının sinematograf a kullanımı yasaklanırken yine 1902'de Ankara'da Sultan II Abdülhamid'in bir kahvehanedeki portresinin 1903'te uygun görülmediğinden satın alınarak seraylaştırılmıştır. Bkz. Deringil, a.e. s. 39.
- 19 Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990), s. 396-397.
- 20 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, Çeviren: Ali Berkay, (İstanbul: İbmer Kitabevi, 2006), s. 186.
- 21 Selçuk Akın Sönel, *Historical Dictionary of the Ottoman Empire, Ancient Civilizations and Historical Eras*, No. 7, (Oxford: The Scarecrow Press, 2003), s. 2.
- 22 Cengiz Kırk, *Sultan ve Kumcu Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havada Jurnalist"* (1840-1844), (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), s. 88.
- 23 Faiz Demiroğlu, *Abdülhamide Verilen Jurnaller (Şo Yıldır Neşredilmeyen Vesikaller)*, (İstanbul: Tarih Kurumu Yayınları, 1953), s. 51-52.
- 24 BOA, DH.MKT, 537/38, (13/1/1902), 10 Temmuz 1902.
- 25 Serdar Öztürk, *Osmanlı'da İletişim ve Beşvâleliği*, (Ankara: Phoenix, 2010), s. 133.
- 26 BOA, LRSM, 6/134R-2, (12/1/1914), 12 Eylül 1896; BEO, 829/826 (10/1/1914), 19 Ağustos 1896; BEO, 843/828 (18/1/1914), 12 Eylül 1896. Bu kaynaklar dışında Fransız arşivlerinden bir kaynak (1. tıbbi. Özen, a.e. s. 51).
- 27 BOA, LHUS, 11/1218 075, (6/1/1912), 18 Eylül 1903; BOA, DH.MKT, 823/138 (4/2/1912), 10 Şubat 1904; BOA, DH.MKT, 824/10, (1/2/1912), 12 Şubat 1904.
- 28 Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Çeviren: Gökhan Akşey, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), s. 21.
- 29 Pınar, a.e. s. 27.
- 30 BOA Y.PRK.AZ, 46/16, (29/12/1902), 129 Mart 1903, 20. madde.
- 31 İhsan İdemen, "Capitulations and Western Turkey", içinde *The Cambridge History of Turkey, Turkey in the Modern World*, Reşat Kasaba (yay. haz.), Cilt 4, (İstanbul: Cambridge University Press, 2010), s. 233.
- 32 Sırrı Hanioğlu, *The Politics of Dependency*
- 33 Ürban Reform in İstanbul, (London: Greenwood Press, 1980), s. 5-6; Sönel, a.e. s. 50; Eldem, a.e. s. 291-293.
- 34 BOA Y.PRK.AZ, 46/16, (29/12/1902), 129 Mart 1903, 19. madde. Lantermajik ile 7 yarıyıldan beri yayın olan "magici lantern" kastedilmektedir.
- 35 18. ve 20. maddeler.
- 36 18. maddeler.
- 37 18. maddeler.
- 38 18. maddeler.
- 39 18. maddeler.
- 40 18. maddeler.
- 41 18. maddeler.
- 42 18. maddeler.
- 43 18. maddeler.
- 44 Cevdet Kudret, *Abdülhamid Devrinde Sanat*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1997), s. 38.
- 45 BOA Y.PRK.AZ, 46/16, (29/12/1902), 129 Mart 1903, 10. madde.
- 46 Benjamin C. Fortin, "Discipline in a Late Ottoman Provincial Secondary School, 1905", içinde *The Modern Middle East: A Sourcebook for History*, Camron Michael Amin, Benjamin C. Fortin, and Elizabeth Frieson (yay. haz.), (Oxford: Oxford University Press, 2006), s. 48.
- 47 Cemri Erşan, *II. Abdülhamid ve İktisadi Birliği*, (İstanbul: Ötüken, 1992), s. 235.
- 48 BOA Y.PRK.AZ, 46/16, (29/12/1902), 129 Mart 1903, 9. madde.
- 49 Hmid Faddey, *A Social History of Cinema, the Artisanal Era 1897-1941*, Cilt 1, (London: Duke University Press, 2010), s. 102.
- 50 RMA, MF, MKT, 121/34, (14/1/1913), 126 Ağustos 1913; BOA, DH.UHMM, 28/4, (12/5/1918), 12 Ekim 1913; BOA, DH.EUM.MH, 148/78, (19/1/1915), 12 Şubat 1915.
- 51 Georgeon, *Sultan*, s. 17, 185.
- 52 BOA Y.PRK.ESA, 401, (10/4/1920), 13 Nisan 1920. 1905'te Yâdâ Camii'nde çekilen bu film Selim Sırrı Tarcan tarafından öğreniyorum. Bkz. Burçak Evren, *Türkiye'de Sinemaya Getiren Adam Sigmund Weinberg*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995), s. 123; İbrahim Yıldırım, "Selim Sırrı Tarcan ve Türk Sinemasının Erken Dönem Tarihçesine Katkı", *Kelebek*, 27, 2009, s. 223-225, 1908'de çekilen ikinci film 90 metrelik olup Pathé kamerasıyla "Le salamalik public à la mosquée hamide" adıyla çekmiştir. Bu yazıda benimsenilen kaynaklar Sadet Özen'e teşekkürler. Çevrimci adres: (kasim.2012) içinde; <http://fratimographie.fondation-jerome-soudou-pathe.com/index.php?ID=2004>.
- 54 BOA, DH.MKT, 823/38 (10/2/1912), 10 Şubat 1904.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

12 yılı

**ÜNİVERSİTE YAYINCILIĞINA
YENİ BİR ANLAYIŞ GETİRDİK
AKADEMİK YAYINCILIĞIN
ÇEHRESİNİ DEĞİŞTİRDİK.**

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları olarak 12 yıl önce yayına başlarken amacımız; Türkiye’de yüzyılı aşkın bir geçmişi olan üniversite yayıncılığının Darülfünun’dan bugüne ulaşan birikimini yeni ve farklı bir anlayışla geliştirmek, özgür ve eleştirel düşünceden taviz vermeden yeni bir döneme öncülük etmektir.

Bugün bunu büyük ölçüde başarmamız gerek Türkiye’de gerekse uluslararası yayın dünyası ile akademik çevrelerde yayınevi olarak adımızdan söz ettirmemiz bizlere gurur vermektedir.

Bu 12 yıl boyunca neler yaptık?

En başta, bu süre içinde değişik dizi başlıkları altında toplam 400 kitap bastık, kitaplarımız üniversitelerde ders kitabı, başvuru eseri olarak kullanıldı. Yayınlamış olduğumuz İngilizce kitaplar, bizim akademik çevrelerde olduğu kadar dünyada bazı üniversitelerde başvuru kitapları oldu.

Kitaplarımız ve yazarlarımız Türkiye’de çeşitli bilim dallarına verilen ödüllere layık görüldü. Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) “en iyi ders kitabı” ve Sedat Simavi Ödülü sosyal bilimler ödülleri birkaç kez kitaplarımıza verildi. Bunun yanı sıra sergiler açtık, konferanslar, paneller düzenledik; iki yılda bir Türkiye Yayıncılar Birliği ile birlikte gerçekleştirdiğimiz Türkiye Yayıncılık Kurultayı ile yayıncılığın tartışıldığı ortamlar yarattık.

Yayınevimizi bu noktaya getiren en önemli temel ilke, akademik yayıncılıkta özgür ve eleştirel

düşünceyi benimsemek oldu. Bunu yaparken demokratik bir toplumda her türlü düşüncenin serbestçe dolaşımına ve tartışılmasına önem verdik. Böyle bir ortamın gelişmesini sağlayacak yayınları bilim dünyamıza kazandırdık. Bugüne kadar Türkiye toplumunda tabu sayılabilecek sorunları konu edinen eserleri yayınladık.

Yolumuza devam ediyoruz.

Önümüzde sadece bizi değil tüm dünya yayıncılığını bekleyen yığınla sorun var. Bunlar nasıl çözülecek? Bugün ülkemizde son bir iki yıldır önemli adımlar atmaya başlayan üniversite yayıncılığı, dünyada olduğu gibi ülkemizde de farklı bir yöne doğru evrilmekte olan “yeni” üniversite anlayışı içinde kendine nasıl bir yer bulacak?

Daha da önemlisi binlerce yıl tabletlerden papirüslere, deriden kağıda kadar uzanan bir evrim içinde kendini var etmiş olan kitaplar elimizden uçup gidecek mi?

Elbette ki, bu kadar karamsar değiliz; insanlık hızla gelişen teknolojinin ürünlerini kullanırken, binlerce yıllık kültür mirasının ürünü olan kitabı da daha işlevsel hale getirecektir.

Umberto Eco’nun dediği gibi “kitap tıpkı kaşık, çekiç, tekerlek veya makas gibi bir icattır ve daha iyisini yapamazsınız...Belki bileşimine giren unsurlar gelişecektir, belki sayfaları kağıttan olmayacaktır, fakat o neyse öyle kalacaktır...
Kitaplardan kurtulacağınızı sanmayın”

MATEMATİK TARİHİ:

ETNOMATEMATİK

BENO KURYEL

Matematiğin yaratıldığı doğal, toplumsal, kültürel ve sanal ortamı ifade etmek üzere ETNO, bir şeyi açıklamak, öğrenmek, bilmek ve üstesinden gelebilmek adına MATEMA ve matematiksel düşüncenin içinde evrildiği tarzlar, biçimler, sanatlar ve teknikleri betimlemek üzere TİK (techne);etnomatematik. Dilin ve matematiğin kuralları, toplumun çalışmaları tarafından tarihsel olarak belirlenmiştir. Çalışmalar ifadesi metafor ve de betimleyici bir sözcüktür. Çalışma, yaşamın kuruluşudur. Tasarımı ve uygulanmasıdır. Toplumun çalışmaları toplumsal grupların kendi içindeki ve gruplar arasındaki etkileşimler içinde evrilir. Etnomatematik, bu evrimin tarihini yazmaktadır.

Etnomatematik üzerine fazla araştırma yapılmamıştır, belki de insanların, matematiğin evrensellikğine inandıkları içindir. Fakat bunun böyle sürmesi zor görünmektedir, çünkü son zamanlarda yapılan araştırmalarla, özellikle antropologlar tarafından sürdürülen, sayma, düzenleme, sıralama, ölçme ve tartma gibi tipik matematiksel olan pratik bulgular ortaya çıkarılmıştır. Hunlar, okul sistemlerinde çoğunlukla öğretilenden köklü bir biçimde farklı yapılmaktadır.

D'Ambrosio*

ğum makalelerde de belirttiğim gibi matematik, teknik olmanın ötesinde kültürel, ideolojik, siyasi, ekonomik ve pedagoji ve öğretimle ilgili son derece karmaşık bir konudur. Makalelerimde çeşitli deneyimlerle yeni bir geleneğin oluşması için önerilerde bulunmuştum. Bu yazı da, farklı bir boyutla yeni bir deneme girişimini kapsamaktadır. Konu, tümüyle topluma ve tarihe ilişkindir. Elde edilen çözümlerle gündelik yaşam dinamiklerine katkıda bulunmak, farklı düşünsel yaklaşımlara farkındalık yaratmak ve bir praksis önermekle ilgilidir.

ETNO, bir şeyi açıklamak, öğrenmek, bilmek ve üstesinden gelebilmek adına MATEMA ve matematiksel düşüncenin içinde evrildiği tarzlar, biçimler, sanatlar ve teknikleri betimlemek üzere TİK(techne). Böylece, etnomatematik sözcüğünü türetmiş oluyoruz. Sözcüğün ilk dile gelişine imza atan D'Ambrosio'nun da belirttiği gibi etnomatematik sözcüğünün, etnik matematik ile yakından uzak bir ilgisi yoktur. İlk bakışta yanıltıcı bir sözcük olmasına rağmen etnomatematik, etnik matematik ile karıştırılmamalıdır. Etnomatematik, genel anlamda kültürel ve çevresel özdeşliklere odaklanan bir kavrama işaret eder. Bu sözcük aynı zamanda, farklı matematikleri de ifade eder. Bugün matematik olarak bildiğimiz, öğrendiğimiz, araştırdığımız ve uyguladığımız matematik birkaç yüzyılın toplumsal dinamizminde evrilen bir Batı kavramıdır. Kültürel bir kabul- leniş olarak 15. yüzyıla kadar gider. Bugün matematiği yaşama biçimimiz belirli paradigmlar çerçevesinde gerçekleşmektedir. İlginç olan yön, insanların yaygın bir şekilde belirli

PROLEGOMENA

Matematik gibi herkes tarafından "teknik" bir konu olarak kabul edilen bir alanda "tarihsel boyutlar" getirmek kolay bir iş değildir. Matematik tarihini yazmak görece kolay olabilir. Ancak, matematiği tarihsel boyutlar içinde ele almak farklı bir şeydir. Aynı zamanda, bu yaklaşım akademik ve gündelik gelenekte de yoktur. Bundan önce yazmış oldu-

Etnomatematik, en genel anlamıyla matematiğin gerçek yaşamla olan ilişkilerini araştırır" bir bakış açısıdır. Matematik, insanlar tarafından geliştirilen entelektüel bir üründür. Bu ürünle, gerçek hayat betimlenir ve günlük sorun ve gereksinimlerin çözümü gerçekleştirilmeye çalışılır. Şöyle betimlemek açıklayıcı olabilir: 'Matematiğin içinde yaratıldığı/üretildiği doğal, toplumsal, kültürel ve sanal ortamı ifade etmek üzere

bir paradigmanın ya da paradigmaların içinde olduklarının tümüyle farkında olmamalarıdır. Bir paradigmanın ideolojik ve kültürel yeniden üretimi de böyle bir şeydir zaten.

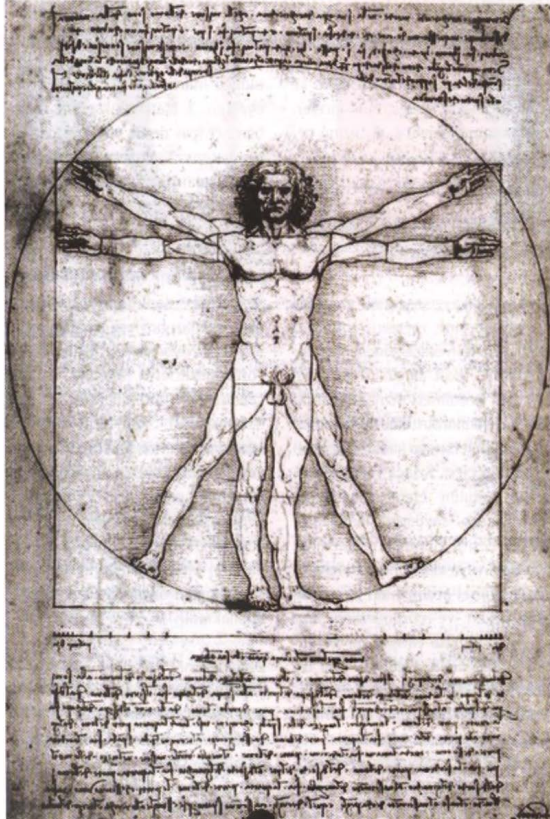
Matematik bir kültürdür. Yalnızca bugünün bilim ve teknoloji örgüsünün tasarımı ve sürdürülebilmesi için gerekli bir *matematik okur yazarlığı* değildir bu olgu. Toplumsal bir söylem biçiminde evrilen, teknik bütünlüğüyle mükemmel iş gören, bu süreçte egemen paradigmanın kendi ideolojisinde *entelektüel* anlamlar kazanan, toplumdan *matematikçi* bireyler seçerken ölçütlerini oluşturan, böylece farklı ayırmıcılıkları körükleyen, bu normların iteklediği ve tetiklediği psikolojik ve bilşel yapılarla kültürünü ve ideolojisini temellendiren, öğretim tekniklerinin gelişimini farklı ekollerle sağlayan, toplumun farklı konularından bu sürece bakarken felsefi boyutların ve epistemolojik araştırmaların yerşermesine kaynaklık eden dinamik bir eserdir matematik. Matematikçi bugünkü, simgesel-dışsel yapısı onun tarihsel evrim dışında, her daim gerçek olmuş ve olacak bir bilgi olarak algılanmasına neden olmaktadır. Evet, çok açıktır ki matematiğin uygulanması bu yapıyla çok kolay olmaktadır ama matematiği buna indirgemek onu tarihten koparmak ve aynı zamanda, insandan koparmak demektir. Sayısız çocuğun matematik öğretiminde çektiği sıkıntılar temelde, insanın kendisine ait yeteneğine, "evrensel doğru-gerçek" yanılması kapsamında yabancılaşmasıdır. Etnomatematik aynı zamanda, bu kültürel ve ideolojik etkilerin ortaya çıkardığı bir yaşam biçimine de işaret etmektedir. Örneğin, çok yaygın bir önyargı olan matematik kaygısı bunlardan bir tanesidir.

Bugün öğretim sistemlerinin üzerine inşa edildiği *modern trivium* şudur: Okuryazarlık (*literacy*), matematik okuryazarlığı (*mathracy*) ve teknolojik okuryazarlık (*technoracy*).² Yaygın bir duygu olarak örnek aldığım matematik kaygısının, bu *trivium* kapsamında belirleyici bir tarihsel değeri vardır. Etnomatematik,

pozitivist geleneğin öğretim yapılarının bu üç "temel direğin" eleştirisini de içermektedir. Sözü edilen *trivium*, matematiği tarihsiz kılmakta, bugüne uygun meslek sahiplerini belirli bir yöntemsellik içine sıkıştırmaktadır.

Matematisel davranışın doğası henüz açıklıkla ve ayrıntılarıyla anlaşılmış değildir. *Klasik Felsefe*de matematisin doğasına ilişkin yönelimler olmasına rağmen ancak son yıllarda özellikle bilşibilim (*cognitive science*) alanındaki gelişmelerle matematisel düşüncenin nasıl üretildiği/yaratıldığı konusu araştırma süreçlerine girmiştir. Matematik nasıl yaratılmıştır ya da nasıl bir düşünsel süreçle ortaya çıkarılmıştır? Matematisel yaratıcılık, diğer yaratıcılık biçimlerinden nasıl farklıdır? Tarihsel bir bakış açısıyla yaklaşıldığın-

da matematiğin, uygarlıkların inşa süreçlerindeki etki ve katkılarının ne olduğuna ilişkin ayrıntılı ve izah edici görüş ya da görüşlerin araştırılması ve teorik/pratik boyutlarıyla yapılandırılması gereklidir. Bu amaçla, insan davranışının tarihsel süreçlerine ve matematiğin yeryüzünde farklı kültürlerde nasıl bir evrim yaşadığına ve de elbette yaşamakta olduğuna dikkatle bakmakta kaçınılmaz bir yarar vardır. Tarih, zaman ve uzamda tümel bir bakış açıdır. Matematik tarihini, hem belirli bir dönem içinde başarılı olmuş uygarlıkların kısıtlı coğrafik sınırlarına odaklamak hem de matematisel düşüncenin evrimini, olayların yalnızca kronolojik öykülerine indirgemek ciddi bir yanılsamadır. Ancak, altını çizmek gerekir ki, bu görüş içinde yaşadığımız dünyada ideoloji olarak da hükümünü sürdürmektedir. İnsanlık

Resim 1.
Leonardo
da Vinci'nin
Vitruvian Man
adlı çalışması.

tarihi, yeryüzünün doğal tarihinden koparılamaz, ayrılmaz. Bu evrim sürecinde kültürlerin, uygarlıkların ve nesillerin zaman ve uzamında keşilen ve giderek karmaşıklaşan bir karşılıklı etkileşim söz konusudur. Böylece etnomatematik, kültürel ilişkili matematiksel bileşenlerin araştırma sahasıdır. Farklı insan kültürlerinin matematikleriyle ilgili karşılaştırmalı çalışmalarla uğraşır. Özellikle, matematiğin nasıl şekillendiğini ve bu biçimlenmenin insan toplulukları değerleri ve inançlarına

ğu kabul edilegelmiştir. Bu kavramın araştırılmasında atılan adımlarla sorunun zekâ olgusunun dışında, zihinsel engellere bağlı olduğu ortaya çıkmıştır. Matematik konusunda yetenekli insanların bile matematik karşısında çaresiz kaldıkları saptanmıştır. Sheila Tobias, matematik kaygısının bir yetenek eksikliğinden ziyade bir kaygı olduğunu ilk kanıtlayan kişilerden biri olmuştur.⁴ Ondan önce (bugün bile...), matematikte başarılı olanların 'matematik kafası-zihni' ile taçlandırılmış elit bireyler

'erkek matematik geni' ortadan kaybolmaya yüz tutmuştu (bugün bile farklı görünümüler altında az da olsa vardır...). Son zamanlarda bile, matematikte kadınların başarı ve algısındaki farklar kültürel-ideolojik boyutlarla sürmektedir. Son on yıldan, matematik kaygısının yaygın bir gerçek olduğunu ve sadece kadınlara değil, tüm bireylere ait bir durumu gösterdiğini vurgulayan araştırmalar etkinlik göstermiştir.⁵ Deneyisel psikoloji çerçevesinde yürütülen araştırmalar nöroloji ve özellikle

Bir paradigma, her bilimsel disiplini normal bir bilim olarak kararlılıkla belirleyen sürecin kendisidir. Paradigma öncesi dönemde araştırma çalışmalarını yürütmek üzere yol, yordam ve yöntem sorunsalı henüz belirli bir standart yapıya ulaşmamıştır. Bu durumda bilim insanları göreceli olarak daha yalıtılmış koşullarda çalışmalarını sürdürürler ve iletişim kanalları tümüyle kurulmamıştır.

bağlı olarak nasıl gerçekleştiğini ve gerçekleşmekte olduğunu inceler. Şimdi, etnomatematik olgusunu çeşitli örnekler ve tarihsel boyutlarıyla özetlemeye çalışalım:

BİR ETNOMATEMATİK ÖRNEĞİ: MATEMATİK KAYGISI

Matematik kaygısı günlük yaşamda da görülmesine rağmen, sonuçları itibarıyla etkin olarak öne çıktığı yer okullardır. Okul, bugünkü kültürün yeniden üretilmesi için yapılandırılmış kurumlardır. Elbette, anaokulundan üniversiteye kadar tüm okullaşma süreçleri. Kısaca yakın geçmişe bir bakalım: Matematik kaygısı genel olarak, "sayılarla işlem yaparken ve çeşitli gündelik problemleri çözerken veya akademik ortamlarda matematiksel problemleri kurarken, geliştirirken ve çözümlerken araya giren, onlarla çatışan bir korku" olarak ifade edilen görece yeni bir kavramdır.¹ Matematik kaygısı kavramının farklı bir açıdan ele alınması ancak 1970'lerde başlamıştır. Söz konusu farklı açı ilginçtir. O günlere kadar matematikle ilgili sorun yaşayanların zekâ ile ilgili kusurları oldu-

duğu inancı hâkimdi (bugün bile egemen...). Matematiksel başarı her öğrenci için değil, yalnızca ona iyi bir yetenek gösteren bireyler için teşvik edilirdi. Bir başka inanç da, matematiği sadece erkeklerin yapabileceğiydi. Buna eşlik eden yaygın efsane de 'erkek matematik geni' idi (bugün bile benzer düşünceler yok mu?). Kadınların yükseköğrenim fırsatları böylece kısıtlanmış ol-maktaydı ve başka mesleklerle doğru yönlendirilirlerdi (bugün kısmen geçerli olsa da, ideolojik etkinliği azalmıştır...). 1980'lerin sonunda öğrenim/öğretim alanındaki araştırmacılar farklı yönden açıklamalarla gündeme gelmişlerdi: "Matematik performansındaki cinsiyet farkları, çoğunlukla aile, okul ve toplumda kültürel birikim oluşturulmuş cinsiyet temelli önyargılardan kaynaklanmaktadır."

Ondan sonra kadınlar, özellikle on yıllardır etkinlik gösteren feminist hareketin katkılarıyla daha fazla eşitlik kazanmışlardı. Artık kadınlar da bilgin insanları ve matematikçiler olarak daha fazla toplumsal konum elde etmeye başlamışlardı. Böylece

biliş-bilişibilim (cognition-cognitive science) alanlarına da kaymıştır: "Matematik kaygısı, belirli amaçlar için işleyen belleğin dağılmasına ve engellenmesine neden olarak performansını yavaşlatır ve duyarlılığını azaltır." Bunun yanında, akademik çevrelerde ve araştırma alanlarında öğrencilerin matematiğe karşı ilgisiz kalmaları ve mevcut öğretim sistemlerinin ölçülerine göre başarısız kalmaları farklı biçimlerde ele alınmış ve alınmaktadır. Bu çalışmalar, sorunun oldukça karmaşık ve çok yönlü olduğunu göstermiştir⁶. Tüm bu gelişmeler bir kültür örgüsünde yaşanmaktadır. Matematik bir bilgi dizgesi olarak insanlar tarafından, yaşadıkları kültürün içinde, sahip oldukları bilim geleneğinde, değerler ve inançlar çerçevesinde üretilmekte ve kullanılmaktadır.

BİR ETNOMATEMATİK ÖRNEĞİ: MATEMATİKLE İLGİLİ EFSANELER

Özelde matematik kaygısının genelde matematiksel önyargıların ya da ideolojik bileşenlerinin temel taşılarından birisi, matematiğin insanın

dışında olduğu varsayımdır. Aşağıdaki mitosları okurken soğukkanlılıkla kendimize sorsak bazılarını farkında olmadan çok yakın olduğumuz farkına varabiliriz. Kültürel yapılanmalar bizim tarafımızdan taşınır. Yeniden üremeleri yaşamımızın ayrıntısında gerçekleşir. İnsanı kendi matematiksel yeteneklerine yabancılaştıran bu duvarın yerleşik ve sağlam efsaneleri, başka bir deyişle bugünün görünmeden yazılmakta olan mitolojik verileriyle şöyle sıralanabilir:

- Matematik soyut ve insan varlığını/bedeninin dışındadır.

- Matematik nesnel bir varlığı vardır. Bu evrenin ve olası tüm evrenlerin yapısını oluşturur. İnsandan ve olası tüm diğer varlıklardan bağımsızdır ve onları aşkındır.

- İnsana ait matematik, soyut ve aşkın matematiğin yalnızca bir bölümüdür.

- Böylece matematiksel kanıt, evrenin aşkın hakikatlerinin keşfedilmesine imkân verir.

- Matematik, fiziksel evrenin bir parçasıdır ve ona rasyonel bir yapı sağlar. Çiçeklerde Fibonacci serileri, salyangozlarda logaritmik sarmallar, sıradağlarda fraktaller, hareketli futbol topunda parabol ve yıldızların, gezegenlerin ve baloncukların "pi" sayısı vardır.

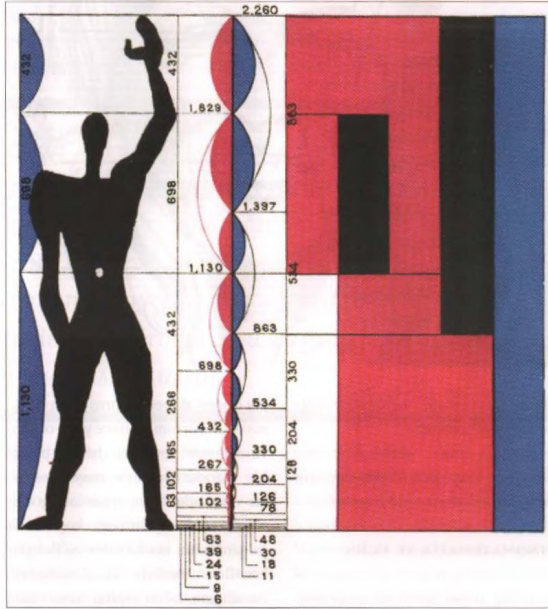
- Matematik, mantığı bile karakterize eder ve böylelikle aklın kendisini yapılandırır.

- Matematiği öğrenmek, dolayısıyla doğanın dilini öğrenmektir. Bu dil, öyle bir düşüncedir ki, evrendeki ileri bir zekâyâ sahip herhangi bir varlık tarafından paylaşılabılır olmalıdır.

- Matematik beden dışında ve akıl da bir matematiksel mantık biçimi olduğuna göre, aklın kendisi de beden dışındadır. Böylece, bu yoldan gidilirse, bilgisayarcı gibi makineler ilke olarak düşünebilir.

Bu efsanelere yanıt vermek hiç de zor değildir. Ancak, buna istekli ve niyetli olmak gerek. Böylece günlük alışkanlıklarımızı sorgulamak gibi bir davranış ve tutumu yaşamımıza katmış oluruz. Buna göre matematik, kabul görmüş inançlar çerçevesinde değil de farklı boyutlar katarak değerlendirilme durumuna gelir. Yeni bir araştırma alanı içinde buluruz kendimizi. Bu etnomatematik işte.

olmazsa olmaz olan bilgisayarlar can veren ikili sayı sistemidir. Bir tuşla yapılabilen şeyin enerji kaynağı ikili sayı dizgesinin getirdiği işletim sistemidir. Böylece matematik, günlük yaşamımıza o kadar nüfuz etmiş ki, onu evrensel yanılmasının saltanatına rahatlıkla oturtabiliyoruz. Matematiğin ideolojik bileşenlerine kulak vermek etnomatematik bir bakıma,

Resim 2. Modüler, kırmızı ve mavi seriler ve altın dikdörtgen.

Çeşitli efsanelere süregelen yukarıdaki yaklaşımların bilişsel eleştirisini aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

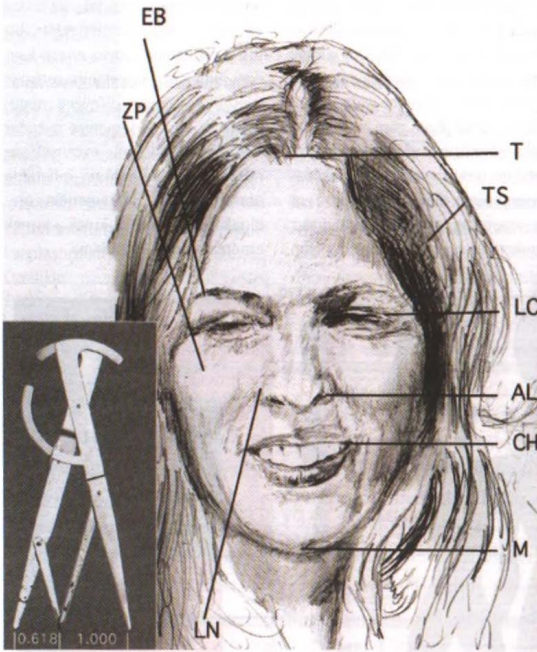
- Halbuki, matematik soyut değil, aksine insan zihninin en becerikli yönlerinden bir olan *soyutlama sanatıdır*. Örneğin, çokluk fiziksel bir büyüklük müdür yoksa matematiksel bir büyüklük müdür? Bu soru felsefi ya da bilgikuramsal olduğu gibi, aynı zamanda, tarihsel ve toplumsal bir değeri de vardır. Çokluk fiziksel bir büyüklüktür. Ancak çokluk olana bir anlam vermeye çalıştığımızda başka bir deyişle saymaya kalkıştığımızda sayı soyutlamasını icat etmiş oluruz. Bu soyutlama sanatının bir sonucu ve mükemmel bir örneği de günlük yaşamımızın

- İnsanların, aşkın bir Platonik matematiğe erişim sağlamaları olanaksızdır. Platonik matematiğe olan itikat daha çok bir inanç sorunudur. Platonik bir matematiğin varlığına ya da yokluğuna ilişkin bilimsel bir kanıt olamaz.

- İnsanların bildiği veya bilebileceği yegâne matematik, insan beyni ve zihni tarafından sınırlandırılan ve yapılandırılan *zihin-temelli* matematiktir. Matematiğin doğasına ya da matematiksel düşünceye ilişkin bilimsel yaklaşımlar bilişbilimsel, tarihsel ve teknik alanlar içindedir.

- Matematiksel düşüncenin çözümlenmesi, insan zihnini temelli matematiğin, yine matematiğin bir parçası

Resim 3. Üzerinde Ricketts'in noktaları olan bir skeç. Alındaki saç sınırını betimleyen nokta (T), burun deliğinin dış kıvrımının orta noktası (AL), çenenin alt sınırı (M), ağzın yan kenarı (CH) gibi.

olarak kavramsal *metaforlar* kullandığını göstermiştir.⁷

• Böylece, insana ait olan matematik asla Platonik matematik olamaz.

ETNOMATEMATİK VE KUHN

Kuhn'un temel kavram çerçevesi, çoğu kez kabul edildiğinin tersine, bilimin çizgisel bir gelişim göstermediği ve birikimsel bir yol izlemediği tezine dayanır. Bilimin gelişimi ya da çok daha uygun bir ifadeyle bilimin evrimi kavramsal dönüşümlerin var olan paradigmayı alt üst etmesiyle gerçekleşir. Olgun bir bilimin ana özelliği bir paradigma tarafından hükmediliyor olmasıdır. Olgunlaşmış ancak belirli yönleriyle açıklayıcılık niteliklerini kaybetmeye yüz tutmuş bir paradigma, farklı yaklaşımların eleştirisi okları altında kalır. Bu yeni bir paradigma öncesine tekabül eder. Bu paradigma öncesi dönemde yer alan bilim insanları bağımsız bir araştırma ortamı oluştururlar. Bir paradigma, her bilimsel disiplini bir *normal bilim* olarak kararlılıkla belirleyen sürecin kendisidir. Paradig-

ma öncesi dönemde araştırma çalışmalarını yürütmek üzere yol, yordam ve yöntem sorunsalı henüz belirli bir standart yapıya ulaşmamıştır. Bu durumda bilim insanları görece olarak daha yalıtılmış koşullarda çalışmalarını sürdürürler ve iletişim kanalları tümüyle kurulmamıştır.⁸ Paradigma, bilim topluluğunun fikir birliği içinde olduğu ve araştırma için kabul edilebilir araçlar olan bir dizi yöntemi sağlar. Dahası, model problemler ya da referans olarak alınabilecek örnek problemler temin eder ve paradigma içinde çözülebilen bilmece tiplerini bir aralık içinde tanımlar. Kuhn, bilmece sözcüğünü kullanırken, çözüm bekleyen ve çözümü konusunda belirli referanslar olan ancak üzerindeki örtünün kaldırılarak açığa çıkarılacak bir bilgi sürecini ifade etmeye çalışır. Sanki, *enigma* sözcüğü bu durumu daha iyi betimlemektedir.

Bu çerçeveden bakacak olursak acaba etnomatematik araştırması Kuhn'un kuramsal yapısına uyar mı? Bilim tarihi içinde bu konuya üç açıdan yaklaşılabilir:⁹

• Bir antropolojik araştırma alanı olan etnobilimin bir parçası olan etnomatematik, bir normal bilim olarak göz önüne alınabilir, zaten alınmaktadır da. Yalnız bu noktada biraz dikkatli olmakta yarar vardır. Çünkü toplumsal bilimlere acaba, Kuhn'un teorisi cinsinden bir bilim kabul edilebilir mi?

• Matematik tarihi içinde bir araştırma alanı olarak etnomatematik yaklaşımı kültürel evrim ile ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda da genel bir kabul görmüş ve onay almış bulunmaktadır.

• Bir öğretim teorisi olarak etnomatematik, kuramsal bir temel üzerine oturabilmektedir.

Çokdisiplinli bir yapıyı taşıyan etnomatematik yukarıdaki birbirinden bağımsız üç ana yapıyı karşılıklı etkileşimli bir bütün içinde oluşturabilmiştir. Araştırmaların önde gelen amaçlarından birisi, sosyokültürel etmenlerin öğretme, öğrenme ve matematiğin gelişimi üzerindeki etkilerini ve etkileşimlerini açığa çıkarmak ve çözümlemek ise, o zaman etnomatematik bir paradigmatik yapılandırma meydana getirebilmektedir. Buna göre etnomatematik, tanımlı bir araştırma alanıdır ve birçok matematiğin var olduğuna ve her birinin özgül ve tanımlı alt kültürlerle yaratıldığına ilişkin açık bir farkındalığı vardır. Etnomatematik aynı zamanda bir paradigma öncesi dönemi de yaşamıştır ve kısmen de yaşamaktadır. 20. yüzyılın ilk yarısında çeşitli araştırmacılar matematiksel pratiklerle ilgili etnolojik araştırmalar geliştirmişler ve büyük ölçüde birbirleriyle iletişim kurmadan yalıtılmış bireyler olarak çalışmaktaydılar. Bu aşamada ilk kez "etnomatematik" terimi de devreye girmişti. Bu paradigma öncesi dönem yaklaşık 1960'lara kadar sürmüştür. Bu dönemden hemen sonra daha yoğun ve öncelikle göre farklılaşan araştırmalar yapılmaya başlandı. Böylece, iletişim sağlayan ağların oluşumu hız kazanmıştır. Etnomatematik hareketi, araştırmacılar ve disipline ait öğretmenlerden oluşan bir bilim topluluğu yaratmıştır ve yaygın

yayımcılık biçimlerinin oluşmasının sürdürülmesini sağlamaktadır.

Etnomatematik pratik yönelimli sağlam bir teori içeren bir disiplindir. Diğer bilim alanlarında olduğu gibi etnomatematik de çeşitli uygulama alanlarına sahiptir. Akademik öğretimin kanonik yollarının yanında etnomatematik, okullarda matematik öğretiminde olduğu gibi, doğrudan bir uygulama alanıdır. Diğer uygulama alanları, matematik tarihi, bilgi-kuramı ve sosyolojidir.

hesaplarla ilgili nicel sonuçlar ile Yunanların geometri ile yoğunlaştıkları nitel betimlemeler etkin bir geçiş örneğidir.

Modernite, nicel akıl yürütme ile ortaya çıkmıştır. Bu, aritmetikle mümkün olmuştur (aritmo=sayılar ve tica=sanat). Aritmetiksel işlemler önce Hint-Arap algoritmalarıyla, sonra ondalık basamaklı hesaplamalarla ve logaritma teknikleriyle ve de giderek bilgisayarlarla sonuçlanan bir süreçle matematiksel temeller

de içerir. Eşzamanlı olarak devreye giren bir başka etmen de insanın özellikle sınır sistemi başta olmak üzere biyolojik özellikleridir.¹⁰ Evrim yeryüzünün tümünde çizgisel olmayan bir sürecin tarihinden başka bir şey değildir. Matematik insanidir. İnsan kültürünün bir parçasıdır, bileşenidir. Matematiksel bilgi yapılamaz değildir. Bilim gibi, hatalar yaparak, onları yeniden ve yeniden düzelterek gelişim gösterir. Zaman, mekân ve diğer değişkenlere bağlı olarak matematiksel kanıtın farklı

Etnomatematik aynı zamanda bir paradigma öncesi dönemi de yaşamıştır ve kısmen de yaşamaktadır. 20. yüzyılın ilk yarısında çeşitli araştırmacılar matematiksel pratiklerle ilgili etnolojik araştırmalar geliştirmişler ve büyük ölçüde birbirleriyle iletişim kuramadan yalıtılmış bireyler olarak çalışmaktaydılar. Bu aşamada ilk kez "etnomatematik" terimi de devreye girmişti. Bu paradigma öncesi dönem yaklaşık 1960'lara kadar sürmüştür.

ETNOMATEMATİĞİN TARİHSEL BOYUTLARI

Bugün modern bilimin doruklarından birinde yaşamaktayız. Bu süreç, yaklaşık 3000 yıl önce Akdeniz havzasında ortaya çıkmıştı ve tüm gezegene kendisini kabul ettirmişti. Bu hızlı evrim, insanlık tarihine göre kısa sayılabilecek bir dönemdir. Doruk olarak ifade edilen ve hükümünü sürdüren bu bilgi sisteminde kendisini eleştirecek entelektüel boyutların gelişmesi de kaçınılmazdır. Bu entelektüel araçlar, modern bilginin kaynaklandığı eski Mısır, Babil, Yunan ve Roma dönemlerinin bilgi süreçlerinin sağlam bir tarihsel çözümlemesine sıkıca bağlıdır. Yaklaşık 3000 yıl boyunca olay ve olgular çözümlendiği zaman görüldü ki, nitel ile nicel arasında çeşitli geçişler olmuştur. Babillilerde nicel akıl yürütme olarak ifade edebileceğimiz düşünceler, Yunanların nitel akıl yürütme karakteristیکlerine yol açmış ve Ortaçağ boyunca hükümünü sürdürmüştür. Babillilerin sayısal

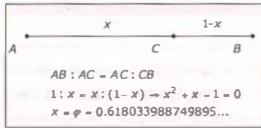
atılmıştır. Bu temeller hem teorik hem de uygulamalı bir içerikte olmuş ve iki alan at başı gitmiştir. Bu evrimde modernitenin özü olarak kabul edilebilecek nicel akıl yürütme ayrıcalıklı bir yer edinmiştir. Daha yakın zamanlarda, nitel akıl yürütme içinde düşünebileceğimiz yapay zekâ olgusuyla karşılaştık. Bu ikili geçişler son elli yılın matematiğinde ilginç gelişmelere sahne oldu. Kaos teorisi, ekonomi alanındaki matematiksel girişimler ve grafik uygulamalar gibi örnekler verilebilir.

Dilin ve matematiğin kuralları, toplumun *çalışmaları* tarafından tarihsel olarak belirlenmiştir. Çalışmalar ifadesi hem bir metafor hem de betimleyici bir sözcüktür burada. Çalışma, yaşamın kuruluşudur. Tasarımı ve uygulanmasıdır. Toplumun *çalışmaları* toplumsal grupların hem kendi içindeki hem de gruplar arasındaki etkileşimler içinde evrilir. Etnomatematik, bu evrimin tarihini yazmaktadır. Bu evrim, yeryüzünün fiziksel ve biyolojik etkileşimlerini

sunumları vardır. Kanıt matematiğin geçerliliğini gösterir ve kültürel temelde aynı sonuca varabilen farklı matematiksel süreçleri içerebilir. Matematiksel soyutlamalar/nesneler toplumsal ve tarihsel nesnelerin ayrı bir çeşitlemesidir. Çember, üçgen, hız, popülasyon gibi. Bunlar kültürün özel bileşenleridir. Edebiyat, din ve bankacılık da kültürün bileşenleridir. Her biri köklü farklılıkları ayırır ama köklü etkileşimlerle kültürün bütüne bir dinamik kazandırır. Müzik, öğretici bir örnektir. Doğrudan biyolojik veya fiziksel bir büyüklük/varlık değildir. Yine de, biyolojik veya fiziksel bir gerçekleşme olmadan var olamaz. Zihnimizde bir ezgi, gerilmiş bir telin titreşimleri, *müzikçe* yazılmış bir beste sayfası, bir sopranonun ürettiği tiz bir ses, bir kayıt veya bir radyo yayını gibi. Matematik de, bir toplumsal ve kültürel gerçeklik olarak öyledir. Matematiğin toplumsal, tarihsel ve kültürel anlamı dışında gizli bir anlam ve tanım aramak için hiçbir neden yoktur.

BİR ÖRNEK: ALTIN ORAN

Euclid'in *Elementleri*'nde *Kitap 4*'ün üçüncü tanımı şöyledir: "Bir düz doğrunun, uç ve ortalama değerleri oranında iki parçaya bölünmesi, tüm doğrunun büyük parçaya oranının, büyük parçanın küçük parçaya oranına eşit olması anlamına gelir." MÖ 300 yılında Euclid tarafından yapılan bu tanıma, MS 850-930 dolaylarında yaşamış Abu Kamil'in Arapça yazdığı bir kitapta da rastlanmıştır ve muhtemelen bu oranı ilk kez kullanan kişi olmuştur. 16. yüzyıldan başlayarak bu orana çeşitli isimler verilmiştir. Paccioli'nin kitabına adını veren *divina proportione* (ilahi/kutsal oran), Kepler'in 1597'de kullandığı sürekli oran ve bugün de kullanılan *altın kesit* ya da *altın oran* adını 1835'te Martin Ohm vermişti. İlginçtir, akademik topluluğun bilimsel ve sanatsal olarak onayladığı ve tanıdığı bu orana ancak bir yüzyıl sonra, 1972'de Oxford İngilizce Sözlük'te yer verilmiştir. *Altın oran* aşağıda betimlenmiştir:

Altın oran, elde edilen kuadratik denklemin köklerinden birisidir ve pozitif bir irrasyonel sayıdır.

İlginc bir örnek, *altın oran*'ın insan bedeninin idealize edilmesi için kullanılmış olmasıdır. Şekil 2'de Leonardo da Vinci'nin Vitruvian Adamı'nda Zeus, yarıçapı göbük yüksekliği olan bir çember ile boyu ölçüsünde kenarı olan bir kare içine alınmıştır

(Resim 1).¹⁴ O zamanlardan bu yana göbük yüksekliği ile boy arasındaki oran güzelliğin bir ölçütü olarak kabul edilegelmiştir. Bu oran kuşku yok ki, *altın oran*'dır.

Le Corbusier (1887-1965) ise bu oranı mimariye uygulamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir yerleşim kompleksini tasarlaması istenmişti. Bu kompleksler firmasını, Berlin ve Marsilya'da inşa etmiştir. Bu binalardaki bütün ölçüler Le Corbusier tarafından geliştirilen ve insan oranlarına dayanan bir sistem ile saptanmıştır: *Modulor*. Le Corbusier, 20. yüzyılın en büyük mimarlarından birisi kabul edilir ve yapıtlarıyla ilgili birçok sergi ve çalışma yapılmıştır. Ancak, bütün tasarım sisteminin ilk elemanı olan *modulor* ile ilgili fazlaca söz edilmemiştir. *Modulor* adlı kitabında (1954) şöyle der: "Kollarını yukarıya kaldırmış bir adam al, boyu 2,26 m olur. Adamı, kenarları 1,13 m olan iki kare içine al. Bu kareler üst üste gelmelidir... Tasarlayacağın binaya bu kolları havada olan adamı yerleştir ve böylece insan statüsü ile matematiği bağdaştırmış ol" (Resim 2).¹⁵

Bir başka örnek yüz hatlarına ilişkin ölçülerdir. Leonardo da Vinci 1500 dolaylarında insan yüzüyle ilgili şaşırtıcı kesinlikte ölçü ve oranlar belirlemiştir. Ancak, bu hesaplamaları yapan ne ilk ne de son sanatçı olmuştur. Amerika'da estetik ve ortodonti cerrahisinde uzman olan Robert Ricketts (1920-2003), yaptığı yüz ölçümleri ve geliştirdiği yöntemlerle kendisine *altın bölün* adı verilmiştir. Kadın fotoğraflarında çeşitli ölçümler yapmış ve şu ilginç sonuçları elde etmiştir (Resim 3).¹⁶

Rickettsaşağıdaki ortalama sonuçları elde etmiştir:

$$\begin{aligned} \frac{\overline{T-M}}{\overline{AL-M}} &= 144.3 \text{ mm}, \frac{\overline{T-AL}}{\overline{CH-M}} = 88.6 \text{ mm} \\ \frac{\overline{AL-M}}{\overline{CH-M}} &= 54.5 \text{ mm}, \frac{\overline{CH-M}}{\overline{CH-M}} = 33.7 \text{ mm} \\ \frac{\overline{T-M}}{\overline{T-AL}} &= 1.6287 = \frac{\overline{T-AL}}{\overline{AL-M}} = \frac{\overline{AL-M}}{\overline{CH-M}} \\ \frac{\overline{AL-M}}{\overline{CH-M}} &= 1.6172 = \phi = 1.618033... \end{aligned}$$

Görüldüğü gibi yüzümüzde matematik ile ilah edebileceğimiz fiziksel bir düzen vardır. Yoksa ve elbette matematik yüzümüzde değildir...

KISA BİR SÖZ

Etnomatematiğin kavramsallaştırılması zor bir süreç olmuştur. Çünkü bir taraftan matematiğe evrensel olarak bakmamaktadır ve platonik bir âlemde olmadığı kesin kanaatine sahiptir. Etnomatematik için, matematik insanın tarih boyunca yapılandırdığı evrimsel bir süreçtir. Diğer taraftan, *kesin bilimler* olarak ifade edilen doğabiliminin standartlarını izleyen bir teori olduğu konsolide edilme çabaları olmuştur.

Etnomatematik araştırmalarında yerleşik bulunan bu toplumsal ve kültürel farkındalık, daha geniş bir kapsamda kavramsallaştırılmasını kuvvetle önmektedir. Hem doğabilimlerini hem de beşerî/toplumsal bilimlerin kültürlerini buluşturan bir amaç öngörmektedir. Bu durum, disiplinlerarası araştırma ve çalışmalar desteklemektedir. Matematik, matematik öğretimi ve matematik tarihi, etnomatematiğin araştırma alanına ait sınırları belirlemektedir. İki kültür, doğabilimleri ve sosyal bilimler, etnomatematik üzerinden yeniden barışma olasılığına sahiptir.

DİPNOTLAR

- 1 D'Ambrosio, U., *Ethnomathematics: Linking Reivert Tradition and Modernity*, Sense Publishers, 2001.
- 2 D'Ambrosio, U., "Literacy, Mathercy, and Technoracy: A Trivium for Today", *Mathematical Thinking and Learning*, (42), 19-45, 1994.
- 3 Furner, J. M., DeVulff, M. L., "Equity for All Students in the New Millennium: Disabling Math Anxiety", *Intervention in School and Clinic*, 10, 67-74, 2002.
- 4 Tobias, S., *Overcoming Math Anxiety*, 1993, New York: Norton.

- 5 Ashcraft, M. H. ve Kirk, E. P., "The Relationships Among Working Memory, Math Anxiety, and Performance", *Journal of Experimental Psychology*, 1971, 224-237, 2001.
- 6 Kurlin, R., *Int. J. Edu. Sci.*, (10), 33-37, 2009.
- 7 Inakoff, G. ve Nunez, R. E., *Where Mathematics Comes from: How the Embodied Mind Brings Mathematics into Being*, Basic Books, 2000.
- 8 Kuhn, F., "Structure of Socratic Revolutions", *University of Chicago Press*, 1970/1962.
- 9 Reimer, U., "Ethnomathematics-New Approaches in Its Theory and Application", yayınlanmamış doküman text, University of Bielefeld, Almanya, 2000.

- 10 Ileresh, R., *What Is Mathematics, Really?*, Oxford University Press, 1997.
- 11 Herz-Fischer, R., "A Mathematical History of Division in Extreme and Mean Ratio," *Walford Laurier University Press*, 1987.
- 12 Atalay, B., "Math and the Mona Lisa: The Art and Science of Leonardoda Vinci", *Smithsonian Books*, 2004.
- 13 D'Ambrosio, U., (1997) "Ethnomathematics and its Place in the History and Pedagogy of Mathematics", *Ethnomathematics: Challenging Eurocentrism in Mathematics Education*, New York: State University of New York Press.

Bu masada 32 kral 62 cumhurbaşkanı oturuyor (mu?)

RESMİ TARİHİN EFSANELERİ ÇÖKÜYOR...

- Che neden Kemalist olmak zorunda?
- Ünlü fizikçi Einstein Türkiye'ye iş başvurusunda bulundu mu?
- Milli Mücadele ne zaman başladı?
- Misâkı Milli sınırları efsanesi nedir?
- Erzurum Kongresi kararları *Nutuk*'ta neden eksik anlatıldı?
- Teşkilâtı Mahsusa'nın görünmeyen yönleri nelerdir?
- II. Abdülhamid'in mirasına ne oldu?
- 11 Kasım 1938'de neler oldu?
- Atatürk'le İnönü'nün yolları neden ve nasıl ayrıldı?
- Yassıada kararları nasıl alındı?
- Dersim katliamı nasıl planlandı?
- 23 Nisan, 1876'nın devamı mı?

Bütün bu soruların cevaplarını ve daha fazlasını öğrenmek için *Tarihin Buğulu Aynası*'nı silmeye ne dersiniz?

E-kitap
versiyonu
iKitap.com'da

392 sayfa

GÖRÜNMEYENLERİN HAFIZASI:

ATİNA'DA BİR RUM DÜŞKÜNLER EVİ

ANNA THÉODORİDÈS

Görüştüğüm kişilerin çoğunun paylaştığı pişmanlık duygusunu, "kayıp cennet" in bütün özelliklerini taşıyan "oranın" idealleştirilen imajının aktarılması ayakta tutuyor (Boğaz'ın saş tasavvurları, Müslüman arkadaşlarla ya da Kumkapı Ermenileriyle paylaşılan yemeklerin taptaze anıları). "Kaybedilmiş vatan"la kurulan bu simgesel bağ düşkünler evini sefaletin, ahlakî çöküşün ötesinde bir uşka taşıyor ve sakinlerinin bir an için umutsuzluklarından ve yalnızlıklarından kaçmasına olanak tanıyor.

Simon ve Maria Kosmeteo'nun girişimleriyle 1970 yılında Atina'da kurulan Kosmeteo Vakfı.

Aşağı Kaliforniya çölündeki San Borja, San Juan, San Francisco ve Guadalupe sıradağlarında bulunan devasa duvar fresklerini görme şansına erişen herkes başka bir dünyanın parçasına baktığını bilir. Kızıl geyikler ve ren geyikleri ile iç içe, üst üste, kırmızı ve siyah renklerde kayalara boyanmış ve şaşkınlık uyandıracak kadar iyi korunmuş mağraların geniş çeperlerini kaplayan bu insanların Meksika tarihinde yeri yoktur. Yerden altı ya da yedi metre yük-

seklikte boyanmış figürler, kollarını havaya dıkmış 1,80 ilâ 2 metre boyunda adamlar: bizim davelli olmadığımız bir dansın biçemlenmiş karakterleri.

Paco Ignacio Taibo II, *A quatre mains*, p.42. Rivages/Noir, 1991

ATİNA'NIN KENAR MAHALLELERİNDE BİR ARAŞTIRMA

Atina'nın merkezinden kuzeye doğru 45 dakikalık mesafedeki Neo Irakleio banliyösünde yer alan Kosmeteo Vakfı, artık iyice yaşlanmış, düşkünleşmiş ve yoksulluk sınırının altında yaşayan otuz kadar İstanbul doğumlu barındırır. Bu vakıf 1964'te Türkiye'den sınırdışı edildikten sonra Zürich'e yerleşen Simon ve Maria Kosmeteo'nun girişimiyle 1970 yılında Atina'da kurulmuştur. Un ürettiği alanında faaliyet gösteren ileri görüşlü ve girişimci işadamı Simon Kosmeteo İstanbul'da doğmuş ve yaşamıştı. Servetine üç kez el konmuştu: İlk kez nüfus mübadelesi sırasında, ardından Varlık Vergisi döneminde (vergi mükellefleri listesinde birinci sıradaydı ve 300.000 Türk Lirası ödemesi gerekiyordu; bu

miktar İstanbul'da yaşayan tüm gayrimüslimlerin ödediği toplam verginin %'ine eşitti) ve son olarak 1964 sınırdışı operasyonları ile...

1960'lı yılların sonlarında Yunan Devleti Kosmeteo çiftine Attika bölgesinde yer alan Neo Iraklio'da üç hektar büyüklüğünde bir arazi verdi. Buraya iki katlı ve 35 daireli bir bina inşa edildi. Rum mühendis Stelios Roidis'in projesini çizdiği ve yapımını denetlediği bu bina, Kosmeteo çiftinin sağladığı finansman sayesinde, İstanbullu Rum düşkünlere barındırmak amacıyla tasarlanmıştı. Kosmeteo çifti ile Yunan Devleti arasında yapılan anlaşma gereği, çiftin ölümünden sonra binanın Yunan ordusunun mülkiyetine geçmesi öngörülmüştü; karşılığında, binanın bakımı için yapılacak harcamaları ve diğer masrafları ordu üstlenecekti. Simon Kosmeteo 1985 yılında öldü. Bunun üzerine karısı vakfın idaresini beş üyeden oluşan (Atina Rumlarının kurduğu "New Circle of Constantinopolitans" Derneği'nin üç üyesi, Sağlık Bakanlığı'ndan bir temsilci ve Diaspora Yunanlıları Genel Sekreteri) bir yönetim kuruluna bırakmaya karar verdi.

2000'li yılların başlarından beri Kosmeteio'da yaşayan otuz üç kişinin tamamı İstanbul'da doğmuş ve çoğu bu kentten 1964 ve 1978 arasında aceleyle, yanlarına ancak az miktarda gerekli eşyayı alarak ayrılmıştır. Başlangıçta Türk vatandaşlığına sahip olsalar da, siyasal kriz ortamında (Kıbrıs sorunu) gelişen Türk-Yunan ilişkilerinin neden olduğu hukuki ve ekonomik kısıtlamalar onları Türkiye'yi terk etmeye itmiştir. Genellikle Atina'nın güneyinde yer alan banliyölere (Faliro, Nea Smyrni, Kalamaki gibi mahalleler) yerleşen Rum cemaati üyelerinin aksine, aralarından çoğu önce Pire'ye (Kaminia, Rent, Palia Kokkinia) ya da şehir merkezine (Kypseli, Kato Patissia, Agios Elefterios) gelmiş, başvuruları kabul edildikten sonra Neo Irakleio'ya taşınmıştır. Zira bu vakıfta bir lojman sahibi olmak için, önce "New Circle of Constantinopolitans" Derneği'nin yönetim kuruluna başvuruda bulunmak gerekmektedir. Kosmeteio Vakfı'nın amacı yalnızca düşkünlere başlarını sokacak bir yer sunmak olduğundan, başvuranların dosyası yönetim kurulu tarafından incelenmektedir.

Kosmeteio Vakfı gibi oldukça karmaşık bir ortamda saha araştırması yapmak, sefaletle, çoğunlukta gizli tutulan toplumsal şiddetle, çaresizlik, adaletsizlik duygusu ve öfkenin birbirine karıştığı deneyimlerle doğrudan yüzleşmeyi gerektirir. Temel araştırma yöntemi olarak uygun bir anket çerçevesinin kurulması farklı durumlarda yapılan gözlemlerden oluşan parçaların birleştirilmesine dayanır. Araştırmacı, pansiyonerlerin yaşam ritmini izler, dolayısıyla anket farklı kişilerin muhatap alındığı farklı ortamlarda gerçekleşir.

Bunun dışında, görüşülen kişilerden bazılarının suskunlukları, konuşmayı reddetmeleri de (özellikle Türkiye'den ayrılmaları ve Yunanistan'a gelişleriyle ilgili nazik konulara girildiğinde) görüşmelerin önemli bir parçasını oluşturur. Kosmeteio'nun pansiyonerlerini ziyaret etmek, bu düşkünlere evine defalarca geri dönmek, sonunda bir

güven ilişkisi kurmamı ve pansiyonerlerin kaynağını kişisel düşünce yolculuklarında bulan sözlerini benimle paylaşmalarını sağladı. Tam da bu nedenden dolayı, görüşülen kişilerin isimlerini sosyolojideki anonimlik ilkesine uygun olarak değiştirmeyi tercih ettim: "Mekân ve kişileri önceden tanımayan birinin, onları metin yardımıyla keşfetmemesi, 'arayıp bulamaması' gerekir" (Beaud, Weber, 1997:116-117).

Son olarak, bu araştırmayı Yunanistan'da yaşanan kriz ortamında, Atina'da parlamento ekonomik kısıntı planının ilk iki dilimini uyguladığı sırada, yani Ekim 2009 ile Kasım

maya zorlayan nedenler bakımından farklılığına dayanıyor.

Kosmeteio pansiyonerlerinin serüvenleri

İlk olarak "ihtiyar yalnız kurtlar":

Petros, 96 yaşında, sanatçı (kendî sözleriyle "İstanbul'da ressam iken, Atina'da karalama yapıp olmuş"). Bekâr, çocuksuz, 1964'te sınır dışı edilen arkadaşlarına katılmak için İstanbul'dan ayrılmış. Görüşmemiz sırasında, sınır dışı edilenlerden Yunan vatandaşı olanların beraberlerinde Türk vatandaşı olan Rumları da sürüklediklerini ısrarla belirtiyor. Sol görüşlü olduğunu (enternasyo-

"Benim şehrim İstanbul ve 10 yıl oldu evime dönmeyeli. Özledim. Orada insanlık var, ama burada şimdiye kadar hiç böyle bir şey görmedim. Türkiye benim vatanım! Öyle işte! Ne yaparsın? Orada gâvur olsak da, burada, Yunanistan'da bizi mahvettiler ve üstelik bize Turkosporei diyorlar!"

1930'larda Tatra'da karnaval. Mübadele atlatılmış ancak Varlık Vergisi, 6-7 Eylül 1955 ve Kıbrıs meselesinden kaynaklanan gerginlikler henüz yaşanmamış.

2010 tarihleri arasında gerçekleştiğini belirtmenin de önemli olduğuna inanıyorum.

Pansiyonerlerle yapılan görüşmeler birkaç aşamada gerçekleştirildi. Atina'ya 1964 ile 1974 arasında gelmiş ve Kosmeteio'ya 1990 ile 2007 arasında yerleşmiş altı kişinin rotalarını izlemeye çalıştım. Örneklemim tutarlılığı ise, sosyolojik profillerin toplumsal konumları (cinsiyet, yaş, meslek), Kosmeteio'ya geliş koşulları ve özellikle onları İstanbul'dan ayrıl-

ma ve Agia Anargiri'ye yerleşmesi sırasında Yunanların kendisini hayal kırıklığına uğrattığını söylüyor: "Bir şehrin beni mutlu etmesi için, önce insanları görmem gerekir (diyor üzerine basa basa). Benim şehrim İstanbul ve 10 yıl oldu evime dönmeyeli. Özledim, Orada insanlık var, ama burada şimdiye kadar hiç böyle bir şey görmedim. Türkiye benim vatanım! Öyle işte! Ne yaparsın? Orada gâvur olsak da, burada, Yunanistan'da bizi mahvettiler ve üstelik bize Turkosporei diyorlar!",

Rum, Ermeni, Yahudi ve Türklerin her şeye rağmen yan yana yaşayabildikleri Büyükdade-Prinkipo. 20. yy başı olsa gerek.

Gabriel, İstanbul'da Avrupa yakasının can damarı olan Beyoğlu'nun eski tüccarlarından, 76 yaşında, boşanmış, çocuklarını yirmi yıldan fazla süredir görmüyor. 1970'te İstanbul'u terk etmeden önce tüm mallarını satmış, "devlet tarafından tekrar tekrar yağmalanmadan önce", diyor. Önce Zografio mahallesine yerleşmiş, sonra Patission'a taşınmış. Kendisini İstanbul'dan ayrılmaya iten neden-

ama onlardan korkuyordum, beni yıldırıyordu çalışıyorlar, öldürmekle tehdit ediyorlardı », diyor. Peki "onlar" kim ? Bu soruya cevap vermiyor.

Manolis, 67 yaşında, mühendis. "Kızları, elektrik kablolarını ve interneti" seviyor. İnternetten Yavuz Turgul (Eşkiya) ve hayran olduğu Yılmaz Güney'in filmlerini indiriyor. İstanbul'da parlak bir mühendis-

mahallesine yerleşmiş. Gel zaman gel zaman, ilk kocasıyla tanışmış, bir televizyon kanalında asistan olarak çalışmış, boşanmış ve kızını tek başına büyötmek zorunda kalmış. "Kağıt oyunlarına meraklı ikinci eski kocasıyla yüzünden" borca batmış. 2007'den beri Kosmeteio'da yaşıyor ve hasta (Alzheimer) annesine bakıyor.

Virna, 53 yaşında, işsiz, dört çocuğu ve torunlarıyla birlikte yaklaşık 30 m²'lik bir alanda yaşıyor. Boşanmış, 2003'ten beri Kosmeteio'da ve binanın bakımıyla ilgileniyor. 1978 yılında Pire'de apartman bekçiliği yapan, ama ağır hasta olan babasını ziyarete gelmiş. Babası ve ağabeyi art arda ölünce Atina'da "hapis kalmış". "Buraya Noel arifesinde babamı görmeye gelmiştim, yoksa Polis'te kalırdım (gözleri doluyor). Pullman dönüş biletimi bile almıştım, ama para sorunları, ardından ağabeyimin ölümü derken, burada kalmaya mecbur oldum. 1958'de Boğaz kıyısında Agia Kiriaki, Arnavutköy'de doğdum ben ve bir daha oraya geri dönemedim".

Yannis'in dışında, görüştüğüm diğer beş kişinin Atina şehrinin geçici bir ikamet yeri olarak algıladıklarının altını çizmek gerekir. Görüşmeler ilerledikçe, bu "sürgünler" (kendi statülerini belirtmek için bu ifadeyi kullanıyorlar) kolektif mahremiyetlerini, onları yerlerinden eden iç parçalayıcı çelişkileri benimle bir bir paylaştılar. Arnavutköy'de, Beyoğlu'nda, Aynacıluk'ta, Cihangir'de, Büyükdade'da rahat ve konfor içinde yaşarken (mütevazı ailelerden gelen Petros ve Yannis hariç) mal varlıklarını kaybetmeleri, yakınlarının yokluğu ve "İstanbul hasreti" (diye ekliyor Virna) onların kişisel öykülerine damgasını vurmuştu. Bugün Atina'da hepsi de neredeyse yoksulluk sınırının altında yaşıyorlar (İKA'dan alınan küçük aylıklar, "New Circle of Constantinopolitans" Derneği'nin yardımları, ayda 100 ilâ 300 € arasında değişen özürü tazminatı... ama Kasım 2010'daki ziyaretimden bu yana, çeşitli ekonomik kısıntı planlarının uygulamaya konması nedeniyle mali kaynakları bugün iyice azalmış bulunuyor).

ler arasında, Galatasaray'daki üç dükkânının müşterilerinin azalmasını ve 1962'de giden erkek kardeşine kavuşma arzusunu sayıyor. "Sonunda burada rahat rahat para kazanacağımızı sanıyorduk, ama aslında tam tersi oldu. Yabancılar. İnsanlar bizi öyle görüyorlardı, İstanbul'a geri dönmek istedim, ama sağlık sorunları çıktı. Kaldım, ama buraya hiç alışamadım".

Kosmeteio'ya 2005'te gelen Yannis bugün 92 yaşında. Bekâr, çocuksuz. Eğitimini Kumkapı Lisesi'nde tamamladıktan sonra, Galata'da bir Yahudi tüccarın yanında çalışmaya başlamış. Bugün gözleri görmüyor ve ufak bir özürü tazminatı alıyor. Kadife taktildi bir kumaşla kaplı kanepesinde oturmuş, görüşmelerimizin kaydedilmesini reddediyor ve sorulara kelime oyunları ile cevap vererek eğleniyor. Ciddi ve endişe dolu bir ifadeyle 1975'te İstanbul'dan ayrılışının öyküsünü anlatıyor. "1974'te herkes gitmişti ve Kıbrıs meselesi bizi rahatsız ediyordu. Orada yerin olmadığını ve artık hiçbir şey yapamayacağını bir şekilde sana anlattıklarında, kendini kötü hissediyorsun. Burada kendi şirketimi kurmak istiyordum,

lik eğitiminden sonra, askerliğini Karaköse'de yapmış. İstanbul'dan Ekim 1974'te "arkadaşlarıyla birlikte, Kıbrıs krizi sırasında" ayrılmış, önce Nea Smyrni'ye 1933'te yerleşmiş olan teyzesinin yanında kalmış, Şubat 1975'te ailesi geldikten sonra Palio Phaliro'ya taşınmış. Fransızca bilen babası (Beyoğlu'ndaki Aya Triada Fransız-Rum okulunda okumuş) Pera'da bir bankanın müdürüymüş. "Hayatını iyi kazanıyordu, sonra Kıbrıs kriziyle birlikte maaşını kestiler. Azıcık bir maaşla nasıl yaşarsın, ha ?". Manolis'in kendi meslek yaşamına ileride değineceğiz.

Görüştüğüm diğer iki kişi, tek ebeveynli ailelerin reisi olan kadınlardır:

Klio, 61 yaşında, 1950'de Büyükdade (Prinkipo) doğmuş ve orada yaşamış. Yunanistan'a 18 yaşındayken gitmiş. "Babam Sirkeci'deki en güzel mağazalardan biri olan 'Adılar'ın yöneticisiydi. Beni Volos'a 1922'de sığınmış olan ailemin yanına gönderdi. Aslında ben gitmek istemiyordum" diye itiraf ediyor, iç geçirerek. İki yıl sonra, Atina'ya gitmiş, Agia Barbara'da bir ipekçilik işi bulmuş, annesi ve erkek kardeşleriyle birlikte Galatsi

Peki bu insanların statüsü nedir? Vakfa yaptığım ilk ziyaret sırasında kendime sorduğum ilk soru buydu. Onları sığınmacı, göçmen olarak kabul edebilir miyiz? Tanım itibarıyla, sürgün "bir kimsenin geri dönüşüne izin verilmeyecek şekilde ülkesinden sınırıldı edilmesi"dir (*Dictionnaire Robert*). Dolayısıyla gitmeye karar veren sürgün edilenin kendisi değildir, yer değiştirmek herhangi bir

anlayabilmek için, Rum cemaatini çevresindeki çoğunluğu reddetmeye kadar itebilen muhafazakârlığı da hesaba katmak gerekir. Bu açıdan, bu kişileri göçmen olarak kabul edebiliriz. Ancak onlar imgelemlerinde kendilerini sürgün olarak tanımlıyorlar, çünkü kendilerini tarihselliğini kuvvetle hissettikleri ve onları aşan bir süreç içinde algılıyorlar. Ait oldukları ve kişisel projelerini de

Chronos "vücutsal şimdiyi"¹⁰ Aión ise "vücutlaşmamış" olayı simgeler. Aión'un geçmiş ve geleceğe göre bir şimdiyi betimlediğini kabul ettikten sonra, felsefeci böylesi bir devamsızlığın bir ayrım çizgisi, sosyal bir dönüşüm ve algılama kopuşuna yol açtığını çıkarır ("hiçbir şey artık eskisi gibi değil" deyişine yol açan). Böylece olağan durum, normları ve uygulamaları altüst eden bir olağan-

Kosmetio pansiyonerleri için, İstanbul'daki hayatlarını kapsayan bir "önce" ve Atina'ya yerleşmelerini ifade eden bir "sonra" bulunuyor. Bu makalede yaşanan sarsıntının nedenlerini ekonomik ve toplumsal açıdan tanımlamayı değil, olayın (Yunanistan'a gidiş) insanların hayatlarında nasıl toplumsal tasavvurlarını, alışkanlıklarını ve ifade biçimlerini tümünden değiştirecek kadar önemli bir kırılmaya yol açtığını anlamayı, amaçlıyoruz.

kişisel tercihin ya da projenin parçasını oluşturmaz. Buna karşılık, başka bir yerde başarılı olmak amacıyla gitme kararı göçmenin girişiminin merkezinde yer alır. Her iki tanımda da esas güçlük yer değiştirmektedir: birinci durumda kişi gitmeye zorlanır, kovulur; ikinci durumda ise kaçmaya, sefaletten ya da düşmanca bir çevreden kurtulmaya çalışır.

Görüşüğüm altı kişi 1964'te sınırlandırılmamışlardı ve Yunanistan'a mutlaka kalıcı bir şekilde yerleşmek amacıyla göç etmemişlerdi. Taşınma girişimleri bu iki durum arasında bir yere oturuyordu: sosyal çevrelerini, sermayelerini, bazen müşterilerini, ama en önemlisi nirengi noktalarını kaybetmelerine neden olan gündelik gerilimlerin kaynağından yer alan Kıbrıs olayları, gidişlerinin siyasal unsurunu oluşturunuyordu. Kadınların Yunanistan'a gidişlerindeki isteksizliğin ise (Klio örneğinde olduğu gibi), *Romiosyni*¹¹ bütünlüğünü bir biçimde koruma arzusu içerdiğini görmemiz gerekir.

Bir cemaate dışarıdan yabancıların girmesini engellemek için çeşitli savunma mekanizmaları — karışık evliliklerden kaçınma (Rum-Türk) gibi — geliştirilir. Bu endogami refleksini

İstanbul'dan giden birçok Rum'un yerleştiği Nea Smyrni'de Venizelou Caddesi.

rinden bağladıkları kolektif projenin (Rumların Müslüman-Türk alanında var olması) başarısızlığa uğradığının bilincinde olan bu kişiler, sınırlandı edilenler gibi (1963-64) kendilerinin de tarihin kurbanları olduğuna inanıyorlar. Peki bu duygu nasıl ifade buluyor?

Çifte kopuş: İstanbul ve Atina

İster 1964'te, ister 1968, 1970, 1974 ya da 1978'de gitmiş olsunlar, Atina'ya gidişlerini yaşamöykülerinde bir kopuş olarak tanımlıyorlar. Atina'ya yerleşme yeni bir dönemi başlatan bir, Deleuze'un kullandığı anlamda (1969) "olay" olarak niteleniyor. Deleuze, "olayın sorunlu ve sorunsal açığı olduğu" saptamasından yola çıkarak, Aión ve Chronos'a dayanan iki farklı zamansallık¹² içerdiğini gösterir:

dışılık oluşturur. Dolayısıyla, bir olay saptandığı andan itibaren, öznelarin anlatısında hafızanın alanına yeni referanslar sunan algılama prensipleri ortaya çıkar.

Kosmetio pansiyonerleri için, İstanbul'daki hayatlarını kapsayan bir "önce" ve Atina'ya yerleşmelerini ifade eden bir "sonra" bulunuyor. Biz de yaşanan bu sarsıntının nedenlerini ekonomik ve toplumsal açıdan tanımlamayı değil, bu olayın (Yunanistan'a gidiş) bu insanların hayatlarında nasıl toplumsal tasavvurlarını, alışkanlıklarını ve ifade biçimlerini tümünden değiştirecek kadar önemli bir kırılmaya yol açtığını anlamayı, başka bir deyişle (Virna'nın sözleriyle) "hep birlikte İstanbul'da yaşadığımız" olağan bir durumdan

olağanüstü bir duruma (Atina'ya yerleşme) kaymanın kendilerini nasıl başka bir biçimde tanımlamalarına yol açtığını kavramayı amaçlıyoruz.

Atina'daki Rumların çoğu gibi, bu kişiler de İstanbul'da bolluk ve konfor içinde yaşamışlardır. Ancak, Taksiarhes Kilisesi'nin yanındaki Rum okuluna gittiği Arnautköy'de yaşamış olmaktan gurur duyan Virna gibi, hepsi de toplumsal bakımdan karışık bir alanda evrilmişlerdir. İlk evliliğini bir Türk'le yapan Virna, görüşmemiz

anlamda görünmez kabul ediliyorlar. Diğer yandan, Yunanistan'da da "turkosporei" diye adlandırılıyorlar.

Köklerinden koparılmış olmaları, geldikleri yerde kendilerini karıştıracak yapıların bulunmaması, polis'teki yaşam deneyimini küçümseyen, hatta yok sayan ve kendi Bizans ve Osmanlı mirasını göz ardı eden ev sahibi toplumun olumsuz yaklaşımı (Couroucli, 2010:245), toplumsal bakımdan damgalanmalarına katkıda bulunmuş. Başka bir deyişle,

Sadece anılar değil, gençlikte İstanbul'da kalmıştır. Tatavla Rumları tarafından kurulan Iraklis Jimnastik Kulübü sporcuları.

sirasında şunları anlatıyor: "Arka-daşlarım Türk'tü, Bulgar'dı, ama bu durum despot Alexandros'u, peder Nikolaos'u [...] görmeme engel olmuyordu. Hepimiz birbirimize isimleriyle hitap ediyorduk. İçinde yaşamış olduğumuz mikrokosmosa sınırlar, farklı etnik grupların birbirine karışmasını kolaylaştıracak ve ötekilikle bütünleşerek cemaat yasaklarını aşacak şekilde barışçıl görünüyordu.

Buna rağmen, bu kişilerin sürekli olarak yabancı damgası (stigmat) yedikleri de aşikâr. Bu durum ilk kez E. Goffman tarafından (1975)¹⁴ davranışlarımızı koşullayan inşa edilmiş bir ideoloji etrafında yapılanan bir ayrımcılık olarak tanımlanmıştır. "Gâvur" diye adlandırılan ya da varlıkları ellerinden alınarak hedef haline getirilen bu insanların öykülerinde yaşadıkları kentten (polis) anlamında dışlanma, ikinci sınıf vatandaş statüsüne indirgenme vurgulanıyor. Bu hiyerarşi sisteminin bir sonucu olarak, kamusal görünürlük bakımından geçimle ilgili ayrı referansları paylaşmıyorlar ve siyasal

"anavatan" olarak hayal ettikleri bu yeni çevrede, zaman ve mekân sınımlı güven işaretleri giderek kaybolmuş. "Zaman kendi başının keyfine bakma zamanı, hayal kırıklığı zamanı" diye özetliyor Manolis. Nirengi noktalarının bu şekilde yitirilmesi, Yunanistan'daki iş piyasasında da giderek görünmez olmalarına neden olmuş.

Kendilerini birdenbire Atina'da bulunan Kosmeteo pansiyonerlerinden çoğu, kendi topluluklarının toplumsal ekonomisi sayesinde ilk zamanlar bir iş bulmayı başarmışlar (Sayad, 1991).

Manolis de Atina'daki Amerikan üstündeki ilk izini böyle bulmuş.

"Burada iş bulmak tam bir maceraydı. [...] yapmıştım, İstanbul Teknik Üniversitesi'nden mezundum, hatta Atina'da iktisat ille yaptım. Atina Rumları Örneği sayesinde, Boeing-Pacifiç şirketinde teknik uzman olarak iş buldum. Orada 10 yıl çalıştım, ama 1990/91'de 65 kapandı [...] 4 yıl

boyunca iş aradım, sonunda ΔΕΗ [DEİ] [Yunanistan'daki en büyük elektrik sağlayıcısı] için büyük binaların inşaatında çalışmaya başladım. Anti-sismik normlarla ilgileniyordum. Sözleşmem bitti, hemen ardından annem öldü, ben de diyabet yüzünden sağlık sorunları yaşamaya başladım [...]. Üstelik borçlandım da [...]. Bacacağım kesildiğinden beri, aldığım iki aylık sayesinde yaşıyorum: bir tanesi Ziraat Sigortası Kurumu'dan, diğeri de bacajım için".

Diplomalarına rağmen, Manolis'in yaşamı ekonomik belirsizlikler içinde geçmiş. Bu da toplumsal güvenceden yoksun olmak ve hastalık ile eşanlamlı. Görünür bir *stigmat* taşıyor (sol bacajının kesilmesinden dolayı fiziksel engelli), bu da onun toplumsal saygınlığını ortadan kaldırıyor (işsiz). Manolis tüm bu deneyimleri "sana vuran ve ringde ayağa kalkmana engel olan sefaletler dizisi" olarak özetliyor.

Görüştüğüm kişilerin karşılaştıkları talihsizlikler ne olursa olsun, Kosmeteo Vakfı kişisel serüvenlerinin varış noktasını oluşturuyor. Pansiyonerler, kente dahil olmakla birlikte kentin içinde bir tür inziva gibi yaşanan bu mekân sürülüyorlar. Bu kapalı alanda, geçmiş ile cemaatin Atina'daki araştırmamız sırasında karşılaştığımız diğer üyelerinden farklı bir ilişki kuruyorlar.

GÖRÜNMEZ OLMAK

Rum mikrokosmosu

Bu farklı çevreyi doğru tanımlayabilmek açısından sürgün mekânı kavramı büyük önem taşıyor, zira ikinci sınıf olma ve görünmezlik fikrini, "içe kapalılık" kültürünü akla getiriyor. Mekânsal açıdan, daha önce de gördüğümüz gibi, 1960'lı yıllardan beri Atina'ya yerleşmiş Rum imajının aksine, Kosmeteo sakinleri kıyı boyunca uzanan mahallelerde (Kipseli, Palio Phalari) yaşıyorlar. Kentin çeperine hapsedilmiş, burada çevrelerinden soyutlanmış ve artık iyice yaşlanmış olan bu insanlar, tümüyle toplumsal yardımlara bağımlılar ve dolayısıyla özerkliklerini yitirmiş

durumdalar. Bu ikinci sınıf evrende yavaş yavaş görünmez olmuşlar: geçmişte Yunanistan'da olduğu kadar Türkiye'de de kendilerine atfedilen toplumsal farklılık göstergeleri (Montagne-Villette, 2007). görünür *stigmatlar* (kör olan Yannis, bacağı kesilen Manolis) ya da "bireyin saygınlığını elinden alan" ve "onu [toplum tarafından] kabul edilmekten mahrum eden başka özürler" (Goffman, 1973), sonuçta bu insanların itilmesine, kent yaşamından dışlanmasına neden olmuş. Kosmeteio Vakfı acaba Yunanistan'daki Rum yaşantısının sahne arkasını mı oluşturuyor?

Bu sürgün ortamının incelenmesi Atina Rum cemaatine farklı bir açıdan bakmamızı da sağlıyor. Kosmeteio sakinleri, Rumların genellikle kentli, okumuş, eğitilmiş, zengin bir cemaate ya da tüccarlardan oluşan burjuva sınıfına dahil oldukları yönündeki yerleşik kanıyı altüst ediyor.

Bu kentsel kimlik mikro-mekânı içinde (Hourcade, 2004), Kosmeteio Rumları geçmişin toplumsal biraradalık olgusunu terk etmek zorunda kalmışlar ve kendilerini çelişkili bir biçimde içe kapalılık kültürünü üreten bir ortamda bulmuşlar.

Pansiyonerlerin içinde yaşadığı bu ortam, içinde yalnızca Rumların bulunduğu, dışarıya kapalı bir ortam. Merkezle ilişkisi bulunmadığından ya da oldukça sınırlı olduğundan, bu ortamda içe kapalılık kültürü geçerli. İletişim dili olarak çoğunlukla Türkçenin kullanılması da bu kültürün tezahürlerinden biri. Ayrıca Kosmeteio Rumlarının bu dili unutmak istemediklerinin de göstergesi. Klio ile yaptığımız görüşmeden bir alıntı bu durumu çok güzel örnekliyor:

"Elbette Türkçe konuşuyorum. Bu da benim dilim, benim bir parçam. [...] Bu dili seviyorum, çünkü insanları seviyorum. Onlara karşı hiçbir kinim yok. Onları suçlamamak lazım. Eylül olayları sırasında onların bir kabahati yoktu. Esas devletin başındaki adamları sorgulamak lazım. Olayların mimarı onlar. Halkın bir

suçu yok. Tekrar ediyorum. [...] Komşularıyla sık sık Türkçe konuşurken buluyorum kendimi (ve artık farkına bile varmıyorum zaten). Böyle işte. [...]".

Bu örnekte Klio yalnızca Türk dilini doğum yeri olan İstanbul'daki yaşam deneyiminin bir parçası olarak tanımlamakla kalmıyor, Eylül 1955 olayları ile ilgili kendi deneyimine dayanarak "Onlar", yani düşman olarak tanımlanan devlet ve kendisinin de dahil olduğu, kendisi ve diğer

ya da simgesi olan sfenksin röpröduksiyonlarını saklamışlar.

Tarihsel niteliklerinden daha da önemli olan, bu röpröduksiyon ve resimlere kazınmış olan anılar. Bu nesneler kentsel alanda birer nirengi noktası işlevi görüyor.

Bir yandan da, yine bu nesnelerde iki farklı semiyotik alan bir arada bulunuyor: Bir kültürel ve pansiyonerlerin gündelik yaşamlarında sık sık gitmedikleri yerleri de yansıtabiliyor

Rafaların üzerinde olsun, duvarlarda olsun, Ayasofya tasvirleri her yerde, mümkünse minaretsiz.

pansiyonerlerle aynı dili konuşan "halk" arasında bir sınır da koyuyor.

Bu kendine özgü Rum ortamında dikkate alınması gereken başka bir unsur daha var: Sıhhi tesisatın çürüklüğüne (boruların ve kanalizasyon sisteminin eskiliği), dairelerin bakımsızlığına (yıpranmış mobilyalar, döşemesiz zemin) rağmen, pansiyonerlerin çoğu dairelerinde İstanbul'a ithaf edilmiş bir köşe ayırmışlar. Rafaların üzerinde olsun, duvarlarda olsun, Ayasofya tasvirleri her yerde: Çeşitli formatlarda (fotoğraf, resim, röpröduksiyon), çeşitli malzemelerden yapılmış (porselen, plastik, PVC) Ayasofya görüntüleri bazen çerçevelenmiş, bazen de seramik yemek tabaklarının süslemesi olarak karşımıza çıkıyor.

Zografion Lisesi's anıları da bu evrende materyalleşiyor: Bazı eski öğrenciler lisenin minyatür tasvirlerini

(Ayasofya), diğeri ise duygusal ve yaşantı niteliklerine, göç tarihçelerine gönderme yapıyor.

Dolayısıyla, Kosmeteio Vakfı pansiyonerlerin İstanbul'a kök salmış geçmişleriyle ilişkilerini korumaya çalıştıkları ikinci bir sürgün mekânı haline alıyor: Türkçe konuşarak birbirleriyle anıları paylaşıyorlar ya da resmediyorlar, Türkiye'deki Rumların tarihlerine değinen yazıları topluyorlar; bazıları televizyonda gösterilen *Kısmet* dizisinin tek bir bölümünü bile kaçırıyor; aralarından en şanslıları *polis*'e geri dönüp birkaç gün bir otelde kalıyor.

İstanbul anılarında yaşamak

Toplumsal tasavvurlar bakımından, Kosmeteio pansiyonerlerinin geçmişle kurdukları ilişki Rum cemaatinin diğer üyeleriyle aynı olmuyor, zira ev sahibi ülke (Yunanistan) ve geldikleri ülke (Türkiye) tarafından

6-7 Eylül 1955.
Taksim'deki
Aya Triada
Kilisesi'nin
giriş kapısına
tırmanmış
yağmacılar.

Fahri Çoker Arşivi,
Tarih Vakfı.

kendilerine yapılandırılan toplumsal *atıgma*ları içselleştirmişler. Bu durumun pek çok sonucu var.

Nirengi noktalarının kaybedilmesi, köksüzleşme, art arda gelen yas süreçleri bazılarında kimlik bunalımlarına yol açmış. Atina'ya gelişini bir hapsolma durumunun başlangıç noktası olarak yaşayan Virna'nın serüvenini ele alalım. Sürgünün kısa süreli olacağına dair sarsılmaz inancı onu her şeyin geçici olduğu duygusuna ve geri dönüş rüyasını canlı tutacak faaliyetlere itiyor (İstanbul'daki geçmişine ait fotoğraflara tekrar tekrar bakmak, televizyon filmlerini izlemek, kartpostalları okumak... kısacası, geçmişte ve bir gün geri dönme umuduyla yaşamak). Bu durum hep düşük ücretli ve kendisini değersizleştiren ufak tefek işleri kabul etmesine neden olmuş.

Ancak, sürgün hali uzadıkça Virna'nın kendisiyle ilgili algısında bir dönüşüm olmuş ve birdenbire farkına varmış: Geri kazanımı mümkün olmayan bir şeyin hayalini kuruyor, orada artık kendisine yer yok ve olası geri dönüş umudu buharlaşıyor. Buna bir suçluluk duygusu eşlik ediyor ve geçmiş nostaljisinin canlandırılması.

Manolis'in kişisel serüvenine odaklanırsak, onun söylemine de (kendi ifadesiyle) "doğru zamanda doğru seçimleri" yapmamış olmanın kaynaklanan suçluluk duygusunun hâkim olduğunu görüyoruz. İstanbul'dan ayrılmanın bir hata olduğunu inanıyor. Görüşüğün kişilerin çoğunun paylaştığı bu pi-

manlık duygusunu, "kayıp cennet" in bütün özelliklerini taşıyan "oranın" idealleştirilen imajının aktarılması ayakta tutuyor (Boğaz'ın saf tasavvurları, Müslüman arkadaşlarla ya da Kumkapı Ermenileriyle paylaşılan yemeklerin taptaze anıları). "Kaybedilmiş vatan"la kurulan bu simgesel bağ düşkünün evini sefaletin, ahlaki çöküşün ötesinde bir ufka taşıyor ve sakinlerinin bir an için umutsuzluklarından ve yalnızlıklarından kaçmasına olanak tanıyor.

Diğer yandan, bu suçluluk duygusu uğranılan başarısızlıkların farkına vardıkça güçleniyor. Petros anılarını Adalar'daki yaşantısını resmederek besliyor. Görüşmelerimiz sırasında çoğunlukla öfkeye kapılıyor: "Yunanlara kızıyorum çünkü insanlıkları yok. Bizi kovan Türk devletine de kızıyorum!". Ama bu öfkenin arkasında çok daha derin bir acı gizleniyor. Kendi ülkesinde "biri" iken, burada anonim "ne olduğu belli olmayan biri" statüsüne düşmüş olmak, kovulmuşluk duygusunu güçlendiriyor. Bu durum kendisine hâlâ acı çektiren narististik bir yarayı ediyor. Kosmeteo Vakfı'nda Rumlar başka bir zamanda, beklentinin, geri dönüşsüzlüğün zamanında yaşıyorlar. Anlatıları sürgünün geçmiş zamanını onların şimdiki yaşantılarına taşıyor. Anlatıkları öyküler yırtılmış zamanı hatırlıyor. Bir gün dizesinin sonundaki durak gibi, devamı gelmeyen...

SONUÇ YERİNE

Bu araştırmadan hareketle, bir yandan hafıza inşası, diğer yandan ha-

yatta kalma ve yerleşme ile ilgili yeni sorular ortaya çıkıyor.

Görünmez olmuş ve (gerek Türkiye, gerekse Yunanistan'da) siyasal alanın yok sayılan aktörlerine dönüşmüş olan düşkünler evi sakinlerinin tasavvurlarını aksine, Atina'daki Rum cemaatinin sonradan karşılaştığımız diğer üyeleri farklı söylemler benimsiyorlar. Kin duygusu genellikle bu söylemlerin merkezinde yer alıyor, ama suçlu bulunan Türkiye ve Türkler hedef alınıyor. Yerel alımlardan ya da Rum azınlığın sözcülerinden bazıları, çoğunlukla İslam fobisinin hâkim olduğu otobiyografik romanlar yazarak öykülerini anlatmayı seçmişler. Kendi söylemi konusunda neredeyse profesyonelleşmiş olan bu insanların yanında, başkaları da çocukluklarından beri İstanbul'la özdeşleşmiş olan deneyimlerini silecek Atina'da yaşamaya çalışıyorlar. Geçmiş deneyimlerinden söz etmeyi reddediyor, Türkiye'ye dönmeyi akıllarına bile getirmiyor ya da çocukları Türk filmlerine ilgi gösterince öfkeye kapılıyorlar. Bu hafızanın aktarılması onlar için olanaksızlaşıyor, zira Nicole Lapiere'ın ifadesiyle (1989), "hafıza sancılı bir gerekliliktir ve aktarılması güç, hatta olanaksız bir iştir". Bu durumda, geriye itme hafıza kaybı ile eşanlamlı değil, aksine aktif ve dış vurulan bir çalışmanın sonucu. Unutmak için gösterilen sürekli bir çabadır.

Diğer yandan, Kosmeteo pansiyonlarının serüvenlerinden hareketle göç eyleminin gerçekleşebilmesi için göç edenlerin seferber edilecekleri belli olanaklara ihtiyaç duyduklarını da görüyoruz. Gidebilmek için gereken kaynaklar nelerdir? Kim kalır? Kim gider? Nasıl gitmeli? Nerelere doğru? Aynı cemaate ait olan bireyler nasıl aynı yere farklı zamanlarda ve farklı koşullarda varırlar? Unutulmuş bu insanların üzerindeki baskılar ve hareket marjları ileride başka bir incelememizin konusu olacak.

ANNA THEODORIDÉS
SOSYOLOJİ DOKTORA ÖĞRENCİSİ
OSMANLI, BALKANLAR VE
ORTA ASYA ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
(CETOBAC), EHESS, PARIS

LOZAN ANTLAŞMASI'NIN FRANSIZ PARLAMENTOSU'NDA ONAYLANMASI ÜZERİNE

BİR SOVYET DEĞERLENDİRMESİ

ERDEN AKBULUT

Lozan Antlaşması'nın Fransız Parlamentosu'nda onaylanması üzerine, 1920'lerin başlarında Ankara'daki Sovyet Temsilciliği'nde basın ataşeliği yapmış, İzmir İktisat Kongresi'ne katılmış, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın(THİF) Komintern destekçisi Golman'ın maceracı politika ve değerlendirmelerini eleştirmiş olan Astahov, bu kez Berlin'den bir değerlendirme yazısını Doğu Seksiyonu'na göndermiştir.

Ağustos ayının son günlerinde Lozan Antlaşması'nın Fransız Parlamentosu'nda onaylanması, kimilerine, Fransa'nın en başta Osmanlı borcunun Türkiye payının altın ve kâğıt frank olarak ödenmesi gibi çözüm bekleyen birçok konudaki uzlaşmaz tutumunu yumuşatma anlamında Türkiye ile ilişkilerini düzenleme çabasının ifadesiymiş gibi görünebilir. Birçok mali ve iktisadi nitelikli sorunu, ayrıca Türkiye'deki Fransızokulları vb. sorunları da bu konular arasına katabiliriz. Bazıları Sol Blok hükümetinin tutumunu değiştirmeye ve Türkiye'nin kapitülasyonunun kaldırılmasından çıkan bütün sonuçları birer gerçek olarak ve Türkiye'nin bütün eski yükümlülüklerinden en uygun koşullarla kurtulma çabasını kabul etmeye karar verdiğini sanabilir. Buradan hareketle Türkiye'nin yine birilerinin "kucağına düşeceği" anın yaklaştığına dair, örneğin 1922 Fransa - Ankara Mudanya Antlaşması vb. anlaşmalar sırasında ileri sürülen tahminlere giden yol pek de uzak sayılmaz.

Önümüzde en saldırgan Yakındoğu politikasını en kararlı şekilde savunan çevrelerin, Comité de Forges'unun görüşlerini dile getiren *Beinelmuel Muhaberatın* *Correspondence internationale* 423. sayısı var. Bu sayıda Türkiye hakkında Lozan'ın onayından hemen önceki

döneme ait 10 Temmuz 1924 tarihli kapsamlı bir malumat yer alıyor.

Türkiye'deki durumu irdelerken ve Türklerin bugüne kadarki "aşırı milliyetçiliğinden" söz ederken, bu milliyetçiliğin kökenlerinin Ankara'da olduğunu belirterek, yine de İstanbul Türklerini himaye ediyor. İstanbulluların "sağduyusuna" kanıt olarak *Akşam* gazetesinden aktarma yaparak Ankara'nın uyguladığı politikayı nefret ve yabancı düşmanlığı, "uzun yıllar refah sağlayan" (anlaşılan yabancılarla Rum ve Ermeni unsurlar kastediliyor) unsurları köşeye sıkıştırma politikası olarak niteleniyor.

Bu arada somut olarak Kemalistlerin ekonomi politikasına geçen muhabir "yüksek vergilerden," örneğin tütün, halı, ceviz vb. ihracat ürünlerine konan gümrük vergilerinden, İstanbul'da uygulanan kimi özel liman vergilerinden, gümrüklerde uygulanan değişik polis, tıp ve güvenlik kontrollerinden yankıyor. Özellikle Türk sularında kabotaj işleriyle uğraşan yabancı şirketlerin faaliyetlerinin Lozan Antlaşması'na karşı yasaklanmalarına çok içerliyor. Lozan Antlaşması'nda açık geçen dokuz şirket ile gönimeler sonuç vermedi. Türk hükümeti onlara ancak kabul edemeyecekleri şartlarda kabotaj hakkı vermeyi kabul edi-

yordu. Türklerin yürürlüğe koyduğu yetki bölgeleri uygulaması (yani Fransız gemilerinin Mersin'e, İtalyan gemilerine Antalya ve İzmir'e girişinin yasaklanması, İngiliz gemilerinin İstanbul ve Karadeniz'deki kabotaj faaliyetlerinin sınırlandırılması) onlar için en ağır şartların başında geliyordu. Ankara hükümetinin mali politikasından bahsederken muhabir Osmanlı borcuna ve onunla bağlantılı Osmanlı Bankası, Reji de Tabak vb. diğer kuruluşlara karşı yürütülen savaş üzerinde özellikle duruyor. Türklerin "yabancıları kovup tek başına hükmetmek istiyor" olduğunu, "işahlarının çok ender durumlarda hemen giderilebildiğini" yazıyor. Avrupa'nın kontrolüne karşı antipatik saydığı tutumlarının kanıtı olarak Hüseyin Cahit Bey'in Osmanlı borcunun hemen kaldırılması projesini gösteriyor. Bu yöndeki ilk adım olarak Ankara Hükümeti'nin iradesiyle Osmanlı Borcu Kurumu'nun bütçesinin, Muharrem Kararnamesi ihlâl edilerek azaltılmasını, Türk makamlarının Anadolu'da borcun idaresini elinde tutmasını, Ankara'da daha 1920 yılında özel bir Osmanlı Borcu İdaresi tesis edilmesini ve onun bugüne dek çalışmaya devam edişini gösteriyor.

Fransa'nın çıkarlarını zedeleyen başka bir iktisadi önlem olarak,

Lozan'a ilk dönemde giden Türk murahhas heyeti.

A. N. Karacan,
Lozan Konferansı
ve İmzet Payı,
İstanbul, 1943.

Mersin'de liman inşaat imtiyaz anlaşmasının iptaline ve kömür ihtalinde gümrük vergisini artırma projesine işaret ediyor. Elbetteki, bu yöndeki politikayı Türkiye'nin iktisadi yaşamı için yıkıcı buluyor. İstanbul'da dış ticaretin batacağını ve bütünüyle Pire Limanı'na geçeceğini söylüyor. Alkollü içkiler ve kibritle devlet tekeli uygulanmasını da korkunç buluyor.

Halifeliğin kaldırılmasına muhabir şöyle bir değinip, bunun Türklerin gericiliğin güç kazanması endişesinin bir sonucu olduğunu yazıyor. Ankara Hükümeti'nin Saray'daki değerli eşyaları değerlendirmesi durumunda 60 milyon kâğıt Türk Lirası kazanabileceğini, bunun da bütçe dengesini sağlamaya yeterli olacağını kaydediyor. Yeni demiryolları için, Mersin Limanı'nın inşası, Ergani'de bakır ocaklarının işletilmesi ve ticaret ve tahıl borsalarının açılması için bütçeden ayrılan yatırım miktarının artırılması ise onu çileden çıkarıyor,

Muhabir Almanya'dan gelecek rekabet tehlikesine işaret etmeyi de ihmal etmiyor. Ülkelerindeki durum nedeniyle Almanlar Türk piyasasına

yeterli ölçüde mamul eşya sağlayamamış olsa da, tazminatlar sorunu çözümlendikten sonra, muhabirin kanısına göre, "ülke ve insanları hakkındaki derin bilgilerini kullanmayı başaracaklardır". Almanların bugünkü en özgün niteliği onların siyasi tarafsızlığı ve diplomasiden bağımsızlığıdır ve Türkler bütün diğerlerini "işlere her zaman siyasi çıkarları karıştırmakla" suçladığı için bu niteliklerin rakibi yoktur. Almanların yanı sıra, kendilerine duyulan güvensizliğe karşın İtalyanlar da belirli bir aktiflik gösteriyor.

Aslında bizim için bir yenilik teşkil etmeyen bu malumat yine de en yakın çıkar ilgisi bulunan kapitalist basın organının ağızından, yabancı sermayeye yalnız Türkiye için yararlı ve mümkün olduğunca politika dışı şartlarla izin vermeye çalışan Ankara Hükümeti'nin şaşmayan milli politikasının bir tablosunu çiziyor.

Muhabirin yazısının en ilginç bölümü, belki de yazdığı son paragraftır. Ankara Hükümeti'nin sağduyusuzluğu konusunda yazıya hâkim olan derin kötümserliğe karşın bu paragraf

"Anlaşma Onaylanmalıdır" başlığını taşıyor. Anlaşmanın onaylanmasının gecikmesi ve Muhen'in geri çağırılmasından sonra Ankara ile resmi temasın bulunmaması büyük bir hata olarak niteleniyor, Türkiye'deki durumunu düzeltmek için yeniden hukuksal olanaklar elde etmek üzere bu hatanın bir an önce düzeltilmesi gerektiğine işaret ediliyor.

Buradan biz Komite de Forj etrafında gruplaşan Milli Blok'taki en sağcı unsurların şu ya da bu şekilde Lozan Antlaşması'nın onaylanması gerektiği görüşüne vardıklarını anlıyoruz, ama bunu geri adım atmaya ya da ödün vermeye hazır olduklarını ifade etmek için değil, tam tersine Türkiye üzerinde yeni baskılar, yeni iktisadi saldırılar için belirli bir taktik aracı olarak gördükleri için yaptıklarını açıkça görüyoruz. Erio'nun ve Sol Blok'un radikalizminin Komite de Forj'un eğilimlerinden öte gidemediğini de görüyoruz.

5.9.24, Berlin
(Astahov)

DİPNOT

1 TÜSTAV Komintern Arşivi Doküman 1, CD No: 34, Klasör No: 4.6, Belge No: 119-122 [Rusça]

ÇERKEZ REŞİT'İN KOMİNTERN'E BAŞVURUSU

METE TUNÇAY

Çerkez Ethem'in ağabeyi (Birinci TBMM'nde Saruhan milletvekili, sonra 150'liklerden) Reşit'in (1877- 1951) Komintern Arşivi'nde bulunan aşağıdaki mektubu, onun Komintern'le ilişki kurmak için 1923 Ekim'inden dört beş ay önce oraya yazılar gönderdiğini gösteriyor. Ankara Hükümeti'ni sahtekârlık ve nankörlükle suçlayan Reşit'in Berlin'deki Rus sefarethanesinde karşılaştığı ve bu mektubu Moskova'ya götürmesi için kendisine verdiği Zeki, acaba bir başka Çerkez olan (Deyr-i Zor mutasarrıfı olarak Ermeni kıyımına katılan, 1921'de de Süleyman Nuri ile birlikte Üçüncü Komintern Kongresi'nde TKP'yi temsil eden) Salih Zeki midir?

Reşit'in 1930 yılında Amman'dan Gazi M. Kemal Paşa'ya gönderdiği bir mektubun Arapça çevirisinin 28 Ağustos tarihli *El Kabes* gazetesindeki Arapça çevirisinden TC Hariciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından yapılmış Türkçe çevirisini *Tarih ve Toplum* dergisinin Ekim 1992'de çıkan 109'uncu sayısında (s.45/237) yayımlamıştım. Bu mektup 6 Aralık 2009

tarihli *Zaman* gazetesinde "Çerkez Ethem'in Abisi Atatürk'e 'Kürt Açılımı' Önermiş" başlıklı bir yazıda yeniden ele alındı! Ben *Tarih ve Toplum*'daki yazımda Reşit imzalı başka bir belgeden de söz etmiştim: 1937 Haziran'ında Şam'da eski harflerle basılmış küçük boy 40 sayfalık bir kitapçık: Türkiye Kurtuluş Fırkası Neşriyatından "Haklı ve haksızlara has tecelliyat etrafın-

da sabık arkadaşım Mustafa Kemal Paşa'dan... ben tarafsız bir erkân mahkemesinde muhakeme ve muvacehe istedikçe o beni nasıl ve kimlere şikâyet ediyor?" Vatani menâşir-i matbua ve gayri matbuanın sıra numarası 10. Demek ki, bu yurtseverlik yayınlarının başlı olan ve olmayan 9 tanesi daha varmış. Belki günün birinde ortaya çıkarlar.

(Komintern'in Türkiye bölümüne Belgenin Girişi: 1.11.23)

Moskova Üçüncü Enternasyonal Meclisi Heyet-i muhteremesine Anadolu'da prensiplerinizin ilk tanım ve inşasına fiilen hâdim olan Çerkez Ethem grubu şimdiki Ankara sahtekârlarının her nasılsa dâm-ı ifgâline düşmüş bir çok vekayı ve hadısın verdiği zaruretle Yunanistan'da şüpheli bir nazar altında imrâr-ı hayat etmiş nihayet Lozan Konferansı ve sulhin verdiği ilk fırsatları sizlerle temas ve tesis-i uhuvvete hasretmek üzere bundan dört beş ay mukaddem baa mektuplar takdim etmiş idik.

Takdim edilen mektupların cevabı ve irtizar müddetleri geçmiş bulunduğzu zamanlarda yine bir fırsatla bizzat sizlere kavuşmak azmiyle yola çıkmış Berlin'e gelmiş bulunuyorum. Berlin'deki sefarethanenizde oldukça küllî feiler içinde meyus inkısar-ı hayale uğrarırken hamılı varaka Zeki'yi bir hüsn-ı tesadüf olarak sefarethanede buluyorum. Muşarrafıyehin delâletitlye birçok şerait ve merasime tabi pâso vâsısinin Moskova'dan istizan hususu ömâl ediyerek irtizarda bulunuyorum. Ancak uzun boylu inuamı üçbir vâsıyelin mäsallı olmadıgından bir hüsn-ı tesadüfün buna bahçetittiği uğurlu Zeki ile yirmi günlük musafaha ve müvacehe aramızda mübâkirin olduğu kadar içyüzümüzde vâkıf olarak taral-ı âlâderine hamket ediyor. Evet bugün Ankara'da

toplanmış Türk gencinin bize ve size karşı nankörlüğünü pek tabii bulmak lazımdır. Çünkü onlar menfaatleri bile olsa samimiyette zevke duymayan insansılar ıgfallâr ve siyasi adamlar imiş gibi anladık, binaenaleyh aldanmamak icap edermiş; bizde aldatmak yok, olsaydı aldanmazdık, bütün mazi ve istikbal hareketimiz maddiyat üzerine müessesdir. Süratle oraya gelmek ve anlaşmazlığımızın istikmal-i esbabını sizlerden ıstırham ediyorum muhterem efendiler.

Türkiye Büyük Millet Meclisi aza-i sabıkasından

Osmanlı Anadolu
İhtilâl Komitesi Reis-i sanisi
Reşid
Berlin 19 Teşrinievvel 923

BİZANS'TAN TÜRKİYE'YE KALAN MİRAS:

Tanıdık yabancı

EDİTÖRLER: KORAY DURAK - ANESTİS VASILAKERİS

Geçmiş ve günümüzdeki temsilleri hakkında ateşli tartışmaların yaşandığı ve gittikçe şiddetlenen kültür savaşlarında tarihsel referans noktalarının altının daha da kalın çizildiği bugünlerde, Türkiye'de Bizans tarihine ilgi, Osmanlı üzerinden olsa da, gittikçe artıyor. Artık siyasetçilerin konuşmalarında bile karşınıza çıkan Bizans diye adlandırdığımız Doğu Roma İmparatorluğu, popüler kültürde daha görünür hale geliyor. Buna rağmen, Bizans'ın hâlâ yabancıyız. Ders kitaplarından, tarihsel roman ve filmlere kadar pek çok vasıta karşımıza çıkan, camiye çevrilmiş kiliseleri ve Anadolu'nun her yerinde görülebilecek izleri ile hep önümüzde duran ve belki de bu yüzden tanıdığımız sandığımız Bizans bize niye bu kadar yabancı? Cumhuriyet'in modernleşme projesinin milliyetçi, laik ve pozitivist dünya tahayyülüne ve Türk sahninde Türk ve İslam temelli tarih anlayışına uymayan, yani bir anlamda ne dünyanın ne de bugünün resmi/hâkim tarih anlayışında kendine yer bulamayan Bizans bizim dünyamızın reddettiği şeylerin temsilcisi olabilir mi?

Elinizdeki dosyanın amacı, Bizans İstanbul'u örneğinde, Bizans'tan Türkiye'ye kalan miras ile nasıl bir ilişkiye girdiğimize dair örnekler sunmak ve bu mirasın nasıl korunduğuna (ya da daha doğrusu korunmadığına) dair gözlemlerde bulunmak. Bu amaç doğrultusunda dosyamızdaki yazarların bir kısmı Bizans İmparatorluğu'nun başkentinden günümüze kalan mimari kalıntıları üzerine yoğunlaşırken, diğer yazarlar Bizans'ın ve başkenti Konstantinopolis'in zihindeki temsiliinin analizini sunuyorlar.

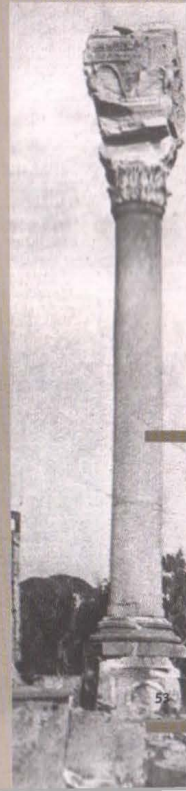
Ne yazık ki İstanbul'un, Türkiye'nin ve dünyanın ortak mirası olan Bizans eserleri hem zamanın ve doğanın yıpratıcı etkilerine maruz kalıyorlar, hem de kentsel dönüşüm ve uzman olmayan kişilerce yapılan 'restorasyonlar' gibi müdahaleler yüzünden yok olma tehlikesi altındalar. Son zamanlarda, işlevlerine cami ya da müze olarak devam eden Bizans dönemi kiliselerinin İslami kimliklerini öne çıkarma önerileri bu eserlerden Bizans izlerinin silinmesi sonucunu doğuracaktır. Bizans eserlerinin kaybı kentin hafızasının kaybı demektir. Dosyamızdaki yazarlarımızdan Paul Magdalino Konstantinopolis'in kimliği ve Osmanlı İstanbul'u dönemindeki devamlılık ve kırılmalarla dair önemli gözlemlerde bulunurken, Zeynep Ahunbay Bizans kültür mirasının korunması ile ilgili kurum ve süreçleri kapsayan yazısında şimdiye dek yapılan uygulamalara örnekler vermekte ve çözüm önerileri getirmekte. Bizans eserlerinin çevreleri ile girdiği ilişkinin doğası üzerine yazan iki yazarımızdan, Anestis Vasilakeris İstanbul Surları'ndan yola çıkarak Bizans'ın modern kentin hafızasından silinmesini ele alıyor. Alessandra Ricci ise İstanbul'un Bizans dönemi mirasının nasıl sadece turistik bir değer olarak görüldüğünü vurguluyor. Bizans eserlerinin ne tür tehlikelere maruz kaldığının bir örneği olarak Sultanahmet'teki Aziz Euphemia'nın martyron-kiliselerini inceleyen Engin Akyürek makalesinde adı geçen kalıntıların önemi ve bugünkü durumuna değiniyor ve kurtulması için neler yapılması gerektiğine dair önerilerini sunuyor.

Sadece düşman imgesine indirgenmiş bir Bizans'ın mirası kalıntılarının da gözden çıkarılmasına şaşırmmamak gerek. Dosyamızın ikinci bölümünde, ki yazılar Türkiye eğitim dünyası ve popüler kültüründe Bizans imgesini incelemektedir. Nevra Necipoğlu'nun yazısı Türkiye'de Bizans çalışmalarının içinde bulunduğu durum hakkındaki bilgi verip, gelişmesi için gerekli koşulları vurguluyor. Koray Durak ise, Cumhuriyet tarihi boyunca liselerde okutulan tarih ders kitaplarında Konstantinopolis imgesini ve "Fetih" kurgusunu incelemektedir. Benzer şekilde, Konstantinopolis'in fethini inceleyen Ece Zerman, bize fethin nasıl güncel bir referans haline aldığını gösteriyor. Son olarak, Buket Kitapçı Bayrı'nın yazısında, Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun Bizans ve Konstantinopolis'i konu alan romanlarının dünyasına gireriz. Bizans'ı cinsiyetçi ve milliyetçi bir dille temsil eden Kozanoğlu'nun, Bizans ile Osmanlı'yı çok dilli mutlak monarşiler olmaları sebebiyle sorunu yapılar olarak görmesi ilginçtir.

Yazarlarımızın incelediği kültürel ürünlerde ortaya çıkan Bizans imgesinin homojenliği dikkat çekicidir. Bizans, yenilecek düşman, ele geçirecek kadın; Konstantinopolis ise fethedilecek bir sur. Tanıdığımız sandığımız Bizans hem temsili hem de var olan eserleri ile içi boş bir dekodur. Kışerler üzerine kurulu bir yaklaşım yerine, Bizans kültürünü çok katmanlı olarak okuyan, onu Türkiye kültür ve tarihinin başat bir parçası olarak gören bir bakış açısı, geçmişle barış ve kapsayıcı bir toplum olma yönünde atılacak büyük bir adımdır.

Markianos Sütunu (Kıztaşı).

Air: Konstantinopolis, Üst: Ennedi; Dr. Heinrich Chlick, 1920 Münih.

ORTAÇAĞDA İSTANBUL

PAUL MAGDALINO

İstanbul'da hâlâ toprak üstünde, bazı Bizans eserleri mevcuttur. Bunlar bağlamından koparılmış, uzuvları kesilmiş, insana hüznün veren eserlerdir. Hepsini bir araya getirsek Roma ve hatta Selanik gibi şehirlerde olanlarla bile karşılaştırılamazlar. Konstantinopolis, birçoğundan daha fazla kayıp bir şehirdir. Şehrin Geç Antik Çağ ve Bizans dönemi kalıntıları kent dokusunun bir parçası olarak kalsa bile, Ayasofya, Hipodrom ve surlar gibi birkaç istisna dışında bu kalıntılar bırakın şehrin peyzajını belirlemeyi, fark edilebilir olmaktan bile çok uzaktırlar.

ÇEVİREN: BUKET COŞKUNER

Konstantinopolis kayıp bir şehirdir ve "Bizans'a yolculuk" bir keşif yolculuğu ve keyif kaynağı olduğu kadar bir hayal kırıklığıdır da. Bizans'ın başkenti gerçek anlamda kaybolmuş, fiziksel olarak yok olmuş bir kenttir. Yapıları yıkılmış ve yeniden kullanılmıştır. Temelleri modern yapılaşmanın altında gömülmüştür ve gün ışığına çıktıkları anda buldozerlerle dümdüz edilme tehlikesi altındadır.

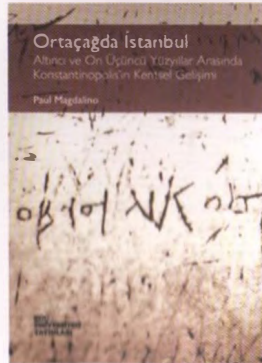
Yine de Konstantinopolis, kent merkezinin ve ana yapılarından geriye kalanların metrelerce toprak altında kaldığı Antakya veya bugünkü modern kent inşa edilmeden önce çok sayıda deprem ve heyelanlarla yerle yeksan olan Nikomedeia (İzmit) gibi tamamen kayıp değildir. En azından İstanbul'da hâlâ toprak üstünde, hepimizce bilinen bazı Bizans eserleri mevcuttur. Ancak bunlar da bağlamından koparılmış, uzuvları kesilmiş, insana hüznün veren eserlerdir. Hepsini bir araya getirsek Roma ve hatta Selanik gibi şehirlerde olanlarla bile karşılaştırılamazlar. Bu anlamda Konstantinopolis, birçoğundan daha fazla kayıp bir şehirdir. Şehrin Geç Antik Çağ ve Bizans dönemi kalıntıları kent dokusunun bir parçası

olarak kalsa bile, Ayasofya, Hipodrom ve surlar gibi birkaç istisna dışında bu kalıntılar bırakın şehrin peyzajını belirlemeyi, fark edilebilir olmaktan bile çok uzaktırlar.

Bizans'tan geriye kalan bu parçaların azından eski fotoğraflarda camiler, ahşap evler, mezarlıklar, hamamlar ve medreseler gibi Osmanlı döneminin yapılarıyla iç içe geçer ve bir Osmanlı kentinin insanda eski "Doğu" fikrini uyandıran yapılarına eklenirler. Bu nedenle de Bizans'ın bu uygarlığın bir parçası olduğu fikri pekişir. Aynı durum, Ayasofya ve ona öykünen camiler için de geçerlidir.

Birbirlerine benzerliklerinden dolayı, hangisinin tipik bir Bizans kilisesi, hangisinin tipik bir Osmanlı camii olduğunu ayırt edebilmek zordur. Kentin Bizans ve Osmanlı görüntüleri birbiri içinde erir. Ayrıca, *Medieval Constantinople* adlı çalışmamın girişinde ele aldığım gibi,² Bizans eserlerinin bağlamından kopmuş olması konusu vardır. Günümüze ulaşan Bizans kilise yapıları, eskiden bir bütünlük oluşturdukları ek binalarından, avlularından ve hepsinden çok da çevrelerindeki manastır yapılarından ayrı bir biçimde hayatlarına devam etmektedirler. Bağlamından kopan sadece kiliseler değildir. Gotlar Sütunu, Markianos Sütunu (Kız Taşı), hatta Konstantinos Sütunu (Çemberlitaş) gibi kentin en eski sivil anıtları da aynı durumdadır.

Kitabımın *Ortaçağda İstanbul* başlıklı Türkçe baskısının sunuşunda da bir diğer ilgili konuyu ele aldım.³ Osmanlı sultanları saray ve camilerini kentin tepelerine inşa ettirerek yeni bir kent düzeni uyguladılar. Son dönem çalışmaları, 1453'ten sonra, Sultan II. Mehmed'in yapı programını Bizans imparatorluk geleneği üzerine kurduğunu, bu geleneği sahiplendiğini vurgulama eğilimindedir.

Elbette bazı devamlıklar söz konusudur: Ayasofya ve Pantokrator'un (Zeyrek Camii) korunması; Kapalı Çarşı'nın, en azından 1204'e kadar Konstantinopolis'in eski ticaret merkezi olan yerde inşa edilmesi; önemli bir cami ve külliye'nin (Fatih Camii) Kutsal Havariler Kilisesi'nin yerine geçmesi gibi (bu İstanbul'un diğer tepelerinin de camilerle taçlandırılması fikrine ilham vermiş olabilir). Bununla birlikte Eski Saray'ın ikinci tepeye, hatta Topkapı Sarayı'nın da eski Byzantion'un Akropolis'ine kurulması ciddi bir kırılmanın olduğunu gösteresidir. Eger II. Mehmed sarayı için birinden ilham aldıysa, bu kişi Konstantinos değil, Byzantion'un efsanevi kurucusu Byzas'tır. Genel olarak, Osmanlıların tarihi yarımada'nın silüetini, Bizanslıların hiçbir zaman yapmadığı şekilde, oluşturduğu söylenebilir. Bu müthiş ve efsanevi Doğu kentinin ünlü ve romantik silüeti tamamen bir Osmanlı yaratısıdır. Aslında Konstantinopolis İstanbul'a dönüşürken ortaya çıkan devamsızlıklar sadece Osmanlılara ve İslam'a atfedilemez. Özellikle Tanzimat sonrası dönemde, Hristiyan topluluklarının inşaat faaliyetleri hem üsluptaki hem de konumdaki değişimler sebebiyle söz konusu devamsızlığa katkıda bulunmuş, Bizans mirasının ana hatlarını daha da bulanıklaştırmıştır.

Konstantinopolis'in sokak planını bile bilmediğimiz göz önünde bulundurulduğunda, devamlılıkları devamsızlık-

lardan ayırt etmek son derece zordur. Ayasofya, Aya İrini ve Hipodrom, eski Byzantion bölgesindeki sokakların hakim yönlerini gösterirler. Kentin diğer bölgelerinin sokak yönleri hakkında da tahminlerde bulunabiliriz. Albrecht Berger'in ızgara plan temelinde yan yana ancak farklı yönlere giden çizgiler hipotezi gerçekçidir. Ancak bu çizgiler nasıl birleşiyordu? Konstantinos'un 'yeni şehri'nin ilk bölümüne denk gelen merkezdeki ızgara plan, Cyril Mango'nun hipotezindeki gibi bir 'cardo-decumanus' (kentnin orta yerinde birleşen ve birbirini dik kesen iki ana yol) kavşağı mıydı yoksa bir -T- kavşak mıydı? Çözümlemeyen bu gibi sorular varken çok fazla iddiada bulunamayız. Neticede bırakın hangi aşamalardan geçtiğini, Konstantinopolis'in 1453 tarihinden önceki halini görselleştirebilmek için bile büyük bir hayal gücü gerekir. Bu yüzden, Tayfun Öner'in 'Byzantium 1200' projesinde belirli bir tarihte Konstantinopolis'in her yeri için bu kadar kesin bir bilgisayar modeli sunabiliyor olması şaşırtıcıdır.

Karşılaştırma için başka hangi Antik veya Ortaçağ şehirlik örneğine bakabiliriz? Roma? Selanik? İzmit? Venedik? Kahire? Konstantinopolis temelde antik bir kent olarak mı kaldı? Ortaçağ'daki Avrupa kentlerine mi benziyordu? Yoksa bir 'Doğu' kenti miydi? *Medieval Constantinople*'de Konstantinopolis'in 600 yılıyla Dördüncü Haçlı Ordularının şehri ele

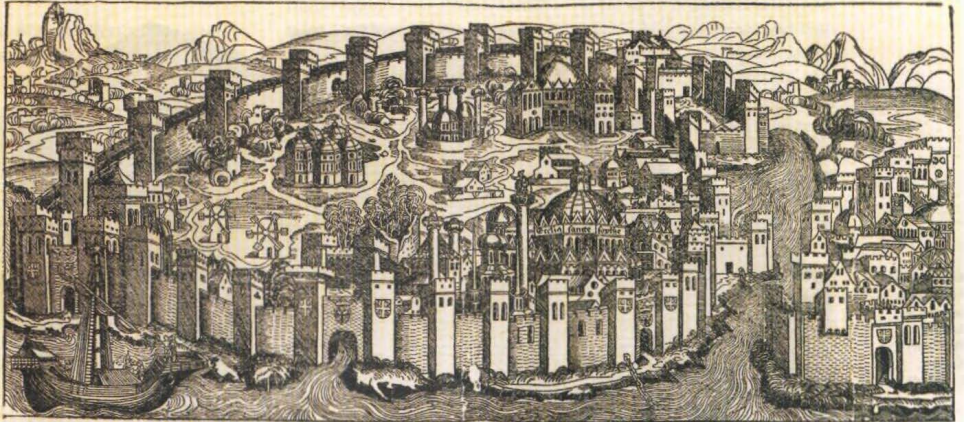
geçtiği tarih olan 1204 yılı arasında temelde aynı kaldığını ihtiyatla önermeye çalıştım. Şehir, ancak bu tarih ile 1453 arasında, birbirinden kopuk yerleşim merkezlerinden oluşan dağınık bir yapıya dönüşmeye başlamıştır. Aslında 1204 yılına kadar bir devamlılık olduğuna dair hipotezim, şehrin görünümü ile ilgili değildir; şehrin kilit noktalarında ve işlevlerinde gözlemediğim devamlılık ile ilgilidir ve bu gözlemlerim de yazılı kaynaklara dayanır. Arkeoloji sayesinde daha net bir manzara ortaya çıkacaktır. Yenikapı kazılarında çıkarılan tonlarca çöp gibi ipuçları, bizi Konstantinopolis'in sakinlerinin özel hayatlarına yakınlaştıracaktır. Kişisel olarak, Bizanslıları yazdıklarında aramaya devam edeceğim. Konstantinopolislinlerin yazdıklarını tam olarak tespit edebilsen, içinde yaşadıkları şehrin kayıp görüntüsünü daha iyi canlandırabileceğimi düşünüyorum. İşte tam da bu nedenle Ortaçağ'da İstanbul'un kapağı için Ayasofya'dan bir grafiti seçtim.

PROF. DR. PAUL MAGDALINO
KOÇ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1. Yazarın 'Medieval Constantinople' adlı çalışmasının Türkçeye çevirilmesi sebebiyle ANAMED'de Aralık 2012'de yapıldı konuşmadın alınmıştır.
2. W. B. Yeats 'İngilizce' Sailing to Byzantium'a atfen.
3. P. Magdalino, *Studies on the History and Topography of Byzantine Constantinople* (Aldershot 2007).
4. P. Magdalino, *Ortaçağ'da İstanbul (Altın ve On Üçüncü Yüzyıllar Arasında Konstantinopolis'in Tarihî Gelimi)* çev. B. Cezar (İstanbul, 2012).

İstanbul.
Hartmann
Schedels'in
Dünya
Tarih'i'nden.
Nürnberg 1493.

İSTANBUL'UN BİZANS DÖNEMİ KÜLTÜR MİRASININ KORUNMASI

ZEYNEP AHUNBAY

Bizans sanatı Doğu Roma İmparatorluğu'nun geliştirdiği, kökenleri antikiteye dayanan, özgün bir sanattır. Kuzey Afrika, Ürdün, Suriye, Balkanlar gibi geniş bir coğrafyaya yayılan ve yöresel etkilerle çeşitlenen Bizans sanatının günümüze ulaşan izlerinin saptanması ve belgelenmesi için çok yönlü çalışmalar devam etmektedir. Farklı bir kültürel geçmişe sahip olan Türklerin 15. yüzyılda Konstantinopolis'i almaları, Bizans sanatının İstanbul'daki gelişimini sona erdirmişse de, bu sanatın etkileri Balkanlar'da, Yunanistan'da sürmüştür; yeni akımlara esin kaynağı olmuştur.

İstanbul'un kültür katmanları arasında Bizans dönemi önemli bir yer tutmaktadır. Doğu Roma İmparatoru Konstantin'in adını vererek başkent yaptığı şehir, konumuna koşut olarak, simgesel, üstün sanat değeri taşıyan prestijli yapılarla donanmış; Akdeniz çevresinin önemli bir kültür odağı olarak gelişmiştir. Yaratıcı zekâ ürünü olan, politik güç ve parasal kaynakla desteklenen mimari

tasarımlar, kentsel düzenlemeler bu şehri ünik ve üstün değerli kılmıştır.

Bizans döneminden kalan meydanlar, anıtlar, kiliseler, manastırlar, saraylar, sarnıçlar, savunma yapıları Konstantinopolis'in erken ve Ortaçağ dönemlerinin tanıklarındır. Ayasofya'da olduğu gibi, görkemli tasarımları, zengin mekân düzenleri ile Bizans sanatı genç, yaşlı, farklı etnik

kökenli insanları etkileyen bir çekiciliğe sahiptir. Şehrin batı yönünde büyümesine bağlı olarak 5. yüzyılda II. Theodosius tarafından yaptırılan kara surları, su ihtiyacı ile ilgili kermive sarnıçlar, Ayasofya, Aya İrini, Kariye, Mozaik Müzesi, Tekfur Sarayı gibi eserler İstanbul'u ziyaret eden her turistin görmek istediği, kentin kültür mirasının önde gelen yapılarıdır.

Küçük Ayasofya Camii (Aziz Sergios ve Bakhos Manastırı Kilisesi, 6. yüzyıl).

Fotoğraf:
A. Vasilkeris.

Ortaçağ'da işgaller, savaşlar, Osmanlı döneminde dönüşüm, yenilenme gibi birçok olumsuz etken Bizans başkentinin çok sayıdaki eserini yıkip yok etmiş; depremler ve onları izleyen sağlamlaştırma çalışmaları ilk tasarımları değiştirmiştir. Konstantin Forumu, Forum Bovis, Forum Arcadius gibi önemli meydanlar Osmanlı döneminde ortadan kalkmış; ortalarındaki anıtlar depremler ve zamanın yıpratıcı etkisiyle harap olmuşlardır.

Osmanlı döneminde İstanbul'daki birçok kilise camiye çevrilmiş; vaftizhane ve diğer yapılar da yeni işlevlere hizmet eder hale gelmişlerdir. Yeni kullanımı sınırlı değişikliklerle gerçekleşmesi durumunda yapıların özgün değerleri büyük ölçüde korunmuştur. Fatih tarafından camiye çevrilen Ayasofya ve diğer kiliselerde bazı öğeler kaldırılmış; bezemeler sıvayla örtülmüştür. Yan yana dizilen manastır kiliselerinde ara duvarların açılması, mezar şapellerinin lahitlerinin dışarı çıkarılması, apsis pencerelerinin kapatılarak mihrap yerleştirilmesi, figürlü mozaiklerin üzerinin sıvanması, yeni sıvaların üstüne farklı bezemeler yapılması, pencerelerin genişletilmesi vb. müdahaleler, yapıların özgün tasarımlarını zedelemiştir. Kat kat onarımlarla değişseler de, bu yapılar Bizans mimarisinin tipolojik özellikleri, yapım tekniği, bezeme ayrıntıları ile ilgili zengin veriler barındırmakta ve araştırılmayı beklemektedirler.

1. BİZANS KÜLTÜR MİRASININ KORUNMASI: İLGİLİ KURUMLAR VE YAKLAŞIMLARI

Kültür mirasının korunması, bilsel birikim, finansal destek ve sistematik yaklaşım gerektirmektedir. Bugün hâlâ ayakta olan Bizans eserlerinin çoğu Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve özel mülkiyet olmak üzere farklı kişi ve kuruluşların himayesindedir. Yasal olarak koruma altında olsalar da, farklı yaklaşımlarla yönetilen kültür varlıkları ciddi sorunlarla karşı karşıyadır.

a. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın kültür mirası yönetimi

Dünya Mirası statüsünde olan Ayasofya, Aya İrini gibi anıtlar Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın koruması altındadır. Müze statüsünde olmaları bu önemli anıtların bakım ve onarımlarının daha sistematik bir biçimde

mozaiklerin Aya İrini'nin atrium revaklarında sergilenmesi kararı da müze yönetiminin aldığı, tartışmaya açık bir karardır.

Günümüzde Büyük Saray'ın yalnız Mozaik Müzesi olarak tanınan kısmı rahatça gezilebilmektedir. Saray kompleksinin tümünü ele alan bir

Ayasofya ve Kariye camilerinin müzeye dönüştürülmesi sırasında bazı İslami eklerin kaldırılması, bir kesim için acı veren bir deneyim olmuştur. Söz konusu iki anıt da olağanüstü bezemeleriyle Bizans sanatı için önde gelen anıtlar olduğundan, müze kararı evrensel değer taşıyan bu kültür varlıklarının uygun bir biçimde sunulmasına olanak sağlamıştır.

yürütülmesini sağlamaktadır. Yine de koruma çalışmalarının istenilen düzeye eriştiği söylenemez. Ayasofya simgesel değeri yanında, görkemli strüktürü ve iç mekânı, zengin ayrıntıları nedeniyle uluslararası düzeyde önemli, ilgi çeken, araştırmalara konu olan seçkin bir eserdir. UNESCO'nun zorlamasıyla 1993'te Ayasofya'nın korunmasıyla ilgili çalışmaları izlemek ve yönlendirmek üzere bir bilimsel kurul oluşturulmuştur. Bu tarihten sonra uygulamalar, bilimsel kurul tarafından izlenerek, anıtın gereksindiği bilimsel araştırma ve iyileştirme çalışmalarının hayata geçirilmesine çalışılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Rölöve-Anıtlar Müdürlüğü, Konservasyon Merkez Laboratuvarı ve Ayasofya Müze Müdürlüğü'nün yakın ilgisi ve bilimsel kurulun katkılarıyla bu önemli anıt için yapılanların uluslararası kuruma kurallarına uygun bir biçimde gerçekleştirilmesine çalışılmaktadır. Yine de bir yönetim planının olması, bazı çalışmaların koruma ilkelerine aykırı bir şekilde yürütülmesi sıkıntı yaratmaktadır. Örneğin yakın tarihte bir müze müdürü, kendi inisiyatifi ile 2. Ayasofya'ya ait mimari parçaları Fethiye Camii avlusuna naklettiği, boşalan yere bir "kafe" yapılmıştır, İstanbul'un değişik yerlerinden Ayasofya'ya getirilmiş olan

çalışma yapılmasına karşın, sarayın bütünsel olarak korunması ve hak ettiği sunuşa kavuşması için çalışmaların gündeme getirilmesi kaygı vericidir. Tevkiyane bölümü yanında otel inşaatına izin verilmesi, Justinien Sarayı karşısına Avrasya tünelinin bacasının yerleştirilmesi, evrensel değerleri yok sayan, koruma ilkelerine aykırı projelerdir.

b. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin (İBB) koruma yaklaşımı

Cumhuriyet döneminde kente ait sur, çeşme, sarnıç gibi tarihi eserlerin bakım ve onarımları belediyele-re verilmiştir. Bu düzenlemeye bağlı olarak kara ve deniz surları, parklar içindeki arkeolojik kalıntılar kent yönetimine emanet edilmişlerdir. Kentin batı sınırını tanımlayan ve kilometrelerce uzanan kara surlarının sürekliliği bakımı ve güzel bir sunuma kavuşması için sistematik bir altyapı oluşturulması, düzenli çalışması gerekmektedir. Kara surlarının Dünya Mirası oluşundan sonra İstanbul Büyükşehir Belediyesi kaynak ayırarak özel mülkiyette bulunan kuleleri ve çevrelerindeki alanları kamulaştırmış; böylece sur çevresinin daha iyi bir sunuşa kavuşması yönünde ciddi bir çaba göstermiştir.

1987 yılında hazırlanan envanter, peyzaj, koruma imar planı çalışmalarıyla 7 km uzunluğundaki bu kültür varlığının tarihi ve estetik değerlerinin algılanması ve korunması yönünde gerekli olan temel veriler oluşturulmuştur. Bu aşamadan sonra TAÇ Vakfı tarafından geliştirilen Belgrad Kapı restorasyon projesi uluslararası eğilimleri gözardı eden bir proje olmuş; rekonstrüksiyon yaklaşımıyla surların özgün değerleri zedelenmiştir.

20. yüzyılda şehrin nüfusunun ve sordışı yerleşmelerinin artmasına bağlı olarak banliyölerden kente gelenlerin sayısının artması, Yedikule, Topkapı, Edirnekapi gibi noktalarda, kara surları üzerinde yeni geçitler açılmasına neden olmuştur. 1980-2000 arasında yeni karayolu güzergâhlarının planlanması, çevre yollarının düzenlenmesi sırasında surlara yanaşma mesafelerine pek dikkat edilmeden alt geçitler, otayol köprüleri yapılması peyzaj değerlerini zedelemiştir.

Haliç kıyısı boyunca uzanan deniz surlarının Ayakapı- Sepetçiler Kasrı arasındaki bölümünün büyük bir kısmı yol açılması, meydan düzenlemesi sırasında yok olmuştur; ayakta duran kesimlerin bir kısmı ise bakımsız ve işgal edilmiş durumdadır. Yedikule-Sirkeci demiryolu hattının yapımı sırasında Marmara surlarına ait birçok kule ve duvar yıkılmış, demiryoluna bitişik arkeolojik alanlar zarar görmüştür. Şu anda yapılmakta olan Marmaray, Theodosius Limanı çevresindeki kesimde yapılan yeni metro istasyonu ve diğer tesisler antik limanı işgal etmektedirler. Buna karşılık liman içinden çıkarılan eserlerin sergilenmesi, korunması için özel çaba gösterilmektedir. Gemilerin belgelenmesi, koruma ve sergileme için İBB desteğinde, İÜ tarafından yürütülen özenli çalışmalar, gelecek için ümit verici bir perspektif sunmaktadır.

İstanbul olağanüstü güzellikte sarnıçlara sahip bir şehirdir. Çok sayıda anıtsal sarnıç günümüze erişmesi önemli bir zenginlik katmaktadır. Çoğu yeraltında bulunan sarnıçlar,

üzerine yapılan veya yapılmak istenen yapıların tehdidi altındadır. Yerebatan Sarnıcı 1980'lerde yapılan temizlik çalışmalarıyla yeniden düzenlenmiş de, üzerindeki modern yapılar, yakınından, üstünden geçen tramvay ve lastik tekerlekli araç trafiğinin yük ve titreşimlerinden olumsuz etkilenmektedir. Bu tür hassas yapıların sürekli izlenmesi, korunmaları için yıllık ve 5 yıllık raporlar hazırlanması, uygulama programları yapılması gerekir. İlgili Koruma Kurulu'nun eserin riskli durumunu göz önüne alarak istediği strüktürel araştırmalarının zamanında hazırlanmamış olması, bu özel esere verilen önemin düzeyi hakkında fikir vermektedir.

Sultanahmet'te yer alan ve üzerine Adliye Sarayı'nın ağır ceza bloklarının yapılması sivil toplum girişimiyle engellenen Antiochos ve Laos Sarayı kalıntıları, yerel belediyenin burada oluşturduğu, uygun olmayan sahne ve anfi düzenlemesiyle arkeolojik varlıkları zedelemektedir.

Sarāhane'deki Hagios Polyuktos kalıntılarının bakım görmeyen, çöp atılan bir alana dönüşmesi dikkat çekicidir. Bu tür değerli arkeolojik alanlara ne olduklarına dair plan ve açıklama panolarının yerleştirilmesi, koruyucu bakım yapılması beklenmektedir.

c. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün (VGM) koruma uygulamaları

Osmanlı döneminde birçok Bizans yapısı sultanın mülkü olmuş veya vezirlere verilerek onların kurduğu vakıfların parçası olmuştur. Dini veya ticari amaçlı kullanılan Bizans yapılarının bakımları bağlı oldukları vakıfların gelirlerinden sağlanmıştır. Bu eserlerin Osmanlılar tarafından algılanışı, gördükleri saygı, gerçekleştirilen bakımın düzeyini belirlemiştir. Fatih'in camiye çevirdiği Ayasofya veya Ayasofya Vakfı'na bağlı eserler sürekli bakım ve onarımlar sayesinde ayakta tutulmuştur.

Vakıf eserleri 20. yüzyılda Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün denetimine

girmiştir; Vakıflar Genel Müdürlüğü birçok Bizans dönemi tarihi eserin bakım ve yönetiminden sorumludur. Camiye çevrilen kiliselerin 1930-70 arasında yapılan restorasyonlarında, kurulum Y. Mimar Ali Saim Ülgen tarafından yönetilen teknik ekibinin özenli davranmasına karşın, uzman kadrolarının sınırlı olması, o dönemde uygulamalarda geleneksel malzeme yerine çimentolu harçlar, çimentolu harçla dökülmüş tuğlalar ve betonarme destekler kullanılması, bu malzemelerin zamanla bozularak neden oldukları hasarlar günümüzde yapılacak onarımlarda sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer konu eski onarımların rölevé çizimleri ve restorasyon projeleriyle desteklenmemiş olmasıdır. Günümüzde karşılaşılan bir sorun da camilerin iç mekânlarının derneklerin, cami görevlilerinin galeri, hoca odası, bölme duvarı, wc, plastik yüzey kaplama vb. müdahaleleriyle bozulmasıdır. Sürekli denetim ve kullanıcıların bu eserlerin değeri hakkında bilinçlendirilmesi ile bu sorunların çözümü sağlanabilir.

Bizans dönemi anıtlarının bilimsel restorasyonları için Bizans sanatı ve mimarisini iyi bilen uzmanların katkılarına gerek vardır. Oysa bu karmaşık yapıların projeleri özellikleri gözlemlenmeden ihale edilmekte; konuyla ilgili uzman kadrosu olmayan mimari büroların üstlendiği projeler gerekli derinlikte çalışmalara girilmeden, ön proje düzeyinde hazırlanmaktadır. Projelerin uygulanması sırasındaki bilimsel denetim konusu ise tartışmalıdır. Örnek olarak Küçük Ayasofya ve Zeyrek Camii restorasyonları verilebilir. Belediye başkanlarının devreye girdiği, politik gösteri aracı olarak kullanılmak istenen restorasyonlar, anıtlar açısından sakıncalıdır. Bu tür eserlerin onarımlarında bilimsel olmaktan uzak yaklaşımların terk edilmesi gerekmektedir.

Binbirdirek Sarnıcı Osmanlı döneminde bir vakfa bağlanmış; 19. yüzyılda ipek dokuma işli olarak kullanılan sarnıcı, 20. yüzyıl sonunda çarşı-lokanta olarak kullanılmak

üzere VGM tarafından bir girişimciye kiralanmıştır. Çok sayıda mülk olan VGM'nin İstanbul'un en erken tarihli yapılarını sıradan yapılar gibi, salt gelir kaynağı olarak değerlendirmesi, eserleri olumsuz etkilemektedir. 1. derece eser statüsündeki bir eserin 2. grup yapılara uygulanacak işlemlere tabi tutulması, Koruma Kurulu'nun hatalı kararına dayanmaktadır. Sarıncın kiralanması ve kullanıcıların istekleri doğrultusunda 5 m kalınlığındaki özgün dış duvarı delinerek, yeni bir giriş yapılması; ticari kullanımlar için ara kat eklenmesi gibi uygunsuz müdahaleler geri dönüşü olmayan hasarlar yaratmıştır.

d. Özel mülkiyetteki kültür varlıklarının durumu

Özel mülkiyette olan anıt ve arkeolojik alanların korunması, kamulaştırma için kaynak ayrılması ve yasal işlemlerin uzun sürmesi dolayısıyla sorunludur. Kamulaştırma yapılmadığında, bilimsel çalışma için mülk sahiplerinden izin alınması gerekir; bu durum belgeleme yapılmasını, koruma çalışmaları yürütülmesini sınırlamaktadır. Örneğin, Cerrahpaşa'da bulunan, Arkadius Sütunu'nun kaidenin özel mülkiyette olan bir evin bahçesinde olması erişilebilirliğini engellemektedir. Bu önemli anıtın hâlâ uygun bir sunuşa kavuşmamış olması, kentin kültür varlıklarından sorumluların ihmali olarak dikkati çekmektedir.

Bütünlüğü parçalanmış, farklı kişi ve kurumlara ait tarihi anıtlar uygun olmayan müdahalelere maruz kalmaktadırlar. İstanbul kara surlarında bu durum kısmen sürmektedir. Edirnekapi'da 1999 yılında depremde çatılayan 90 no'lu kulenin girişinde özel mülkiyetteki ev kaldırılmadığı için kulenin içi tam olarak temizlenememiş, özgün döşeme kotuna inmek mümkün olamamıştır. Kapıdan giriş engellendiğinden, kulenin içini onarımı, duvarın üst seviyesinden aşağı doğru inilerek yapılmaya çalışılmıştır. Etkin koruma sağlanabilmesi için, kamulaştırılması eksik kalan sur bandı parsellerinin bir an önce ele alınması gerekmektedir.

Zeynep Sultan Camii yanındaki Acem Ağa Mescidi/Theotokos Chalkoprateion Kilisesi'nin bir kısmı özel mülkiyette olduğu için mevcut kullanımlar denetlenememekte, kalıntıların tümü incelenip korunamamaktadır. Yedikule'de bulunan Studios Manastırı'nın büyük bir bölümü özel mülkiyete geçmiş olduğundan, İmrahor Camii'ni çevreleyen manastır kalıntılarının yapılan ekler ve bakım-sızlık sonucu tahrip ve yok olmaları söz konusudur.

II. PROJELERİN HAZIRLANMASI VE UYGULAMALARIN DENETİMİ

Kültür mirasının korunması için bilimsel araştırmalar gerekmektedir; kimi zaman kazı yapılarak ayrıntılı inceleme olanağı elde edilmekte; belgeleme aşaması sonrasında hazırlanan koruma önerisi ilgili kurulun onayına sunulmaktadır. Bu çalışmaların bilimsel açıdan olgunlaşması için uzmanların katkılarına gerek duyulmaktadır. Bizans sanatı ve mimarisi, koruma, strüktür mühendisliği, malzeme bilimcilerinin katkılarıyla gerçekleşen projelerin uygulama süreçleri de bilimsel faaliyet olarak sürmek zorundadır. Konuyla ilgili uzmanlığı olmayan mimari ekipler tarafından hazırlanan projeler yeterli olmamaktadır; buna ek olarak onarımların uzman olmayan ekipler tarafından yürütülmesi sonunda tatmin edici olmaktan uzak uygulamalar ortaya çıkmaktadır.

Amaç gerçekten bilimsel çalışma niteliğinde bir uygulama yapmak ise, bilimsel denetimin de sürekli ve yetkin olması sağlanmalıdır. Ülkemizdeki ihale sistemi ile ilgilenmenin getirdiği aksaklıklar burada da gözlenmektedir. Antik, Ortaçağ Osmanlı katmanları olan eserlerin onarımının bilimsel çalışma olarak nitelendirilmesi ve bu anlayışla ele alınması gerektiği açıktır. Projelerin hazırlanışı ve uygulanışı bilimsel denetim altında yürümelidir.

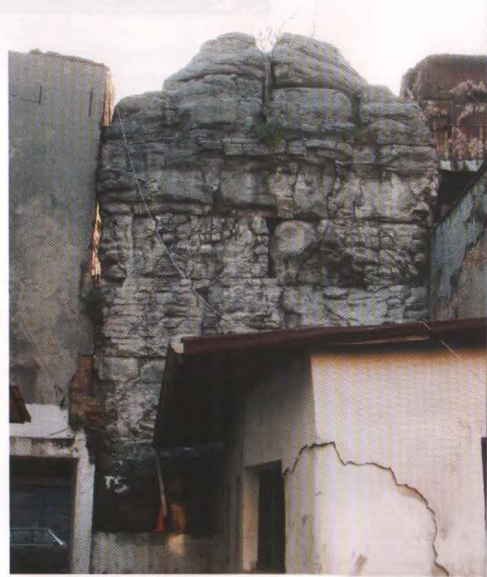
III. ANITLARDA KİMLİK SORUNU

Osmanlı döneminde de uzun bir yaşamı olan, eklerle müdahale gören

Bizans dönemi yapılarının onarımında zaman zaman Osmanlı-Bizans karşılaştırması yaşanmaktadır. Kuşkusuz Osmanlı dönemi izleri de o anıtın tarihinin bir parçasıdır ancak ilk tasarıma ait önemli birtakım verileri ortaya çıkarmak için yapılacak araştırmalar engellenmemelidir. Venedik Tüzüğü'nün 11. maddesinde belirtildiği gibi, korumanın amacı üslup birliğine varmak değildir ve neyin yokedileceği tek kişinin kararına bırakılmamalıdır.

Arkadius Sütunu kaidesi.

Fotoğraf: Zeynep Ahunbay.

Kiliseden camiye çevrilen eserlerde siva altında bulunabilecek mozaik/fresk gibi özgün öğelerin araştırılarak ortaya çıkarılmasında zorluklarla karşılaşmaktadır. Daha önemli bazı tarihi ve sanat değeri taşıyan izleri ortaya çıkarmak için ikincil öğelerin kaldırılması konusu uzmanlar arasında tartışılmalıdır. Osmanlı dönemine öncelik verilmesi, alttaki değerli katmanların ikincil planda, geride tutulması, örtülmesi yaklaşımı önemli bir sorundur. Bu durumda anıtın kimliği açısından haksız vurgular ortaya çıkmaktadır. Osmanlı döneminde yapılan dolgu, ek, vb müdahalelerin kaldırılmasıyla ortaya çıkabilecek özgün ayrıntılar, anıtın tarihini anlamaya yardımcı olacak, anlamını, estetik değerini artıracaktır.

Yedikule'de
Kara SurlarıFotograf: Zeynep
Ahunbay

Kuşkusuz toplumun hassasiyetleriyle oynamamak; tarihi objektif bir yaklaşımla sunmak önemlidir. Aya-sofya ve Kariye camilerinin müzeye dönüştürülmesi sırasında bazı İslami eklerin kaldırılması, bir kesim için acı veren bir deneyim olmuştur. Söz konusu iki anıt da olağanüstü bezemeleriyle Bizans sanatı için önde gelen anıtlar olduğundan, müze kararı evrensel değer taşıyan bu kültür varlıklarının uygun bir biçimde sunulmasına olanak sağlamıştır. Bu anıtları yaratan kültürün doğrudan ifade edilebilmesini dizelemek yerine, açığa çıkarma kararı, evrensel güzelliklerden tüm insanlığın yararlanmasına fırsat verilmesi çağdaş bir yaklaşımdır.

SONUÇ

İstanbul'un Bizans dönemi kültür mirasının korunması için yerel ve merkezi yönetimin olumlu bakış açısına gerek duyulmaktadır. Doğru yürümeyen işler olduğu açıktır.

Kiliselerin camiye çevrilmesi sistematik olarak bakımlarının yapılmasına, günümüze kadar ayakta kalmalarına yardımcı olmuştur. Ne yazık ki bu eserler günümüzde keyfi onarımlar, vandalizm sorunları ile karşı karşıyadırlar. Bu eserlerin onarımlarındaki bilimsel olmaktan uzak, bağnaz, politik yaklaşımların terk edilmesi gereklidir.

Tarihi kentin algılanmasında özel bir yere sahip olan surların hak ettikleri ilgiyi görmemesi önemli bir sorundur. Kara ve deniz surlarının süre-

li bakım programlarının olmaması, çevrelerinin gelişigüzel depolama ve benzeri kullanımlarla işgal edilmesi, çevre düzenleme planları yapıldığı halde uygulamaya konulup izlenmemesi önemli bir eksiklikler. Temeli dahi kalmamış cami, medrese ve tekelerin yeniden yapımı için kaynak ayrılırken, ayakta duran ve Dünya Mirası statüsünde olan anıtlara bakılmaması kayıpları artırmaktadır.

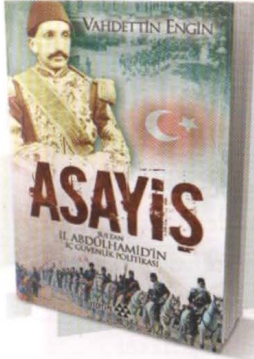
Koruma eğitimi görmemiş olan, Dünya Mirası ölçütlerinden habersiz kurul üyeleri ve yöneticilerin verdikleri kararlar genel olarak sıkıntı yaratmaktadır.

Yanan Adilaye Sarayı'nın Tevkifhane bitişiğindeki kamuya ait arsasının üzerine Koruma Kurulu tarafından yeni inşaat izni verilmesi, arkeolojik mirasa gösterilen ilgi ve saygıdaki eksikliğe işaret etmektedir. Disiplinlerarası çalışmalar yapma alışkanlığının elde edilmesi; Kültür ve Turizm Bakanlığı, İBB ve VGM personelinin koruma alanında yetiştirilmesi önemlidir.

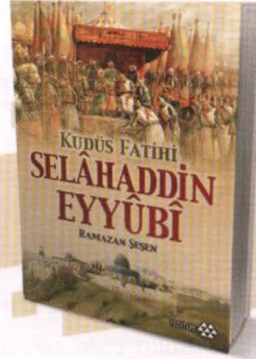
Üniversitelerin korumaya yönelik projeleri koruma disiplini içinde yetiştirilenlere bu alanda yapılan uygulamalara katılma şansı tanımalıdır; belgeleme, hasarların belirlenmesi ve çözüm aranması aşamalarında gerçek sorunların doğrudan çalışmanın kazandıracağı deneyim önemlidir. Lisans ve master öğrencilerinin Bizans mimarisi ile ilgili doğrudan temalarının sağlanması, onu tanımlama ve koruma sorunları konusunda kuramsal düzeyde olduğu kadar,

uygulama aşamasında da deneyim kazanmaları, bu alandaki koruma çalışmalarına yabana atılmayacak bir katkı sağlayacaktır. Bu tür çalışmalara akademik alandan katılımların engellenmesi, koruma alanında yetişen mimar ve mühendislerin eğitimlerinin eksik kalmasına neden olmaktadır.

Bizans mimarisinin benimsendiği ve toplum tarafından sevilerek yaşatıldığı Yunanistan'da anıtlara çok iyi bakıldığı, onarımlarının bilimsel yöntemlerle, uzmanların danışmanlığında, denetiminde yapıldığı görülmektedir. Arkeolojik alanlar temiz ve bakımlıdır. Eserler titiz bir yaklaşımla irdelenmiş, onarım ve sunuluş projeleri özenle geliştirilmiştir. Bu ender, güzel eserlerin ne kadar değerli oldukları, bakımlarına gösterilen ilgi ve uzmanlık katkısından anlaşılabilir. Bizans İmparatorluğu'nun ikinci önemli kenti olan Selanik'teki Bizans anıtlarının onarımı ve sunuluşu koruma açısından takdire değer, nitelikli çalışmalardır. Deneyimli arkeolog ve mimarlar tarafından, üniversitelerden alınan katkılarla geliştirilen projeler toplum için eğitici ve koruma yönünde duyarlılıkları geliştirici, bilinçlendirici olmaktadır. Selanik Aristoteles Üniversitesi'nin Bizans anıtları üzerinde yürüttüğü belgeleme, izleme, malzeme, strüktürel analiz ve koruma araştırmalarının sonuçları onarımlara yansımaktadır. Benzer yaklaşımların İstanbul'un Bizans anıtları için de geçerli olmasını diliyoruz.

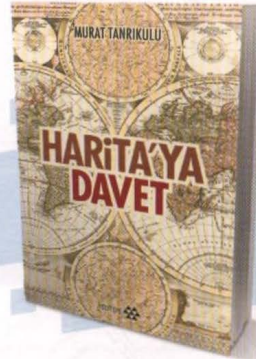
ASAYİŞ
SULTAN
II. ABDÜLHAMİD'İN
İÇ GÜVENLİK
POLİTİKASI
VAHDETTİN ENGİN

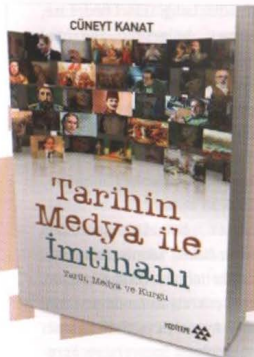
**KUDÜS FATİHİ
SELÂHADDİN
EYYÛBÎ**
RAMAZAN ŞEŞEN

**KIYAMET
ALÂMETİ
TÜRKLER**
LEYLA COŞAN

**HARİTA'YA
DAVET**
MURAT TANRIKULU

**TARİHİN
MEDYA İLE
İMTİHANI**
TARİH, MEDYA
VE KURGU
CÜNEYT KANAT

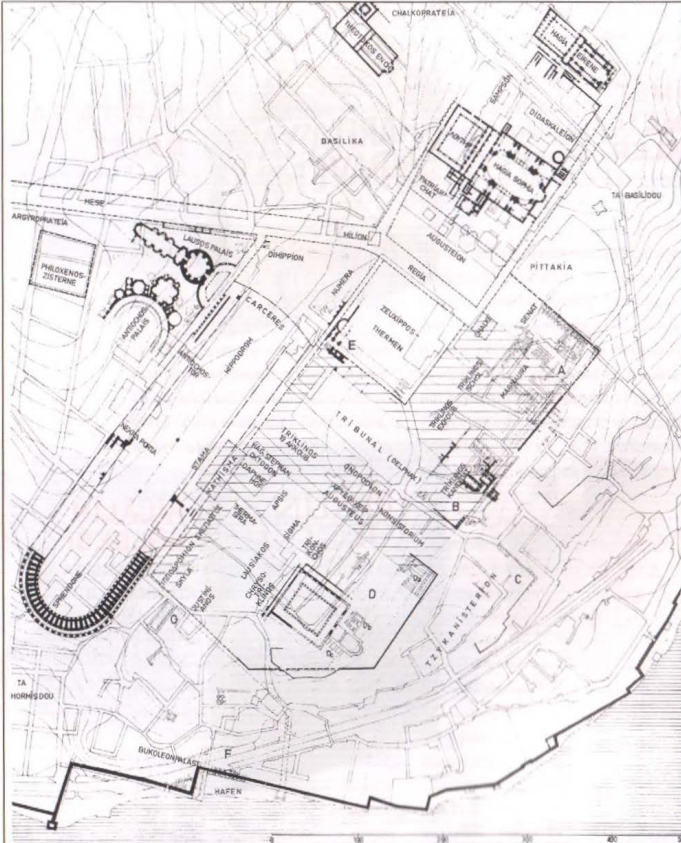
**HİLÂLİN
GÖLGESİ**
RÖNESANS'DA
TÜRK İMAJİ
(1453-1517)
ROBERT SCHOEBEL
ÇEVİREN: EŞREF BENLİ ÖZBİLEN

GEÇ ANTİK VE BİZANS DÖNEMİ

İSTANBUL'DAKİ ARKEOLOJİK ALANLARININ HAYATTA KALIŞI

ALESSANDRA RICCI

Günümüz İstanbul'u, şimdi antik şehirlerin izlerini ve kalıntılarını devamlı olarak çürüten yeni birtakım kalıcı kınımlar yaratıyor. Bir yandan az sayıdaki müstakil tarihi yapılar büyük ölçüde turistik sömürü için muhafaza edilirken, birkaç sene öncesine kadar algılanabilir olan şehrin önceki kentsel dokularına ve fiziksel yapılarına dair silik izler, artık telaşlı olmayan bir şekilde yok oldular.

SAHNEYİ HAZIRLAMAK

İnsanı canlandıran güneşli bir Aralık hafta sonubeni "Geç Antik ve Bizans Sanatı ve Mimarisi" dersi kapsamında öğrencilerimle birlikte Sultanahmet çevresinde bir yürüyüş yapmaya teşvik ediyordum. Yürüyüşün iki amacı var. İlk amaç, öğrencilerin Geç Antik ve Bizans dönemlerine ait alanları, konum ve kalıntı ağları üzerinden deşifre etmeyi öğretmek. Bunu öğrenerek, öğrenciler antik şehrin dokusuna ait büyük resmi çok daha iyi bir şekilde kavrayıp, görselleştirirken, aynı zamanda şehrin geçirdiği değişimlerin sebeplerini derinlemesine düşünebilirler. Yerinde inceleme dersinin amaçladığı ikinci hedef ise, Sultanahmet bölgesinin İstanbul şehrinin başlıca turizm alanı olarak algılanmasını bozmak ve şehrin kültürel mirasına yönelik tutumlara karşı olarak İstanbul'un şimdiki çekiminin anlamları ve gerçekleri üzerine düşünmek.

Sultanahmet bölgesi şu anda İstanbul'un hakiki semtlerinden biri olarak etiketleniyor, bölge gitgide, şehrin en çok ziyaret edilen tarihi yapılarını; Ayasofya'yı, Sultanahmet Camii'ni, Topkapı Sarayı'nı ve Yerebatan Sarcını'nı turistlere sunan bir "paket"e dönüşüyor. Bölgenin güncel

Bizans şehrinin revaklı ana caddesi Mese'nin yolunu takip eder) ile oluşan üçgen alanda, şu anda yeşil bir alan olan Mehmet Akif Ersoy Parki tarafından işgal edilmiş durumda. Bu park, yakındaki Divanyolu Caddesi'nden gelen yaya hareketine olanak sağlayarak ara bağlantı alanı olarak işlev görüyor. Parkin plan ve peyzajı halkın yeşil alanlardan istifade etmelerini sağlamaktan ziyade, genel planın merkezini oluşturan yürüyüş yolları ve merdivenleri tamamlayacak bir arka plan olarak düzenlenmiş. Yeşillik ayrıca oradaki bir seri antik kalıntıyı da gizliyor, bu durum aslında o alanın park alanına çevrilmesinin başlıca nedeni. 1940'larda Alman arkeologlar

Bizans'ın gelişim yıllarını ve genel olarak Geç Antik dönem dünyasını anlamamıza yardımcı olan önemli bir katkıyı temsil ediyor. Antiochos Sarayı'na ait bölümler Azize Euphemia Kilisesi'ne dönüşürken ve 14. yüzyıl ortalarına kadar şehirde yaşayanlar ve Konstantinopolis'in kutsal emanetlerini görmeye gelen hacı kabileleri için bir referans noktası olarak işlev görmeye devam ederken, ünlü heykel koleksiyonuyla birlikte Lausus Sarayı 476 yılında çıkan bir yangınla kül olur. Bu yazının kapsamı Lausus Sarayı'nın şehrin başka bir bölgesinde aranması gerektiğine dair bir tartışma ortaya koymayı içermiyor. Ama yine de, söylemimizle alakalı olan bir şey varsa, o da şu

Bacchus Kilisesi'nin (şimdiki Küçük Ayasofya Camii) kubbeleri birbirine yakın ve kolay ulaşılabılır uzaklıktadır. Ayrıca, bu iki kubbe de bir "harabe" olarak değil, bir bütünlük içinde günümüze ulaşmış durumdadır. İddialarımdan biri de şu: İstanbul şehri "harabe"ler ve arkeolojik alanlar arasındaki etkileşim modellerini henüz tanımlamamış.

Antik dönemin tahmini olarak en büyük *rotunda*'larından biri, 5. yüzyılda Lausus kompleksi dâhilinde inşa edilmiş Myrelaion, Beyazıt'ta yer alıyor ve 1990'ların ortasından itibaren bir alışveriş mekânı olarak kullanılıyor.⁸ Myrelaion *rotunda*'sının mimari izleri; ya-

Antik dönemin tahmini olarak en büyük rotunda'larından biri, yani 5. yüzyılda Lausus kompleksi içinde inşa edilmiş Myrelaion, Beyazıt'ta yer alıyor ve 1990'ların ortasından itibaren bir alışveriş mekânı olarak kullanılıyor. Myrelaion rotunda'sının mimari izleri; yapıyı, yapım dönemlerini ve farklı kullanımlarını ciddi bir şekilde saklayan tuhaf bir "restorasyon projesi"yle değiştirildi.

Schneider ve Nauman bu alanın bazı bölümlerinde kazı çalışmaları başlattılar, daha sonra 1950-52 arasında da İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden Duyuran burada çalışmaya devam etti. Adilve Sarayı'nın inşasına denk gelmesiyle, bu kazı çalışması kendini bir kurtarma projesi olarak tanımlamaya başladı ve Geç Antik döneme ait görece iyi korunmuş 5. yüzyılın ilk yıllarına ait iki ayrı kompleks olan Antiochos ve Lausus saraylarını ortaya çıkardı.⁶ Bu iki kişi de Bizans sarayında yüksek rütbeli yetkililerdi, sarayları ise dönemin zevk anlayışıyla beraber Geç Antik Konstantinopolis'in yeni sosyal sınıfının eğilimlerini ve gösteriş merakını yansıttıyordu.

Ayrıntılı yerleşim planlarından yenilikçi mimari ve dekoratif detaylara, Lausus'un sarayında topladığı nam salmış Klasik dönem heykel koleksiyonuna, Sultanahmet'in bu bölümünde bulunmuş tüm kalıntılar,

ki; en başta Lausus Sarayı kalıntıları olarak tanımlanan buluntuların şu anda Mehmet Akif Ersoy Parki'nin altında olduğudur. Yani yeşil alan ile temsil edilen bir koruma mekanizması kurma niyetinin ta kendisi, bir "harabe"nin gizlenmesi ve aşamalı yok edilişi ile sonuçlandı.

Yeşillik kalıntıları gizler ve parkın taşarımı arkeolojik alanın farklı bir şekilde algılanmasına neden olurken, son yıllarda parkın bazı bölümlerinin halka açık bir toplanma alanına dönüştürülmesine yönelik bir girişim de oldu. Böylelikle, çevre ölçüsü yirmi iki metre olan bir kubbenin örttüğü sekiz nişli yapı olan kompleksin heybetli *rotunda* kalıntıları, açık hava tiyatrosuna dönüştürüldü. (Resim 2) Podyumla birlikte, kalınının çapını anımsatan yapı alanını işgal eden oturma koltukları, güneydoğuya doğru olan *rotunda*'nın niş kalıntılarına gizliyor. 6. yüzyıldan günümüze kalan Ayasofya ve Aziz Sergius ve

piyi, yapım dönemlerini ve farklı kullanımlarını ciddi bir şekilde saklayan tuhaf bir "restorasyon projesi"yle değiştirildi. Gerçi, Lausus *rotunda*'dan farklı olarak, holün sonradan bir sarnıca dönüşümü, özellikleri açık havadaki "harabe"nin özellikleriyle uyumlayan bir alan ve dolayısıyla, manipulatif bir "restorasyon" ve yenileme projesi yaratıldı. Ne var ki, iki *rotunda* da vücut bulmuş yeni halleriyle – biri çarşı olarak ve diğeri de tiyatro olarak – telafisi olmayan bir şekilde görkemlerinden ve anlamlarından mahrum bırakıldılar. Üstelik her iki yapı da, kentsel doku ve insan mevcudiyeti bakımından çevrelerini saran ortamdaki kopuk gözüküyorlar.

Öğrencilerle, *rotunda*'nın tiyatro koltuklarına oturuyoruz. gelip geçen insanlara, çocukların tiyatroya podiyumuna zıplamasına bakıyoruz ve tartışmamız yön değiştiriyor: *rotunda*'ya bağlı olan holün duvar-

larında sıralanmış Lysippos ve Phidias heykellerinden, Bizans şehrinin simgelerinin yeniden uyarlanabilir kullanım yöntemleri konusuna geliyor. Bu kullanımlar daha çok geçmişin gizlenmesi olarak anlaşılabilir.

Yürüyüş bizi, bu komplekslerin keşfine vesile olan Adliye Sarayı'nın yan girişine götürüyor. Orada, kapalı kapı önünde, Antiochos Sarayı'nın kazıyla ortaya çıkmış ve Adliye Sarayı'nın temelleri için feda edilmemiş kalıntılarının bir bölümünü görmek için başarısız bir girişimde bulunuyoruz. (Resim 4)

1950'lerde inşa edilmiş koruyucu bir çatı ile korunuyor. Bu önemli ve bir o kadar da nadir olan Geç Bizans sanatına ait kanıt, altmış sene önce bulunduğu tarihten beri hiçbir zaman halka açık olmadı ve şu anda freskoların hayatta kalışını garantilemeyen koşullarda bulunuyor. Antiochos-Azize Euphemia alanında bulunan arkeolojik olan ve olmayan kalıntıların bölünmüş doğası, bu küçük alanı Adliye Sarayı arazisi içinde tutmaya yönelik kararlarla birlikte, Lausos Sarayı'ndaki gibi bir mahrumiyet durumu ortaya çıkardı, ama küçük bir fark ile;

parkın içerdiği arkeolojik buluntuların korunmasını gerektirdi. Şahsen her zaman, bu arkeolojik alanın İstanbul Büyükşehir Belediyesi pencerelerinin tam karşısında olan konumunu, epey simgesel ve sembolik bulmuşumdur. Bizans dönemi "harabe"lerinin maruz kaldığı gizlemenin aşikâr bir kanıtı...

Bizans dönemi arkeolojik alanlarının önemli bir hatırlatıcı olarak ayakta durduğu İstanbul için, karşılıklı kabul ve saygı söylemi içerisinde, geçmişin ve geleceğin dikkatli bir şekilde örülmesi adına ihtimam

Resim 4: Hagia Euphemia Kilisesi'nin ve koruyucu çatısının kalıntılarının genel görünümü.

Foto. A. Rıçt.

Bu bahsettiğimiz kalıntı, yani yeniden kullanımı bir kilise olan sarayın kubbeyle örtülü altıgen büyük holü, 7. yüzyıldan itibaren Konstantinopolis'in az bilinen şehirlerinden birinin, Kalkedon'lu (Kadıköy) Azize Euphemia'nın kutsal emanetine ev sahipliği yapıyordu. Azize Euphemia'nın kutsal emaneti şu anda İstanbul'un Fener semtindeki Aziz George Kilisesi'nde korunuyor, Hipodrom'un yanında yer alan ve Geç Bizans döneminde özenli ve kapsamlı freskolarla dekore edilmiş bu kilisedeki resimler, Azize Euphemia'nın tüm hayatının bir anlatısını tasvir ediyordu.⁹ Kilise için yapılan kazı çalışmalarıyla birlikte keşfedilen bu freskolar,

Azize Euphemia freskoları ziyarete kapalı.

Öte yandan, Bizans dönemine ait bir diğer geniş arkeolojik bölge olan Saraçhane bahçesinde insan mevcudiyetini seyirciler oluşturuyor.¹⁰ Bu bölge de, aynen diğer alanlar gibi, inşaat çalışmaları esnasında ortaya çıktı. 1960'larda İstanbul Büyükşehir Belediyesi inşa edilirken, belediye binasına yakın bir alt-geçit inşasında, bir aristokrat olan Anicia Juliana'nın isteği üzerine – muhtemelen 524-527 tarihleri arasında – yapılan Aziz Polyuktos Kilisesi'ne ait temeller keşfedildi. Bu keşif, artık gitgide daha metruk bir hale gelen kalıntıları çevreleyen

ve hassasiyet gösterilmesi gerekiyor. Kentteki arkeolojik alanlar çevresinde oluşturulan koruma bölgeleri de böyle bir süreci başlatamaz, böyleli koruma bölgeleri daha çok, "harabe"nin artmasını ve toplumun bu "harabe"den mahrum bırakılmasına sebep oluyor.

UZAKTAN BİR BAKIŞ

Öğrencilerle Hipodrom'un sonuna doğru yürüyoruz, Sultanahmet Ticaret Lisesi'nin kapılarından geçerek, sfendon – Bizans dönemi Hipodrom'unun yarı dairesel olan sonu – platformu üzerinden kent ve deniz manzarasını seyrediyoruz. Bizans şehrinin kara surlarının hemen

Resim 5:
Arka planda
yeni yükselen
binalarla
Yedikule
Zindanları'ndan
Altın Kapı.

Foto. A. Kutlay,

dışında yeni inşa edilmiş binaları belirgin bir şekilde görebilecek kadar berrak bir gün ışığı var.¹¹

Öğrencilere, bu yapıların inşasıyla, UNESCO'nun kara surlarını koruyan tampon bölgesinin nasıl ihlal edildiğini ve Altın Kapı'nın günündeki açıklık üzerindeki görünen uzun binaların Bizans dokusuna nasıl da yeni bir fon haline geldiğini hatırlattım. (Resim 5) Bu binalar, aslında, Bizans dönemi yapılarıyla kurulan görsel diyalogu yok ediyor. Bu durum, varoluşları tarihi yapılar, arkeolojik alanlardan ve antik yapı alanlarından meydana gelmiş yeşil alanlar ve tampon bölgelerin bile bir şekilde ihlal edildiğini ve

sonuç olarak tarihi dokuyu gizleyen güçlerin arttığını gösteriyor.

"ŞİİREL ADALET"

2003'te, Dan Cameron, İstanbul Bienali'nin küratörü, çağdaş sanatı şehirdeki daha büyük bir toplulukla paylaşma girişiminde bulunarak, dört sergi alanı ve şehrin farklı yerlerinde konumlanmış birkaç tane uydu-alan kullandı. Aynı zamanda, bir zamanlar Boğaziçi kıyısında depo olarak kullanılmış ve sonradan terk edilmiş Antrepo IV, kamusal bir alana çevrildi ve böylelikle İstanbul'un ilk çağdaş sanat müzesi oldu. İstanbul'da yeni bir cazibe merkezi ve şimdiki çağdaş sanat faaliyetlerine mekân olan ken-

tin simgelerinden biri haline geldi. Cameron, binalar için "çatışan şiirsel ve hukuki kavramların ve bunların bir araya nasıl getirilebileceği konusunun aralıksız bir sorgulama" önermesinde bulundu. Bienalin adı "Poetic Justice/Şiirsel Adalet" idi. Çatışan şiirsel kavramlar ile Geç Antik ve Bizans arkeolojik alan kavramları, umarım bir gün şiirsel bir adaletin yerini bulmasına ve bu iki ayrı kavramın bir araya gelmesine bir an evvel – öğrencilerimiz Geç Antik ve Bizans dönemi İstanbul'unun hiç var olup olmadığını sorgulamadan önce – vesile olur.

YRD. DOÇ. DR. ALESSANDRA RICCI,
ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ,
KOÇ ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

- Toplumsal Tarih'in bu sayıki editörlerine, Koray Durak ve Anestis Vasiliakou'ya ve derginin genel editörüne, katkılarını kabul ettiğii için, içten teşekkürlerimi belirtmek isterim. Ayrıca bu yazının çevirisinde bana yardımcı olan Şebnem Üstüner, Alican Kutlay ve Yigit Helvacı'ya da teşekkür etmek isterim.
- İstanbul'daki turizm eğilimleri, soyulaştırma meseleleri ve daha fazlası için bkz., haz. D. Göktürk, L. Sosyal, I. Türel, *Orienting Istanbul: Cultural Capital of Europe?* (Londra ve New York, 2010). Miras, bellek ve modernite konuları için bkz., haz. G. Fairclough, R. Harrison, J.H. Jameson Jr., J. Schofield, *The Heritage Reader*, (Abingdon, 2008).
- Sultanahmet bölgesinin topografik bir özetii için bkz., W. Müller-Wiener, "7. Yüzyıl Başlangıca kadar Byzantion-Konstantinopolis İstanbul", *İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası*, (İstanbul, 2000).
- D. Kuban, *İstanbul: An Urban History*, Byzantion, Constantinopolis, İstanbul, (İstanbul 2010), xi-xvii, şehri etkileyen bazı tarihsel kırılmaları özetliyor. Ayrıca, M. Gül, *The emergence of modern Istanbul*

- transformation and modernization of a city*, (Londra, New York 2009).
- Şehrin Anadolu yakasında yer alan Orta Bizans Çağı alanı Küçükyalı'daki çalışma hakkındaki yazıda bu konuyu kısaca tartışıyorum, bkz. A. Ricci, "Kent Arkeolojisi, İstanbul Kültürel ArkeoParkı", *Arkeoloji ve Sanat*, 119, 2012, 202-212 ve ayrıca konu üzerine daha fazla detayları içeren ve basılmak üzere olan yazımı için, bkz. MIRAS (Alman Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul 2013).
- Son dönemlerde kabul edilen, tarihi yarım ada için yapılan Alan Yönetim Planı için bkz., *İstanbul Historic Peninsula Site Management Plan*, (İstanbul 2010).
- Bu çalışmaların bir örneği benzeri bu iki kompleksin diğer yenileşim projelerinde için bkz. S. Çurčić, *Antisense in the Italian, from Discretion to Bulevar: the Magnificent* (New Haven and Londra, 2001), 87-93; ayrıca, *İstanbul İskele Bizans Roma*, Exhibition Catalogue (İstanbul, 2010), 85-96. Bu konu hakkında bkz. E. Aykurek (bu sayıdaki dosya).
- Bu arada "İncirlik" kelimesini kullanarak, Gran Turca genel müdürlüğündeki gibi bir geçmişte büyük açılışı partisine anıya bu gülümüyor, "İncirlik" kelimesinin bu hale daha çok, yitirilmiş ideolojik

- modernizasyon ve arazi sömürsüz (surlarına bir engel olarak görülmüş) anlamında kullanılıyor.
- Myrelaion (Bodrum Camii) için bkz. C. Striker, *The Bodrum Camii in Istanbul* (Princeton, 1982).
- Azize Euphemie için bkz. E. Aykurek, *Kalkedon'u (Kadıköy) Azize Euphemie ve Sultanahmet İskele Kilisesi*, (İstanbul 2002), daha yakın tarihli, Aslı Zeren tarafından hazırlanmış master tezinde yapının muhafaza edildiği konusunda değiniliyor: A. Zeren, *Following the traces of a female saint in and out of Constantinople: The cult of St. Euphemia and a rescue proposal for the church by the Hippodrome*, Yüksek Lisans Tezi, (Koç University 2010).
- Bu konuya dair özet için; M. Harrison, *A Temple for Byzantium: the discovery and excavation of Antioch Juliana's palace church in Istanbul* (Oxford 1988).
- Kara surları için, bkz. H. Asutay-Effenberger, *Die Landmauer von Konstantinopel- Istanbul: Historisch-topographische und baugeschichtliche Untersuchungen*, (2009).
- B. Uslular'arası Bienal, İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı, 20 Eylül-16 Kasım, 2003 (<http://bienal.kcv.org.tr/>)

Çeyrek Yüzyıldır
Yeniliklerin Değişmeyen
Tek Adresi

25. Uluslararası Seramik Banyo Mutfak Fuarı

27 Şubat - 3 Mart 2013

www.unicera.com
www.facebook/unicera

İSTANBUL'DAKİ BİZANS ANITLARI:

ANI VE ŞİMDİKİ VARLIĞI

ANESTİS VASILAKERİS

Osmanlıları ataları, Bizanslıları ise geçmişteki düşmanları olarak gören birçok insan için Bizans anıtlarının varlığı, ötekinin pek de istenmeyen temsilleridir. Öte yandan bu kalıntılar, yüzeysel ve sıklıkla da steril bir anlatıdan ziyade, kim olduğumuzu, ne yaptığımızı ve birbirimize ne söylediğimizi daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir; karmaşık, zengin ve çok boyutlu bir geçmişi tanımak için bize fırsatlar sunabilirler.

ÇEVİREN: İPEK SEYALIOĞLU

Birçok dilde olduğu gibi Türkçede de "anıt" sözcüğü "anmak" sözcüğünden türemiştir. İki kelime arasındaki ilişki anıtların toplum içinde yüklendiği işlevlere dair bilgiler sunar. Ne de olsa bu ikisi aynı madalyonun sadece farklı yüzüdür. Dolayısıyla anıtlar hakkındaki herhangi bir tartışma ister istemez hatırlamak konusunda bir tartışmayı gerekli kılar. Bu tartışma

hem hatırlamanın hem de unutmanın el ele gittiği iki yönlü bir süreç hakkında olacaktır. Bir toplumda neyin nasıl hatırlanacağına dair karar verilirken, okul kitaplarında veya popüler imgelemde olduğu gibi, ortaya çeşitli anlatılar çıkar. Bu anlatılar, iktidar sahiplerinin, toplumun hatırlamasını (ve tabii unutmasını) istedikleri şeylere dair ufak bilgi paketleridir. Paketlerin içindeki bilgilerin doğru ya da yanlış olması önemli değildir.

Önemli olan geçmişten kalanlara şu anın ihtiyaçlarına cevap veren yeni anlamlar yüklemektir. Amacım bu süreci ve sonuçlarını İstanbul'un Bizans anıtları bağlamında incelemek.

On bir asır boyunca Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'un Bizans anıtları, geçmişe ait bir ötekinin maddi temsilleridir. Peki, bu ötekinin nasıl yaklaşıyoruz? Geçmişte kalmış bu öteki büyük ölçüde Hi-

Kuş pazarı ve arkasındaki Bizans surları.

Fotoğraf:
A.Vasilakeris

ristiyan ve Yunanca konuşandır ve yine büyük ölçüde Müslüman olan ve Türkçe konuşan Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ise elbette şu anki Türkiye ve Türkiye'deki ana akım kültür ile birçok açıdan ilişkilendirilmektedir. Yunan devlet okullarında okumuş ve altı yıldan fazla bir süredir Türkiye'de çalışan bir Yunan olarak ötekinin imgesi ve bu imgenin kurgusu hakkında söyleyecek çok şeyim var. Fethin sonrasında Konstantinopolis'in birçok benimsenmesi de içeren bir süreç sonunda dönüşümü asırlar içinde tamamlanmıştır. Bugünün gerçekliği genişleyen bir şehir merkezi; geçmiş medeniyetlerden birtakım kalıntıları barındıran ve bu kalıntıları kendi gelişimi önünde engel olarak gören bir megapolistir. Bu kalıntıların hem bilimsel hem de sembolik değeri vardır. Osmanlıları ataları, Bizanslıları ise geçmişteki düşmanları olarak gören birçok insan için Bizans anıtlarının varlığı, ötekinin pek de istenmeyen temsildir. Öte yandan bu kalıntıları, yüzeysel ve sıklıkla da steril bir anlatıdan ziyade, kim olduğumuzu, ne yaptığımızı ve birbirimize ne söylediğimizi daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir; karmaşık, zengin ve çok boyutlu bir geçmiş tanımak için bize fırsatlar sunabilirler.

Şimdi İstanbul'daki bu Bizans anıtlarının ne dediğine ve şehir halkı ile nasıl karşılıklı bir etkileşime girdiğini inceleyelim. Bunu yapmak için anıtların görünürlüğünü ve yorumlanabilirliğini gözden geçirmek gerekir, yani bu anıtlarla ne kadar rahat bir ilişki kurulabileceğini ve tasdikları anlamın ne kadar kolay anlaşıldığını incelemek gerekir. İstanbul'da korunmuş Bizans anıtlarının en belirginlerinden biri surlardır. Bu surlar başlangıçta 5. yüzyılda II. Theodosios tarafından yaptırılmış ve 15. yüzyılın yarısına kadar sürekli restore edilmiş ve değiştirilmiştir. Konstantinopolis'in surları yalnızca şehrin sınırı görevini görmekle kalmamış aynı zamanda kara tarafından şehre gelen ziyaretçiler için de şehrin imgesinin belirleyici özelliklerinden biri olmuştur. Surlar, yabancıların

kolektif bilinçaltındaki Konstantinopolis imgesini efsanevi bir şehrin efsanevi savunması biçiminde oluşturmuş ve cisimleştirmişti. Dolayısıyla 15. yüzyılda surların ele geçirilmesi, fethedenler için bir zafer ve onur sembolü olması doğaldı. 1980'lerde zarar verici 'restorasyon'dan geçmiş olmasına rağmen, çevresindeki bütün bir alanın boş oluşu, anıtın sıra dışı derecede görünür olmasına izin veriyor.² Ama bu surları kim görüyor ve bunlardan ne anlıyor?

Sur ziyareti İstanbul'daki turistlerin sıradan turlarının bir parçası değildir. Surları boydan boya yürümek de mümkün olmadığından bu surlara erişim de sorunludur. Yine de turistlerin hemen hepsi düzenlenen turlarda otobüslerinden bu surların önünden geçer ve surları görürler; bu arada rehberler de kısa bir açıklama yapar. Akıllarda kalan en azından büyük ve uzun bir tahkimat imgesidir. İstanbul'da yaşayan insanların çoğu surların varlığından haberdardır. Hatta çevre yolunda yanından geçerken surlara bakmışlıkları vardır. Ama çok az sayıda insan surlara yaklaşıp. Esas olarak, en çok surların civarında yaşayanlar surları görürler. Tekfur Sarayı olarak bilinen Bizans sarayının yanındaki kuş pazarı gibi pazarlardan birine gittiklerinde, Blachernae Sarayı'nın surları dışında olduğu gibi surların önlerindeki yeşil alanlarda piknik yaptıklarında ya da hendekteki çok sayıdaki bahçelerin birinde sebze yetiştirmek için gittiklerinde surlar ile karşılaşılır. Ama surları gördüklerinde ne anlıyorlar, bu surlar onlar için renkli bir arka plan olmanın dışında ne ifade ediyor?

Günümüzde, surların görünürlüğü ve yorumlanabilirliği açıkça riske atılmış durumda. Topkapı Kapsı'nın tam karşısındaki Panorama 1453 Tarih Müzesi bildiğim kadarıyla yetkililerin surların yorumlanışına dair yakın geçmişteki tek girişimi.³ Müzeyi İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. yaptırmış ve 31 Ocak 2009'da Başbakan Recep Tayyip Erdoğan müzeyi açmıştı. Tanıtım kampanyası ve resmi internet sitesi

ziyaretçiyi, üç boyutlu efektler eşliğinde Konstantinopolis'in fethine davet ediyor. Surlar ile dikkatle kurulmuş (ve sunulmuş) mekânsal ilişki ziyaretçiyi şehre saldırır vaziyette konumlandırıyor ve dolayısıyla bu amaca az sonra ulaşması adına surları son engel olarak algılamasını beraberinde getiriyor. Bir savaşta taraf tutmaya çıkarılan bu davetiyenin

açıkça uç noktadaki kutuplaşmayı temsil etmesi ve nefreti teşvik etmesi bir yana, burada bir tarihi gerçeğin yüzeysel şekilde temsil edildiği açıkça gözlemlenebilir. Fethin yeniden canlandırılması (hangi tarafı tutacağını da dayatarak) izleyiciyi bir tarihi olayı anlamaya davet etmiyor; daha ziyade zaferden ve fethitten duyulan gururu öne çıkarıyor. Tüm bu sunumda, fatih rolünün yeniden sahipleenilmesi ile birlikte Osmanlı kimliğinin yeniden sahiplenildiği açıkça görülmüyor.

Fethin bu şekilde yeniden kurgulanmasındaki görsel retorik İstanbul'da yaşayan ya da İstanbul'u ziyaret eden insanlar için tanıdık bir durum çünkü Askeri Müze'nin fethi ayrılan bölümü bunun çok daha eski bir örneği. Bu örnekte de her ne kadar Askeri Müze mekân anlamında surlar ile bir ilişki içinde bulunmasa da Bizans surları burada da aynı şekilde fethin anlatısı çerçevesinde anlamlandırılmak üzere kurgulanmıştır. Bu bağlamda, Edirnekapi'nin önünde, Fevzi Paşa Caddesi'ndeki yeni Fatih Sultan Mehmed heykeli de (her ne kadar Panorama'dan daha barışsever olsa da) aynı fethin anlatısından

Mikhail Paleologos'un (1259-1281) Konstantinopolis surları ile çevrili dua eden Meryem büstü altın sikkesi.

yola çıkarak surları yorumlamayı önerir görünüyor. Çok da uzak olmayan Saraçhane'de çok daha etkileyici bir Fatih Sultan Mehmed heykelinin varlığı düşünüldüğünde, Büyükşehir Belediyesi'nin bu heykeli seçmesinin nedeninin bir kez daha Fatih Sultan Mehmed'i surlar ile ilişkilendirmesidir. Yıkılmış surlar, düşmanın (ötekini) yenilgisinin cismanı bir sembolü haline geliyor, böylelikle fethedenin cesaretini bir kez daha övme işlevi görüyor. Ne yazık ki anıtın yorumlanması için İstanbullulara sunulan tek anlatsal bağlam bu! Öte yandan, Konstantinopolis'in surlarının UNESCO tarafından çok önceden Dünya

Bir anıt, artık herhangi bir şey ifade etmediğinde ya da önemi unutulduğunda (en azından kısmen) kaybolmuş demektir.

O halde şehrin geri kalanına ne oluyor? Dağınık biçimde Bizans geçimini korumuş olan o eski mahallelere ne oluyor? İstanbul'da Balat, Draman, Samatya, Yedikule, Kocamustafapaşa, Zeyrek ve Vefa gibi böyle birçok mahalle var. Bu mahallelerde Bizans kalıntılarından oluşan karmaşık bir yapı yaşamaya devam ediyor. Bugün futbol sahalrı olarak işlev gören ve 5. yüzyıldan kalma o kocaman açık hava sarıncıları, onur-

os Ioannes en to Trullo?), Fethiye Camii (Pammakaristos Manastırı), Kefeli Mescidi, Tekfur Sarayı, Koca Mustafa Paşa Camii (Andreas en te Kriæei Manastırı), İmrahor Camii (Studios Manastırı) bunların arasında en önemlilerinden birkaçıdır. İstanbullular bu yapıları eski camiler olarak görüyor, zaten bilgi panoları da bunu öne çıkarıyor. Öncelikle Bizans bağamlarından kopartıldıkları için bu yapılar büyük ölçüde yorumlanabilirliklerini yitirmiştir, çünkü gerek bağamlarından, gerek civar yapılarından ve esas olarak da organik şehir yapısından soyutlanmışlardır. Bu parça parça ya da bütün halindeki yapılar bir şehri oluşturuyorlardı ve görmesi kolay olmasa da hâlâ birbirleri ile ilişkilirdiler. Artık görünmesi mümkün olmayan sokaklara göre konumlandırılmışlardı. Bu binalar eşzamanlı arkeolojik katmanlara sahip olabilirler ya da o zamanın peyzajına göre görsel anlamda birbirleriyle bağlantılandırılmış olabilirler. İşlevleri aracılığıyla birbirleri ile bağlantılı bu binalar arasındaki ilişkiler ağı arkeolojik olarak henüz araştırılmamıştır. Acaba şehirdeki inşaat telaşı yüzünden bu bilgi daha ortaya çıkmadan yok olabilir mi?

Bizans bağlamından kopartıldıkları için bu yapılar büyük ölçüde yorumlanabilirliklerini yitirmiştir, çünkü gerek bağamlarından, gerek civar yapılardan ve esas olarak da organik şehir yapısından soyutlanmışlardır. Bu parça parça ya da bütün halindeki yapılar bir şehri oluşturuyorlardı ve görmesi kolay olmasa da hâlâ birbirleri ile ilişkilirdiler. Artık görünmesi mümkün olmayan sokaklara göre konumlandırılmışlardı.

Mirası anıtı statüsüne almasının nedeni, bu anıtın bir grubun diğeri üzerindeki zaferinin nişanesi olması değil, bir kültürel miras ve mühendislik harikası olmasıdır.

Böylelikle surlar gibi korunmuş ve sıra dışı biçimde göze çarpan bir anıt bile anlamından uzaklaştırılabilir ve hatta olumsuz bir anlatıya hizmet edebilecek şekilde kullanılabilir. Bu anıtla etkileşime giren İstanbullu, anıtın doğası hakkında gerçek anlamda bilgilendirilmiyor ve dolayısıyla da anıt karşısında tam bir yabancı konumunda kalıyor; hayatlarının içinde bulunan ve insanlık mirasının geliştirilmesine ve evrensel kültüre olanak sunan böylesi bir kültürel anıtın varlığından yararlanamıyorlar. Aynı şekilde, anıt da ci-vardaki insanların varlığından yararlanamıyor çünkü bilindiği üzere bir farkındalık ve bilgi paylaşımı olarak eğitim, kültür mirasının korunması bağlamında önemli bir unsurdur.

sal sütun kalıntıları, henüz tanımlanamamış binaların yıkılmaya yüz tutmuş duvar parçaları, tahkimat kalıntıları, özel ve imparatorluğa ait sarayların bazı bölümleri, çoğunlukla kayıp manastırlara ait iyi korunmuş bazı kiliseler ve henzeri unsurlar bu yapıyı oluşturan unsurlardır. Bu anıtların ve kalıntıların çoğu uzman olmayan biri için ne tanınabilirli ne de yorumlanabilir. Bu durum yalnızca çok az korunmuş ve parça parça unsurlar için değil aynı zamanda görece olarak iyi durumdaki binalar için de geçerlidir: Fenari İsa Camii (Konstantinos Lips Manastırı), Bodrum Camii (Myrelaiön Manastırı), Kalenderhane Camii (Kyriotissa Manastırı?), Vefa Kilise Camii (Aziz Theodoros?), Zeyrek Camii (Pantokrator Manastırı), Eski İmaret Camii (Pantepoptes Manastırı), Gül Camii (Aya Theodosia veya Evergetis Manastırı?), Aılık Mustafa Paşa Camii (Aziz Petros ve Markos), Hırami Ahmet Paşa Mescidi (Aziz Yahya/ Hagi-

İstanbul'daki Bizans anıtları bu şehrin hafızasının önemli bir parçasıdır; son yıllarda ise bu hafıza şehrin kendisine ait imgesinin dışında atılmış, ötekini anısına dönmüş gibi. Fakat şehirde yaşayanların şehrin tarihini bu parçasına aşina olmak ve bundan kıvanç duyabilmek adına iyi ve haklı bir sebebi var çünkü bu tarih onlara da ait. Demokratik bir toplumda, hafıza/anı, farkındalık, saygı ve eğitim; unutulma, kayıtsızlık ve nefretin karşısında durabilir ve durmalıdır. Bizans kültürel mirasına ilgi göstermek, yeni bir başlangıç için ilk adım olacaktır.

DR. ANESTİS VASILAKERİS
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOT

- 1 Bu dosyada yer alan Büket Kitapçı Bayrın ve Koray Durakın makaleleri bakınız.
- 2 S. Turnbull, *The Walls of Constantinople AD 342-1453* (Oxford, 2004), 60-63.
- 3 Ece Zernan konuyu bu dosyada ayrıntılı bir şekilde ele alıyor.

EUPHEMİA'NIN SULTANAHMET'TEKİ MARTYRİON — KİLİSESİ*

T. ENGİN AKYÜREK

İstanbul'un çok değerli kültür varlıklarından biri, kentin kalbinde yer almasına karşın ne yazık ki günümüze değin kentte yaşayan insanlar tarafından pek fark edilmemiş, yetkililerden gereken ilgiyi görmemiş ve bir köşede sessizce yok olmaya terk edilmiştir. İstanbul'un tarihi merkezi Sultanahmet'te yer alan Azize Euphemia'nın martyrion - kilisesini, mesleği gereği bu kalıntılardan haberdar olanları saymazsak, bir avuç kültür dostu dışında bilen kimse yoktur. Oysa bu yapı kentin en eski yapılarından birisidir ve kentin geçmiş kültürel yaşamı içerisinde de önemli bir yer tutmaktaydı.

Khalkedon'lu (bugünkü Kadıköy) Euphemia, kentteki Hristiyanların haklarını savunduğu için 16 Eylül 307 tarihinde Romalılar tarafından öldürülen, daha sonra Hristiyanların azizlik mertebesine yükselttikleri bir kadındır. Yaşamına ilişkin

bilgimiz, daha geç dönemlerde çoğunlukla bir kült yaratmaya yönelik olarak kaleme alınmış olan Bizans yazınından gelmektedir.¹ Bu metinler nesnel bir yaşam öyküsü olmaktan çok, kutsal kadının İkonoklast dönemde yıkıma uğrayan

kültünü canlandırmayı amaçlayan abartılı metinlerdir. Bunlarda, Euphemia'ya yapılan işkencelerin yanı sıra, azizenin kült merkezi olan martyrionunun İkonoklast dönemde nasıl tahrip edildiği anlatılmaktadır.

Resim 1:
Duvar
resimlerinin
olduğu batı
nişi, ilk ortaya
çıkartıldıkla-
rında.

Fotoğraf: Alman
Arkeoloji Enstitüsü
Arşivi.

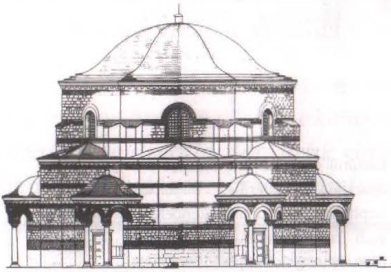
KHALKEDON'DAKİ KİLİSE

4. yüzyılda Khalkedon'da Euphemia'nın ilk kült merkezi olarak büyük bir kilisenin var olduğunu Bizans kaynaklarından biliyoruz. Amaseialı (Amasya) Asterios (ykl. 335-420) bu kilisenin duvar resimlerinden söz etmektedir.² Khalkedon'daki bu kült

rine Sultanahmet'teki martyrionuna taşınmış, Khalkedon'daki yapı da tam olarak bilemediğimiz bir süreç içerisinde iz bırakmadan yok olup gitmiştir.

HİPODROM YAKININDAKİ KÜLT MERKEZİ

Yaşamöyküleri anıtsal bir resim çevrimi olarak Bizans dünyasından günümüze ulaşan kutsal kişilerden yalnızca biri, Euphemia kadındır. Euphemia'nın tek sahnelik çok sayıda betimi olsa da, bir duvar resmi olarak yaşamöyküsü çevrimi başka bir yerde yoktur; yani bu duvar resimleri bu anlamda 'eşsiz'dir.

Resim 2: Kilisenin restitüsyon çizimi.

Çizim: L. Yaacobiolu.

merkezinin bütün Ortodoks dünyasında büyük bir ün kazanması, 451 yılında bu kilisede toplanan Khalkedon Konsili ve bu konsilde azizenin kutsal kalıntılarının gerçekleştirildiği mucize sayesinde olmuştur. Ortodoks çizgi için çok önemli olan Khalkedon Konsili'nin nihai bildirisinin, hazırlanan iki metinden hangisi olacağını, kaynaklara göre azizenin kutsal bedeni belirlemiştir.¹ Bu yapının tam yeri konusunda bugün için yeterli tarihi ve arkeolojik veriye sahip değiliz de, Evagrius'un (536-594) tanımlamasından yapı hakkında bir fikir sahibi oluyoruz: Bu yapı, Khalkedon'dan bir-iki kilometre mesafede, karşı kıyıdaki Konstantinopolis'in muhteşem manzarasına hakim bir noktada, merkezi planlı bir martyrion ile ona bitişik büyük bir bazilikalı kilisedir.⁴ Euphemia'nın kutsal kalıntıları, Sasanî ordusunun 626 yılında Khalkedon yakınlarına kadar gelmesi üze-

Konstantinopolis Hipodromu yakınındaki yeni kült merkezi olan yapı, 5. yüzyılda Bizans sarayında baş mabeyinci (*praepositus*) olan Pers asıllı Antiokhos'un sarayının kabul salonudur (*triklinium*). Hipodrom'un kuzeybatı köşesine yakın olan bu saray, yarım yuvarlak planlı portikolu bir avlu, ortada büyük kubbeli bir kabul salonu ve bunun iki yanında portiko boyunca dizilmiş çeşitli mekânlardan oluşmaktaydı. Arcadius'un sarayında etkili bir figür olan Antiokhos, II. Theodosius döneminin başlarında da bu etkisini sürdürmüştü, ancak 439 yılında gözden düşerek imparator tarafından saraydan uzaklaştırılmış, tüm mallarına el konularak sarayı bir kiliseye dönüştürülmüştür. 439'da kiliseye dönüştürülen bu yapı hakkında, 626 yılında Euphemia'nın kalıntılarının Khalkedon'dan getirilip buraya yerleştirilmesine kadar olan süreçte bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bu tarihten itibaren yapı Euphemia'nın martyrion - kilisesi olarak anılmış ve Bizans döneminin sonuna kadar azizenin yeni kült merkezi olarak kullanılmıştır. Yeni kült merkezi, azizenin Khalkedon Konsili'ndeki mucizesinden ötürü Ortodoks kilisesi açısından önemlidir. Burası inananlar için de önemlidir, çünkü kutsal kadının tabutundan sıran kanı mucizeler yaratmakta, inananlar bu sıvıdan alınlılık için martyrionu ziyaret et-

mekteydiler. Ortodoks dünyasından birçok hacı Konstantinopolis'e geldiğinde Euphemia'ya da ziyaret ederdi.

İkonoklast dönemde kült merkezinin imparator V. Konstantinos tarafından tahrip edildiğini, ancak sonrasında imparatoriçe Eirene döneminde (797-802) restore edildiğini Tios'lu Konstantinos'un ayrıntılı ve abartılı bir biçimde anlattığı metninden öğreniyoruz.⁵ Restorasyon sonrasında Euphemia'nın bedeninin bir bütün olarak bu yapıda bulunduğu kuşkuludur, zira daha geç dönemlerde kenti ziyaret eden Rus hacılar Hipodrom yakınındaki kült merkezinin boş olduğunu, azizenin kalıntılarının kentteki Euphemia adını taşıyan başka kiliselerde olduğunu belirtmektedirler.⁶ Konstantinopolis'in Latinler tarafından işgal edildiği 1204-1261 yılları arasında, kentteki diğer yapılar gibi Euphemia kilisesi de zarar görmüştür. 1280-1290 tarihleri arasında yapı kapsamlı bir restorasyon geçirmiş ve günümüze kadar ulaşan azizenin yaşam öyküsünü betimleyen duvar resimleri de bu dönemde yapılmıştır.

Kilisenin ne zaman yıkıldığı bilinmemekle beraber, kent Osmanlılar tarafından ele geçirildiğinde yapı hâlâ ayaktaydı. 1454'te Patrik II. Genadios Skolarios burada bulunan Euphemia'ya ait rölikleri o dönemin Patriklik kilisesi olan Pammakaristos Manastırı'na (bugünkü Fethiye Camisi) taşımıştır. Bu rölik herhalde bugün Patrikhane'de muhafaza edilen azizenin sağ kolu olmalıdır. Bu tarihten sonra Euphemia'nın Hipodrom yakınındaki kilisesi hakkında 1939 yılına kadar hiçbir şey duymayız. 1939 yılında Hipodrom'un kuzeybatı tarafındaki hapishane binası yıkıldığında, üzerinde freskolar olan batı duvarı ortaya çıkmış, bunun üzerine İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü 1942 yılında A. M. Schneider başkanlığında bir kazı gerçekleştirerek duvar resimlerini ortaya çıkartmış ve yapının azize Euphemia'nın martyrion kilisesi olduğunu belirlemiştir. (Resim 1) 1948 yılında İstanbul Adliye Sarayı'nın inşası kararlaştırılmıştır. İnşaat için açılan proje şartnamesinde açıkça "Euphemia kilise

harabesi tamamıyla kaldırılacak, bu kısım da yeni yapı arsası olarak kullanılacaktır" denilmektedir.⁷ Neyski, özellikle Müze'den gelen tepkiler üzerine bundan vaz geçilmiş, Adliye binası kiliseyi teğet geçecek biçimde tasarlanmıştır. Adliye binasının inşası için kazılar İstanbul Arkeoloji Müzeleri denetiminde 1950-1952 yılları arasında yürütülmüştür. Ancak, bugün Türk ve İslam Eserleri Müzesi olan 16. yüzyıla ait İbrahim Paşa Sarayı'nın batı kısmı ile 5. yüzyıla ait Antiokhos Sarayı'nın -kilise olan triklinium dışındaki- bütün yapıları Adliye Sarayı binasına kurban edilmiştir. Ne acıdır ki yarım yüzyıl içinde ömrünü tamamlayan ve yeni yapılan Adalet Sarayı'na taşınan Sultanahmet Adliye binası bir süre sonra tamamen yıkılacak, ama onun yok ettiği çok değerli yapılar bir daha yerine konulamayacaktır.

Kazılar sonucunda ortaya çıkarılan yapı, üzeri kubbe ile örtülü, kenarları yarım daire biçiminde büyük birer nişten oluşan altıgen planlı bir yapıdır. (Resim 2) Sarayın trikliniumu kiliseye dönüştürüldüğünde, yapının ana strüktüründe bir değişiklik olmamış, iç kısmında bazı düzenlemeler yapılmıştır: Doğu taraftaki niş apsis olarak düzenlenmiş, önüne synthronon basamakları, sunak masası ve bunların yer aldığı kutsal bema kısmını çevreleyen templondan ibaret litürjik donanım eklenmiştir. Yapı ve litürjik donanım kazılar sonucunda elde edilen verilerle tam olarak restitüe edilebilmiştir.

Yapının batı tarafındaki nişinde yer alan iki sıra halindeki on dört sahneden oluşan ve yedi metreden geniş bir duvar yüzeyini kaplayan fresko çevriminde, azize Euphemia'nın yaşam öyküsü resimlenmiştir. Azizenin doğumu ile başlayan çevrim, Euphemia'nın Khalkedonlu Hristiyanları savunması, mahkemede yargılanması, ona çeşitli işkenceler yapılması, ölümü ve Khalkedon Konsili'nde gerçekleştirdiği mucize betimleriyle devam eder.⁸ Kazılardan hemen sonra çekilen fotoğraflarda, duvar resimlerinin çok iyi korunmuş olduğu görülebilmekte-

dir. (Resim 3) 13. yy sonlarına ya da 14. yüzyılın başlarına tarihlendirilen freskolar, Bizans uygarlığının son döneminden kalan Kariye ve Fethiye müzelerindeki resimlerle çağdaştır. Euphemia'nın yaşam öyküsündeki bu sahnelerin yazınsal kaynağı ağırlıklı olarak Metaphrastes'in metni olmuştur. Ancak Khalkedon

arkeolojik verilerle neredeyse tam olarak restitüe edilebilen yapı, bir aristokrat sarayının kabul odasının nasıl olduğu, profan bir yapının hangi mimari düzenlemelerle bir kiliseye dönüştürüldüğü, synthronon, altar, kiborion, templon ve ambondan oluşan litürjik donatısı ile erken dönem kiliselerinin litürjik düzenlemesinin

Konsili'nde gerçekleştirdiği mucize ve mucizevi kan sıvıntısı sahneleri (son iki sahne) daha geç olan Bestos'un metinlerinden; azizenin kırbaçlanması ve testereyle kesilmesi sahneleri ise Metaphrastes öncesi metinlerden alınarak bu çevrimde kullanılmıştır.

SULTANAHMET'TEKİ EUPHEMIA MARTYRİONU KALINTILARI NEDEN ÖNEMLİDİR?

Sultanahmet'teki Euphemia martyri- on – kilisesi kentin kültür tarihi açısından önemli bilgiler sağlayan bir yapıdır. Ana strüktürü 5. yy başlarına ait bir saray yapısı olan Euphemia Martyrionu, bitişindeki Lausos Sarayı kalıntıları ile birlikte, günümüzde çok az örneği olan erken Bizans sivil mimarisi konusunda mimarlık tarihçileri için önemli bilgi kaynaklarıdır. Öte yandan, sivil bir yapıdan kiliseye dönüştürülmüş olması bakımından da ilgiye değer bir örnek- tir. Kazılar sonucunda elde edilen

nasıl olduğu gibi konularda çok değerli bilgiler sağlamaktadır.

Duvar resimlerine gelince, erken Palaiologoslar dönemi anıtsal resminin kentteki tek büyük örneği olarak dönemin sanat üslubu konusunda değerlendirme yapabilmemize olanak sağlamaktadır. On dört sahneden oluşan tam bir yaşam öyküsü programı ile bu duvar resimleri dünyada tektir. Bizans kaynaklarından yüz elli kadar kutsal kişinin yaşamı bilinmekteyken, bunlardan ancak on sekizinin yaşam öyküleri anıtsal bir resim çevrimi olarak Bizans dünyasından günümüze ulaşabilmiştir. Bunlardan, Euphemia da içinde olmak üzere sekiz kutsal kişinin birer, üçünün ikışer, birinin üç, üçünün dörder, birinin altı, birinin otuz bir, birinin de otuz altı yaşam öyküsü duvar resmi olarak günümüze ulaşmıştır.⁹ Bu kutsal kişilerden yalnızca birisi, Euphemia kadındır. Euphemia'nın tek şahnelik çok sayıda betimi olsa da, bir duvar resmi olarak yaşam öyküsü çevrimi

Resim 3: Duvar resmi sahnelerinden Euphemia'nın cezalandırılan Khalkedonlu Hristiyanları savunması.

Fotoğraf: Alınan Arkeoloji Enstitüsü Arşivi

başka bir yerde yoktur; yani bu duvar resimleri bu anlamda 'eşsiz'dir.

Yapının bu bilimsel değerinin yanı sıra, Euphemia kültünün günümüze ulaşabilen fiziksel kalıntıları, yaşadığımız kentin gerek tarihsel, gerekse günümüz kültürel yaşamı açısından da değerini ortaya koymaktadır.

dünyasında evrensel kabul görmüş bu 'İstanbul'u' azinenin kült merkezini göremiyorlar, varlığının bile farkına varamıyorlar.

YAPININ BUGÜNKÜ DURUMU

Yapı bugün Sultanahmet'teki terk edilmiş Adliye binasının kuzeydoğu

görülebilen duvarlarından fresko çevriminin bulunduğu batı nişi altı metre yüksekliğe kadar, kuzey ve doğu taraftaki duvarlar yer yer bir iki metreye kadar ayakta. Ancak bu duvarlar hemen diplerinde ve üzerlerinde biten açalar nedeniyle tahrip olmaktadır. Kazıların hemen ardından çok güzel ve belirgin bir biçimde ortaya çıkan freskolar ise, önüne uyduruk bir kulübe inşa edilerek korunmaya çalışılmışsa da, kolay tanımlanamayacak derecede tahrip olmuştur. (Resim 6) Euphemia martyronunun bugünkü perşan durumu, Dünya Kültür Mirası Listesine girmiş ve 2010 yılında Avrupa Kültür Başkenti olarak seçilmiş bir kent için kabul edilemez bir durumdur.

NE YAPILMALI?

İstanbul, sahip olduğu kültürel zenginlik bakımından dünyanın başlıca kentlerinden biri olsada, bu zenginliğin yeterince korunmadığı ve değerlendirilmediği bir gerçektir. Kentin tarihi merkezi olan Sultanahmet'teki Euphemia kilisesinin kalıntıları, bu gerçeğin en somut örneklerindendir. Neredeyse yok olma noktasına gelmiş olan bu yapı, çok acil olarak kurtarılmayı beklemektedir. Yetmiş yıl önce ilk ortaya çıktıklarında çok iyi durumda olan ancak bugün neredeyse tamamen yok olma noktasına gelen, eski fotoğraflarıyla karşılaştırıldığında tanınmaz hâlde olan duvar resimlerinin acilen kurtarılması gereklidir. Bu kurtarma işlemi esas olarak duvar resimlerinin yüzeylerinin temizlenmesi, sağlanlaştırılması ve konservasyonu biçiminde olmalı, 'yeniden yapma' yoluna gidilmemelidir. Buna paralel olarak mevcut duvarların konservasyon çalışması da yapılmalı ve kazılardan sonra tekrar moloz ve toprakla dolmuş olan alan, bütün mimari özellikleri ve yapının taş zemin kaplaması görülebiyecek biçimde temizlenmelidir. Euphemia martyronunun kuzey tarafında 5. yüzyıla ait bir aristokrat sarayının daha kalıntıları bulunmaktadır. Birçok sanat tarihçisi tarafından Laosos Sarayı olarak adlandırılan bu yapının kalıntıları geniş bir alana yayılmıştır. Ancak bugün bu yapının bir kısmı

Resim 4: Kilisenin bugünkü görünümü, arka planda Adliye Sarayı, önde freskolu batı nişi ve koruma amaçlı inşa edilen kulübe.

Fotoğraf: E. Akyürek

Resim 5: Bema olarak düzenlenen doğu kısmının kazılardan sonraki görünümü.

Fotoğraf: Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi.

Kentin kültürel zenginliğinin bir belgesi olan bu yapı, Bizans döneminde bu kenti ziyaret eden Hristiyan hacıların mutlaka ziyaret ettikleri, Euphemia'nın kutsal bedeninden sızan mucizevi kanı küçük şişeler içinde alıp ülkelerine götürdükleri bir hac ve kült merkeziydi. Sultanahmet çevresi bugün de modern İstanbul'un tarihi merkezini oluşturmaktadır. Çok sayıda kültür meraklısı ve turist bölgedeki tarihi dokuyu görmek, bunun keyfini yaşamak amacıyla buraya gelmektedir. Ancak bugün burada gezinenler, Ortodoks

köşesine yakın, Adliye'nin otopark olarak kullandığı alanın içerisinde. (Resim 4) 1964 yılında tamamlanan kazılarda duvarları, zemini ve litürik donanımı açığa çıkartılmış olan kilise, (Resim 5) bugün yeniden molozla dolmuştur. Naosun içerisine arabaların park edebilmesini sağlamak üzere, güney doğu tarafında yer alan, içinde piskopos freskolarının bulunduğu bir arkosolyum nişi, tamamen yıkılmıştır. Yapının çok özel litürik donanımının kazılarda ortaya çıkartılmış olan izleri gömülerek kaybolmuştur. Yapının bugün

Mehmet Akif Ersoy Parkı'nın yapımı sırasında yığılan toprağın altında kalmış, yuvarlak planlı, orijinalinde kubbe ile örtülü büyük bir yapı olan kabul salonunun (*trictinium*) kalıntıları ise belediyenin yakın zamanda yaptığı ahşap 'anfityatro'nun altında kaybolmuştur. (Resim 7) Bir 5. yy yapısının üzerine demir konstrüksiyonla inşa edilen anfityatro benzeri ahşap oturma yerleri bilgisizlik ve hoyratlık anıtı olarak kentin tarihi merkezinde durmaktadır. Lausus Sarayı kalıntıları da temizlenerek tekrar görünür hâle getirilmeli, Euphemia Martyrionu'nun kalıntıları ile Lausus Sarayı'nın kalıntıları birlikte ele alınmalı, gerekli konservasyon çalışmaları ve çevre düzenlemeleri yapıldıktan sonra bölge geniş bir arkeoloji parkı olarak düzenlenmeli ve ziyarete açılmalıdır. Bu alanların halkın gezip görebileceği arkeoloji parkları olarak düzenlenmesi, Türkiye'nin 1999 yılında onayladığı, 1992 yılında Malta'da kabul edilen "Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi"nin de bir hükmüdür. Sözleşmenin 9. maddesinde "Taraflardan her biri: ... Arkeolojik mirasın önemli öğelerinin ve özellikle sitlerin halka açılmasını sağlamayı, seçilmiş arkeolojik varlıkların sergilenmesini teşvik etmeyi taahhüt eder" denilmektedir.¹⁰ Kentin tarihi ve bugünkü kültürel yaşamında önemli bir yer tutan bu değerli kültür varlığının korunması, gelecek kuşaklara aktarılması ve bugünkü kuşaklar için de görülebilir bir halde olması kentin bugünkü sahiplerinin erteleyemeyeceği bir görevi ve tarih önünde de sorumluluğudur.

Sözlerimi iyi bir haberle sonlandırmak isterim: Vehbi Koç Vakfı,

Resim 6:
Duvar
resimlerinin
bugünkü
görünümü.

Fotoğrafi: F. Akyürek

Resim 7:
Euphemia
Kilisesi'nin
kuzeydoğu
tarafındaki
Lausus Sarayı
kalıntılarına
yapılan
'anfityatro'.
Arka planda
Adliye Sarayı.

Fotoğrafi: E. Akyürek

2013 yılında üçüncüsü düzenlenecek olan Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu münasebetiyle İstanbul'a kalıcı bir eser bırakmayı düşünmüş, bu amaçla Sultanahmet'teki Euphemia Martyrionu'nun konservasyon ve restorasyon çalışmalarının yapılarak alanın bir arkeolojik park olarak kentin kültür yaşamına katılmasına yönelik bir çalışmayı desteklemeyi kararlaştırmıştır. Bu amaçla bir proje hazırlanmış ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından gerekli izinlerin alınması için Kültür ve Turizm

Bakanlığı'nın ilgili birimlerine gönderilmiştir. Projenin hazırlanması ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri ile gerçekleştirilen görüşmeler sürecinde anlaşıldı ki, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ilgili birimleri de bu girişime sıcak bakmaktadır. Yasal düzenlemelerin tamamlanmasıyla alanda İstanbul Arkeoloji Müzeleri denetiminde bir çalışma gerçekleştirilecek ve kurtarılan bu yapı kentin kültürel yaşamına kazandırılacaktır.

PROF. DR. T. ENGİN AKYÜREK
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1. Euphemia ve martyrionu ile ilgili genel nitelikli iki yayın: R. Naumann – H. Belting, *Die Euphemia-Kirche am Hippodrom zu Istanbul und ihre Fresken*, *Istanbul Forschungen* 25 (Berlin 1966); E. Akyürek, *Khakedoru İu (Kadıköy) Aziz Euphemia ve Sultanahmet'teki Kilisesi*, I.O. Edebiyat Fakültesi Yayını (İstanbul 2002).
2. Euphemia ile ilgili başlıca bilgi kaynaklarımız İkonoklast sonrası döneme ait ve Theodore Bestos (g. yüzü) ile Symeon Metaphrastes'ten (o. yüzü) sonları gelmektedir. Bu metinler için bk. F. Halkin,

3. *Euphémie de Chalce d'aine, Légende Byzantine*, *Subsidia Hagiographica* no. 41 (Bruxelles 1965), s. 107-108 (Bestos), s. 141-161 (Metaphrastes).
4. C. Mango, *The Art of the Byzantine Empire* 312-1453, *Source and Documents*, (Toronto 1986), s. 37-39; Halkin, s. 2-8. Türkçe metin için bk. Akyürek, s. 12-14.
5. Bu nüsxze için bk. Halkin, s. 163-168 (imparatorluk menologionu), s. 129-132 (Bestos), s. 172-174 (Malakes); Akyürek, s. 7-9.
6. Mango, s. 30.
7. Halkin, 81-106; Akyürek, 25-30.
8. G. P. Majeska, *Russian Travelers to*

9. *Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, (Washington, D. C., 1984), s. 121, 259, 319.
10. R. Duyuran, "St. Euphemia Martyrionu", *Arkteik*, S. IV, C. 16 (1947), s. 74-77, 74.
11. Tüm sahneler için bk. Akyürek, s. 45-59.
12. Bu sayısal dökmün için bk. T. Gouma-Peterson, "Narrative Cycles of Saints' Lives in Byzantine Churches From the Tenth to the Mid-Fourteenth Century", *Greek Orthodox Theological Review*, 30 (1985), s. 31-44.
13. "Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi", *Reamı Gazetesi*, 13 Ekim 1999, Sayı 2345, s. 3-12.

TÜRKİYE'DE BİZANS TARİHİ ÇALIŞMALARINA DAİR GÖZLEMLER

NEVRA NECİPOĞLU

Türkiye, özellikle de İstanbul, Bizans araştırmalarının önde gelen merkezlerinden biri olmalıyken, bu sahada fazlasıyla geri kalmıştır. Ülkemizi Bizans çalışmalarında uluslararası düzeyde resmi olarak temsil eden "Türkiye Bizans İncelemeleri Ulusal Komitesi" 2001 yılında nihayet kurulabilmiştir. Ancak, son yıllarda Türkiye'de Bizans çalışmalarına ağırlık veren akademik kurumların sayısında artış görülmekle birlikte, Bizans İmparatorluğu'na yüzyıllar boyunca başkentlik etmiş olan İstanbul'da bir Bizans araştırmaları enstitüsü bulunmaması hâlâ giderilmesi gereken büyük bir eksiklik.

Bizans tarihi araştırmaları dünyanın pek çok ülkesinde 19. yüzyıldan bu yana ilmi bir gelenek halinde yürütülmekteyken, Türklerin bu alandaki bilimsel faaliyeti yakın zamana dek neredeyse yok denecek kadar kısıtlı kalmıştır. Gerçek coğrafi, gerek tarihsel ve kültürel anlamda Doğu Roma'nın –yani Batılılar tarafından sonradan adlandırıldığı biçimiyle Bizans– mirasçısı olan Türkiye'de, uluslararası çapta Bizans tarihi uzmanlarımızın sayısı bugün hâlâ son derecede azdır. Kendi geçmişimizi layıkıyla anlayabilmemiz için Bizans tarihi ve kültürünün görmezden gelinemeyeceği bilincinin Türk toplumunda ancak yeni yeni ve yalnızca belirli kesimlerde oluşmaya başladığı görülmüyor. Bizans'a önyargılı biçimde yaklaşan bir kesim ve beraberinde bu sahada yürütülen akademik faaliyetleri Bizans'ı "hortlatma" girişimleri olarak algılayan bir zihniyet, eskisi kadar yaygın olmasa da, halen mevcut.

Türkiye'de Bizans kültür mirasının ısrarlı bir biçimde reddedilmesine ve Bizans çalışmalarının dışlanıp ihmal edilmesine yol açan önemli etkenler arasında öncelikle ideolojik nedenlere değinmek gerekir. 19. yüzyıl

sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında Türk tarih yazıcılığında egemen olan milliyetçi eğilimler, bu ülkede Bizans tarihi çalışmalarının önüne aşılması oldukça güç bir set çekmiştir. Bu bağlamda Fuat Köprülü'nün Bizans kurumlarının Osmanlı kurumları üzerinde bir etkisi olmadığı yolundaki savı, hem Bizans hem Osmanlı tarihçiliğinin Türkiye'de gelişimini olumsuz etkilemiştir. Fuat Köprülü gibi ciddi bir tarihçinin bile milliyetçi ideolojinin tesirinde kalarak Osmanlı'da Bizans etkisi konusuna bu şekilde nokta koyması, her ne ka-

dar kendi yaşadığı dönemin koşulları içerisinde anlaşılabilir olsa da, Türk tarihçiliği açısından talihsiz olmuştur. Satır aralarında bazı etkilerin varlığını kabul etmiş gibi gözükse de, Köprülü'nün verdiği ana mesaj ve vardığı sonuç Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine etkisi olmadığı yönündedir.

Bizans'ı sahiplenmeme eğilimi ikinci olarak büyük ölçüde eğitim sistemimizden, özellikle liselerde verilen Türk merkezli tarih eğitiminden kaynaklanmaktadır. Bırakın onbir yüzyıllık Bizans medeniyetinin başlıbaşına kapsamlı bir biçimde öğretilmesini, Selçuklular ve Osmanlılarla birebir örtüşen dönemleri dahi okullarımızda adamakıllı ele alınmamaktadır. Son olarak da, meselenin teknik boyutundan söz etmek gerekir. Bizans tarihçisi olabilmek için, Bizans kaynaklarının yazıldığı Antik Yunanca, Ortaçağ Yunancası ve Latince'nin yanı sıra, Bizans'ın çağdaşı olan devlet ve toplumların dillerinden de (Osmanlıca, Farsça, Arapça, Gürcüce, Ermenice, Slav dilleri gibi) bazılarına hâkim olmak şarttır. Konuyla ilgili modern literatürü takip edebilmek ve yurtdışında yürütülen

bilimsel etkinliklerde yer alabilmek için ise, İngilizce, Almanca, Fransızca gibi modern diller elzemdir. Sonuçta, Bizans çalışmalarının önkoşulu olan kapsamlı dil donanımı gerekliliği, Türkiye’de bu sahanın gelişmesini güçleştiren ve Bizans tarihinin sanki bize uzakmış gibi görünmesine yol açan etkenlerden birisidir. Ancak bunlar aşılamayacak engeller değildir; mutlaka da aşılmaları gerekir.

Türkiye’de Bizans tarihçiliği deyinice akla gelen ilk isimler Fikret İşıltan, Şerif Başta, İşin Demirkent ve Melek Delibaşı’dır. Uzun yıllar İstanbul Üniversitesi’nde Bizans tarihi dersleri veren merhum Prof. Fikret İşıltan, başta Ostrogorsky’nin *Bizans Devleti Tarihi* olmak üzere, Bizans tarihinin bazı temel eserlerini Türkçeye kazandırmasıyla ünlüdür. Onun öğrencilerinden 2006 yılında kaybettiğimiz Prof. İşin Demirkent, uzmanı olduğu Haçlı Seferleri konusunun Türkiye’de öncülüğünü yapmış, bu konuda yazdığı eserlerin yanı sıra, bazı belli başlı Bizans kaynaklarının Türkçe çevirilerini hazırlayarak Bizans tarihçiliğinin ülkemizde gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde ise, 2010 yılında vefat eden Prof. Şerif Başta’nın Bizans tarihi sahasına hizmet ve katkıları olmuştur. Aynı kurumda Bizans tarihi çalışmaları halen Prof. Melek Delibaşı tarafından yürütülmekte olup, kendisinin özellikle Balkanlar’da Bizans’tan Osmanlı’ya geçiş sürecinin demografik ve sosyal değişimlerine ışık tutan önemli eserleri ile son dönem Bizans kaynaklarından çevirileri bulunmaktadır. Delibaşı’nın çalışmaları, Osmanlı kaynaklarının, özellikle tahrir defterlerinin, Bizans kaynaklarıyla birlikte kullanımının, hem Bizans hem Osmanlı tarihi araştırmalarına sağlayacağı yararları açıkça göstermiştir. Günümüzde Bizans tarihi konusunda faal olan diğer bir kurum da Boğaziçi Üniversitesi’dir. Bizans dersleri bu üniversitenin tarih müfredatına ilk kez 1990-91 ders yılında, bu satırların yazarının Tarih Bölümü’ne atanmasıyla dahil edilmiştir. Kendi ilgi alanımız olan geç dönem Bizans sosyal ve ekonomik tarihi bağlamın-

da, araştırmalarımız özellikle Bizans-Osmanlı-İtalyan ilişkileri üzerine yoğunlaşmıştır. 2008-2009 ders yılında aynı bölüme orta Bizans döneminde Bizans İmparatorluğu ile İslam dünyası arasındaki ticari ilişkiler üzerine uzmanlaşmış olan Dr. Koray Durak katıldığından beri ise, Boğaziçi Üniversitesi’nde iki Bizans tarihçisi ders vermektedir. Kadrolarında Bizans tarihçisi bulunan yükseköğretim kurumlarının sayısı, Koç, Dokuz Eylül, Abant İzzet Baysal, Pamukkale, Anadolu, Uludağ, Trakya ve Mardin Artuklu üniversitelerinin de katılımıyla, yakın zamanda artmıştır. Ancak yine de Türkiye’de Bizans tarihçiliği üzerine toplu bir değerlendirme yapacak olursak, birtakım olumlu münferit çabalar ve katkılar hariç, hâlâ oldukça zayıf bir tablo ile karşı karşıya olduğumuzu itiraf etmek gerekir.

Diğer taraftan, bazı ümit verici yeni gelişmeler Türkiye’de Bizans tarihçiliğinin geleceğinin parlak olabileceğini düşündürmektedir. Bunların en önemlisi, Bizans tarihi konusunda dünyanın önde gelen üniversitelerinde doktora eğitimi almakta olan ve yakın zamanda öğrenimlerini tamamlayıp çeşitli üniversitelerimizde ders verebilecek gençlerin varlığıdır. Zira Türkiye’de Bizans tarihi alanındaki ileri adım atılması ancak üniversite tabanında gerçekleşebilir. Lise eğitiminde Bizans tarihine daha geniş yer verilmesini de elbette önemsemek gerekir. Fakat Bizans araştırmaları dünyasında Türkiye’nin söz sahibi olabilmesi için birinci şart üniversitemizin tarih bölümlerine daha çok sayıda Bizans uzmanı istihdam edilmesi ve buna ilaveten Bizans tarihinin bir anabilim dalına dönüştürülmesidir. Bu uzmanlar, bir yandan özgün araştırma ve yayınlar yaparak, diğer yandan da öğrenciler yetiştirerek Bizans tarihi sahasında Türkiye’nin yol almasını sağlayacaktır. Sağlam bir akademik temelin oluşması, ayrıca Bizans tarihinin geniş kitleler arasında yayılmasına da katkıda bulunacaktır. Bilimsel araştırmalara dayanan bir birlik, köklü bir gelenek oluşmadan önce, Bizans tarihinin akademik olmayan çevrelerde yaygınlaşmasını beklemek gerçekçilikten uzaktır.

Mevcut akademik sistemimizde Bizans sanatı bir anabilim dalı iken, Bizans tarihinin aynı statüye sahip olmaması anlamak kolay değildir. Bizans tarihi neden Osmanlı tarihi gibi bağımsız bir akademik disiplin olmayıp, Ortaçağ tarihi anabilim dalının bir alt birimi konumuna indirgenmiştir? Osmanlı tarihi ya da Bizans sanatı kadar önemli olmadığı için mi, yoksa bu iki konu kadar ilgi çekmediği için mi? Türkiye’de Bizans tarihine ilgi duyulmadığını varsaymak herhalde yanlış olur. Konuya ilgi duyan bir kitlenin var olduğu barizdir, fakat bu kitlenin ilgi ve merakını indirebileceği olanaklar kısıtlıdır. 1999 yılında Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü’nün bu alanda öncülük yaparak düzenlediği Bizans İstanbulu konulu uluslararası konferans üç gün boyunca yoğun ilgi görmüş, öğretim üyeleri ve öğrencilerin yanı sıra, yaşadığı şehrin geçmişine ilgi duyan çok sayıda İstanbullu tarafından merakla izlenmiştir. İstanbul daha da büyük çaplı bir uluslararası Bizans etkinliğine evsahipliği yapmak için Boğaziçi konferansının ardından 8 yıl beklemek zorunda kalmıştır. 2007 yılından itibaren Vehbi Koç Vakfı ve Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi’nin üç yılda bir gerçekleştirmekte olduğu Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumları’nda, gerek bildiri sunanların gerek dinleyici olarak katılanların sayısı Bizans’a duyulan ilgi ve merakın aradan geçen zaman zarfında giderek arttığını kanıtlıyor.

Türkiye, özellikle de İstanbul, Bizans araştırmalarının önde gelen merkezlerinden biri olmalıyken, bu sahada fazlasıyla geri kalmıştır. Ülkemizi Bizans çalışmalarında uluslararası düzeyde resmi olarak temsil eden “Türkiye Bizans İncelemeleri Ulusal Komitesi” 2001 yılında nihayet kurulabilmiştir. Ancak, son yıllarda Türkiye’de Bizans çalışmalarına ağırlık veren akademik kurumların sayısında artış görülmeyle birlikte, Bizans İmparatorluğu’na yüz yıllar boyunca başkentlik etmiş olan İstanbul’da bir Bizans araştırmaları enstitüsü bulunmaması hâlâ giderilmesi gereken büyük bir eksiklikler.

LİSE KİTAPLARI ÜZERİNDEN

TÜRKİYE'DE BİZANS VE BİZANTOLOGLARIN ALGILANIŞI

KORAY DURAK

1920'lerden beri lise kitaplarında Konstantinopolis'in temsili ile ilgili bazı değişmezler vardır: Konstantinopolis yerine Bizans ve İstanbul tanımları kullanılır, "Batı/Avrupa" yekpare bir kütle olarak görülür ve kent alındığında gerçekleşen talandan söz edilmeden fetih ayrıntılı bir şekilde sunulur. Öte yandan, kentin tarihinin sunumu dönemin ideolojik ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. 1930'larda ders kitaplarında Konstantinopolis'in hikâyesinde Türklerin varlığı öne çıkarken, 1980'lerden beri Konstantinopolis hakkında sunulan bilgi minimum düzeye iner, Bizans'ı tanımlarken kullanılan dil düşmanca bir hal alır ve kentin alınmasını gerektiren nedenler arasında hadislere referans üzerinden İslami bir boyut da katılır.

A. Başaran,
A. Sert, L. İlgin,
Osmanlı Tarihi
(Ankara, 2007).

Derin Tarih dergisinin Haziran 2012 sayısında yayınlanan Ayasofya Müzesi ile ilgili dosyaya yönelik olarak Toplumsal Tarih'te Ağustos 2012'de yazdığım "Ayasofya'yı Fetihçilerden Kim Kurtaracak?" başlıklı yazı ve Mustafa Armağan'ın yine Derin Tarih'in Ekim 2012 sayısında "Ayasofya'yı Rockefeller Tarihçi-

lerinden Kim Kurtaracak?" başlıklı cevabı, Ayasofya Müzesi'nin işlevine nasıl devam etmesi gerektiğine dair bir tartışmanın parçaları. Ayasofya'nın müze olarak kalmasının elverişli her bir çözüm olarak dahi uygun olacağını iddia ettiğim ilk yazıma, Mustafa Armağan'ın verdiği cevabın kısa bir yapısökümü,

Türkiye'de Bizans'ın ve bizantologların nasıl algılandığına dair bir yazı için iyi bir başlangıç noktasıdır.

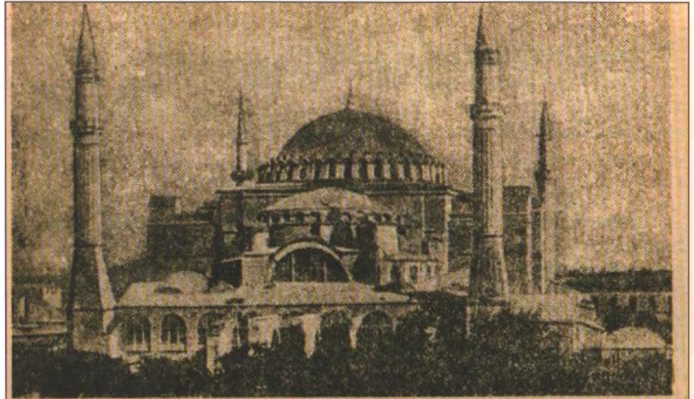
Ayasofya söz konusu olduğunda derin anlaşmazlıkların olması, tartışmanın tek bir konudan başlayıp hızla daha geniş bir çerçeveye doğru yayılması şaşılabilecek bir durum değil. Şaşırtıcı olan, Armağan'ın karşı tarafı okuyucunun gözünde daha baştan ehliyetli kılmaya yönelik bir strateji izlemesi. Bu stratejinin temelinde eleştirdiği yazarın akademik yetersizliğini ve ideolojik açıdan güvenilmezliğini göstermek yatıyor. Armağan'ın yazım hakkında "akademik kusur ve çarpıtmalar" diye adlandırdığı maddelere cevabımı dipnotta verip, söz konusu stratejinin ikinci ayağına yani ideolojik güvenilmezlik üzerinden bizantologları öteki olarak resmeden değerler sistemine yoğunlaşmak istiyorum. Okuyucuda, eleştirdiğiniz kişinin ideolojik açıdan yanlış yerde olduğu hissini uyandırmak için hatları kalın çizilmiş karşıtlıklar kurmak ve

referans yüklü kelimeler kullanmak genellikle yeter. Armağan, beni Ayasofya Müzesi hakkında yazan ama Cordoba/Kurtuba Katedrali'nin müze yapılması için parmağını oynatmayan, "Batı ne der?" utangaçlığından muzdarip, Samih Rifat'tan alıntı yaptığım bir cümlede tanrı kelimesinin ilk harfini küçük harfle yazmam üzerine "Allah ile ideolojik bir derdi" olan, Rockefeller Vakfı tarafından desteklenen Tarih Vakfı'nın dergisinde yazı yazan biri olarak tanımlarken ve "Oryantalist," "toplumunun inancına Fransız" kelimelerini rahatça kullanırken amacı, tartışılan şeye değil, tartışanın kişiliğine dair bazı varsayımları öne çıkarmak (*argumentum ad hominem*). "Batı" ile "Doğu", inançsız ile inançlı, finansal kökü dışarıda olan ile bize ait olan ve yabancı ile yerli ayrımlarının üzerine kurulu bu fikir dünyasında bizantoloğun yeri bellidir. Armağan'ın sözleriyle: "Bizans tarihi çalışan birinin bu 'Garpzede' tavra kendini teslim etmesini hoş görebiliyorsa da, tarihinin ve toplumunun sesine kulaklarını bu derece kapatmış olmasını anlayamıyoruz." Bu söz üzerine çok soru sorulabilir. Türkiye'de Bizans ve bizantologlar ile "Garp" arasında ideolojik bir bağ mı vardır? Bizantologları, Selçuklu, Osmanlı veya Türkiye Cumhuriyeti tarihi çalışanlara göre farklı mı değerlendiriyoruz? Bizantologlar "Garpzede," Osmanlı tarihçileri de yukarıda saydığım karışıklıkların doğru tarafında olan -terim üretme izin verirsiniz- "Şarkzade" midirler? Bu soruların cevabı maalesef Türkiye'de bir kesim insan için evet. İnanç Özekmekçi'nin Ayasofya imgesi üzerine çalışmada yazdığı gibi, Ayasofya'nın müze yapılması ve öyle kalması da rolü olanlar, 1950'lerden beri bazı muhafazakârların gözünde "Hristiyanlıkla tamamen özdeş olduğu düşünülen Batı'nın ve onun yerli işbirlikçilerinin türevleridir."² Peki, bizantologları ötekileştiren bu tavırın temelinde ne yatıyor?

Hem akademik hem de popüler düzeyde, Bizans'ı Müslümanlık ve/veya Türklük ile tanımlı bir bizin-

tam zıddı, ortadan kaldırdığımız bir kültürün taşıyıcısı olarak görürsek, bizantologları da ötekinin tarihini çalışan tehlikeli kişiler olarak görmekten geri durmayız. Anadolu'nun Ortaçağ'daki tarihine yönelik ideolojik yorumlar ve tarafsız çalışmaların önündeki engeller Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar gitmektedir ve günümüzde de ortadan kalktığı söylenemez.³ Kemalist ideoloji Bizans (ve onunla beraber Osmanlı) mirasını korumakta istekli davranmazken, yetmişli ve seksenli yılların Türk ve İslam odaklı resmi tarih yaklaşımı Bizans'ı iyice marjinalize etmiştir.⁴ Semavi Eyice'nin hatırlattığı üzere, 1980'lerde YÖK Bizans sanatı derslerini haftada iki saate indirir. Yine

de, Bizans hâlâ Hristiyanlığın, özellikle de Katolik ve Protestan Batı'ya yabancı Ortodoks Hristiyanlığı'nın belirleyici olduğu köhne ve "Doğulu" bir kültürdü.⁶ Bu yaklaşımın günümüzde de sürdüğüne dair örnekler çoktur. Karşılaştırmalı tarih çalışanlar gözünde Bizans hâlâ önemsiz bir ayrıntıdır. 2000'li yılların başınakadar ABD'de üniversitelerde medeniyet tarihi derslerinde okutulan ve "Batı" medeniyetinin izlerini süren *The Western Heritage* adlı 1.116 sayfalık kitapta Bizans kültürüne ayrılan sayfa sayısı dörttür (Aynı kitapta İslam dünyasına da üç sayfa ayrılır).⁷ Yani, Bizans ile "Batı" arasında entelektüel düzeyde bir ittifak olduğu fikri tartışmaya fazlasıyla açık.

Resim: 9 — Bizanslılardan kalan en büyük sanat anıtı olan Ayasofya (İstanbul), (532-537 yılları arasında Artemius ve İzidor adlı iki mimar tarafından yapılmıştır. Şimdi müze olarak kullanılmaktadır.)

aynı dönemde, Hülya Tezcan'ın Topkapı Sarayı'ndaki Bizans kalıntıları ortaya çıkarma önerisinin Topkapı Sarayı'na gölge düşüreceği ve onun bütünlüğünün bozulacağı gerekçesiyle reddedilmesi arkeoloji sahasında Bizans'a yaklaşımın can alıcı örneklerinden biridir.⁵ İronik bir şekilde, yakın zamanlara kadar, Batı diye adlandırdığımız dünyanın ve tarihçilerinin Bizans tarihine bakışı sanıldığının aksine bir sahiplenme değil, dışlama veya önyargılarla yaklaşma hikâyesidir. 20. yüzyılın başında Aydınlanmacı ve seküler entelektüellerin gözün-

Türkiye'de geniş kitlelerin gözünde Bizans imgesinin oluşmasına katkıda bulunan temel araçlar arasında sinema filmleri, gazeteler, romanlar ve ders kitapları sayılabilir. Giovanni Scognamiglio'nun Bizanslıların Yeşilçam filmlerindeki temsili üzerine yaptığı araştırmanın gösterdiği gibi, bu filmlerde "Bizans-Kefere-Türk düşmanıdır." Bu siyah-beyaz dünyada, Bizans en fazla bir dekordur. Bu dekorda papazlar kimi zaman Ortodoks, kimi zaman Katolik din adamları kıyafetleri içinde "Bizans oyunları" oynarlar.⁸ Ortodoks papazlar ile Katolik papazların sıklıkla birbirleri-

Emin Oktay'ın *Lise II için tarih dersi kitabından* (İstanbul, 1998).

ne karıştırılması sorun edilmemelidir, sonuçta hepsi toptan Batı'dır! Bu genellemeci yaklaşımı Bizans ile ilgili arada sırada çıkan gazete haberlerinde de görürüz. 7-10 Nisan 1999 tarihlerinde Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenen, "Bizans İstanbul'u: Anıtlar, Topografi ve Gündelik Yaşam" adlı konferansla ilgili bazı basın-yayın organlarının kullandığı dil Sırbistan'dan ABD'ye kadar geniş bir coğrafyadaki farklı grupları bir blok olarak gören ve İstanbullu akademisyen Stefanos Yerasimos'u ötekiyleştiren bir dildir. Konu ile ilgili başlığını "Sırp'lar İstanbul'daydı" diye atan ve bu şekilde okuyucusunun zihninde Kosova'da Arnavutların maruz kaldığı baskıları Bizans'ı birleştirmeye davet eden Akit gazetesine göre, konferansta "Sırp'lardan Rum'lara,

nı olmuştur.¹⁰ Konstantinopolis'in, özellikle de kentin 1453 yılında Osmanlılar tarafından alınışının 1920'lerden günümüze kadar lise tarih dersi kitaplarında sunum şekli, içinde bazı devamlılıklar barındırır da, çeşitli aşamalardan geçmiş, dönemin ihtiyaçlarına göre değişikliklere uğramıştır. Lise kitaplarında Bizans tarihinin kurgulanması çok daha geniş bir konu olup, ayrı bir makale olarak irdelenmeyi hak etse de, Konstantinopolis'in sunumu bağlamında genel olarak Bizans tarihinin temsiline değinmek kaçınılmazdır.

Cumhuriyet'in kuruluşundan Türk Ocakları Tarih Tetkik Heyeti'nin Türk Tarihinin Ana Hatları'nda cısmı bulan Türk Tarih Tezi'nin 1930'da yayın-

rılan Ayasofya Kilisesi'nin yanında, bir şey kadar büyük ve sayısız hademenin hizmet ettiği bir yapı olarak tanımlanan Büyük Saray aynı zamanda "bir entrika ve irişa ocağıydı."¹¹ Konstantinopolis'in hikâyesi Sultan II. Mehmed'in kenti kuşatması sırasında yeniden karşımıza çıkar. Kuşatma hazırlıklarının ve saldırı sürecinin ayrıntılı bir şekilde verildiği bu bölümde Konstantinopolis'in alınışı Ortaçağ'dan Yeniçağ'a geçişi temsil eden son derece mühim bir olay olarak görülür ama ne bu bölümde ne de üçüncü bölüm başında "İstanbul'un zaptı" adlı iki sayfalık tekrarda bu geçişin öneminin sebepleri sunulur. Ahmet Refik (Altınay)'ın Umumi Tarih'inde de Konstantinopolis ve Ayasofya'nın tarihi çok detaylı bir şekilde verilir.¹²

Bizans İmparatorluğu'nun başkentinin Bizans olarak adlandırılmasının bir örnektir.

Kemal Kara, Tarih II (İstanbul, 2003).

İtalyan'dan Alman'a onlarca Bizansçı yer aldı. Seminer Amerikan Ortodokslarının kontrolünde şekillendi." Türkiye gazetesinin de "Bizans'ın ayak sesleri!" diye duyurduğu habere göre "Osmanlı Başkentinde bir araya gelen Batılılar" Bizans'a övgüler yağdırdı, Türk gençlerine Yunanca öğrenmeyi salık verdi ve "Rum asıllı" Stefanos Yerasimos "düzgün Türkçe-si ile" dikkat çekti.⁹

Bizans'tan düşman yaratma sürecinin en bariz örnekleri ders kitaplarında görülür. Yücel Kabapınar'ın belirttiği gibi, sosyal bilimlere "İnsan mühendisliği" işlevi yüklenmiş, lise kitapları ideolojik bir mücadele ala-

lanmasına kadar geçen süre içinde lise kitaplarında Türk ve İslam tarihinin yanında Bizans ve Batı Avrupa Ortaçağ tarihi ihmal edilmemiş. Emin Âli (Şavlı)'nın lise kitabında Konstantinopolis hakkında bilgiler karşımıza Ortaçağ tarihini anlatan ikinci kitabın ilk sayfalarında çıkar. İmparator Iustinianos ve hemen sonrasındaki ardıllarının döneminde siyasi ve kültürel gelişmelere ayrıntılı bir biçimde eğilen bu bölüm 350 sayfalık kitabın on bir sayfasını kaplar (¶3,14). İlk sayfalık Konstantinopolis anlatısı Ayasofya ve İmparatorluk Sarayı bölümlerinden müteşekkildir. Emin Âli'ye göre, inşaa süreci ve etkileyici dekorasyonunu hakkında bol bilgi ve-

Türkleri dünya tarih sahnesinin ortasına koyan Türk Tarih Tezi'nin hakim olduğu 1930'lu yıllarda Tarih Tetkik Cemiyeti'nin liseler için hazırladığı dört kitaplık materyal Bizans tarihini sadece Geç Antik Çağ tarihi, özellikle de Iustinianos dönemi bağlamında anlatılır (343 sayfalık ikinci kitabın beş sayfası: ¶1,45). Yine de dönemin siyasi askeri, dini ve kültürel gelişmeleri hakkında temel bilgilerin verildiği bu kısımda Bizans'ın başkenti için şöyle denir: "İstanbul, hiçbir hususi medeniyeti olmamakla beraber, en başta şark ve ikinci derece de yine ondan mühim olmuş bulunan Yunan ve Roma harslarını esaslı bir surette birleştirmeye hizmet etmiş ve hukukun, felsefenin, sanayiye işlendiği yer olmuştur." Şark'ın Bizans ve Greko-Romen kültür üstündeki belirleyici olduğu iddiası, Türkiye Cumhuriyeti'nin kendine Avrupa'dan bağımsız bir tarih yaratma çabası bağlamında dikkat çekicidir. Ayrıca, kentteki önemli kamu yapıları (surlar, Hipodrom, Senato), dini yapıları ("kiliseler" ve Iustinianos'un yaptırdığı 28 kilise arasında en güzeli olduğu vurgusu ile Ayasofya) ve eğitim/kültür yapıları ("mektepler" ve "30.000 cilt kitap" ile Ayasofya Kütüphanesi) sayılır. Bizans İmparatorluğu ile ilgili olarak olumlu ve olumsuz yorumların bir arada bulunduğu bu bölümde neredeyse Türkler

Bizanslılardan daha merkezi bir rol oynarlar. Hunlar, Avarlar, Hazarlar, Bulgarlar, Peçenekler ve Kumanlar Türk'tür ve 5. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar Bizans İmparatorluğu'na nefes aldırılmazlar. Üstüne üstlük, "Asil iş gören Bizans orduları, ücretli askerden terekupp ederdi; bunlar arasında Türkler de vardı." Zaten 5. yüzyıl imparatorları idareyi karı ve kız kardeşlerine bırakarak "iktidarsız" adamlardır.¹³ Türklüğe olan bu vurgu üçüncü kitapta iki sayfa olarak sunulmuş 1453 anlatısında da kendini gösterir. Türklerin Konstantinopolis'i Atilla zamanında da almaya çalıştığı yazılarak, okuyucu Türklerin kent ile olan ilişkisi 5. yüzyıla kadar çekilir. Son olarak, kentin alınışını "medeniyet ve insanîyet için yeni bir devir" olduğu söylenir de bunun nedenleri, 1920'lerin kitaplarında olduğu gibi, açıklanmaz.¹⁴

1940'lardan seksenli ve doksanlı yıllara kadar okutulan lise tarih kitaplarında, her zaman ciddi bir milliyetçi söylem olsa da bir önceki döneme tamamen hâkim olan Türkçü bakış törpülenmiş, eski Anadolu uygarlıkları, Klasik Çağ ve Bizans kültürü hakkında çok daha ayrıntılı bilgiler öğrencilere sunulmuş olmuştur. Bizans devlet ve kültür tarihine ayrılan sayfa sayısı artar. Niyazi Akşit'in lise 2'ler için 1969 yılında yayınlanan kitabında 219 sayfanın 16 sayfası, yani %7,3'ü, Emin Oktay'ın 1988 tarihli kitabında ise 296 sayfanın 21 sayfası, yani %7'si, Bizans'a adanmıştır. Bizans'ın başkenti ile ilgili sunulan bilgede nitelik ve nicelik anlamında artış vardır. Örneğin, Emin Oktay, "İstanbul'daki Bizans eserleri" adlı bir çerçevede Bizans kiliseleri, sarayları, meydanları, dikilitaşlar, sarnıçlar ve surlar hakkında üç sayfalık bir bilgi verir. Ayrıca, patriğin oturduğu Konstantinopolis'in üniversitesi ile imparatorluğun kültür merkezi olduğu bilgisini veren Oktay, "kentin en güzel eserler" ile süslediğinin altını çizer.¹⁵ Bütün lise ders kitapları yazarları arasında Bizans başkentinin sosyo-ekonomik tarihine referans yapan tek yazar Konstantinopolis'in dönemin en büyük, kalabalık ve zengin şehri olduğunu vurgulama-

sı sebebiyle Niyazi Akşit'tir.¹⁶ Kent hakkındaki mimarlık ve sanat tarihi ağırlıklı bilgilerin bol sayıda fotoğraf ile desteklendiği bu anlatıda, Ayasofya inşaatı, süslemeleri ve açılış törenleri ile ayrıntılı bir biçimde öne çıkar.¹⁷ Ayasofya Kilisesi'ni Bizans mimarlığının şaheseri olarak tanımlayan Emin Oktay hem 6. yüzyıl anlatısında Ayasofya için ayrı bir bölüm hazırlar, hem de Osmanlıların yükselişi devrinin konu edildiği kısımlarda "İstanbul'un Fethinden Sonra Ayasofya Ne Olmuştur?" başlığı altında yapının camiye dönüştürülüşünden, restorasyonundan ve "Atatürk'ün arzusu üzerine" müze haline getirilişinden uzun uzun söz eder.¹⁸ Benzer şekilde, Niyazi Akşit, Ayasofya'yı "ölmez sanat eserlerinden biri" olarak tanımlarken, Bedriye Atsız ve

bazı bağlantılar öğrencileri savaştan tarafları yekpare bütünlükler olarak görmeye davet eder. Emin Oktay'ın sunumunda, kuşatma sırasında Bizans'a yardıma gelen güçler için sıkça "Hristiyan Alemi" ve "Avrupa" terimleri kullanılır ve kentin Emevîler zamanından beri birçok Müslüman komutan tarafından alınmadığı hatırlatılarak kentin alınışına kökü çok daha derinlere giden tarihsel bir boyut katılır.²⁰ Aynı şekilde, Atsız ve Oran'ın sunumunda da, Bizanslılar kenti savunmada "gayret" gösterirler ve surlarda açılan gedikleri "canla başla" örerler, öte yandan Bizans İmparatorluğu Osmanlı'nın düşmanları ile işbirliği yapan, "Avrupa'dan yardım isteyen, 'her fırsatta Osmanlılara zarar veren, güçlük çıkaran bir fesat ocağı'dır."²¹

İstanbul Panoramik müzesinden alınan, görselle bakarak İstanbul'un fethedilmesinde kullanılan savaş aletlerinin neler olduğunu ve savaşta etkilerini söyleyiniz.

Hilmi Oran yapıdaki mozaikler için "fevkalâde muhteşemdir" der.¹⁹

Bu dönemin lise kitapları, genel olarak Bizans tarihi ve Konstantinopolis hakkında olduğu gibi, kentin Osmanlılar tarafından alınışı hakkında da oldukça ayrıntılı bilgiler verirler. Atsız ve Oran'ın ve Emin Oktay'ın lise 3 tarih kitaplarında beşer sayfanın ayrıldığı anlatıda kuşatma sırasında Bizans İmparatorluğu'nun durumu, fetih için yapılan hazırlıklar ve kentin alınışı detaylı bir şekilde sunulur. Bu anlatıda, hem Bizanslıların kenti nasıl savunduklarına dair bazı tarafı gözlemler vardır, hem de bazı genellemeler ve kurulan

Türkiye'de lise tarih kitaplarının içeriği ile ilgili son dönüşüm 12 Eylül 1980 Darbesi ile başlar. Ortaokullardaki coğrafya ve tarih derslerinin isimlerine "Millî" kelimesinin eklenmesinin gösterdiği gibi, Türk ve İslamî olanın altının çizildiği bu yaklaşım yaklaşık son otuz yıldır ders kitapları yazımına hâkimdir. 1071 öncesi Anadolu ve Akdeniz tarihi, Türk ve İslam dünyası dışındaki dünya tarihi ve bununla bağlantılı olarak Bizans tarihi çok aşgari ve temel düzeyde işlenir. Örneğin, Kemal Kara'nın insanlığın başlangıcından Osmanlılara kadar geçen süreyi kapsayan 304 sayfalık lise 1 tarih kitabında Bizans tarihine ayrılan sayfa sayısı metin

2011 basımı tarih ders kitabından "İstanbul'un fethi" kısmından bir resim.

V. Çağır, İ. Genç, M. Çelik, C. Genç, Ş. Türedi, Tarih 10 (Ankara, 2011).

2011 basımlı tarih ders kitabından "İstanbul'un fethi" kısmından bir resim.

V. Çağır, İ. Genç, M. Çelik, C. Genç, S. Türedi, Tarih 10 (Ankara, 2011).

olarak bir sayfayı geçmez (%0,3). İlerleyen yıllarda ve günümüzde lise tarih kitaplarında Bizans tarihine ayrılan bölüm yarım sayfaya hatta bir paragrafa kadar düşer. Karşımızda, Kara'nın iddiasına göre, 7. yüzyılda Arap akınları karşısında bir daha toparlanamayan, "siyasi ve ahlaki bozukluklar nedeniyle" zayıflayan bir imparatorluk vardır. Mehmet Maden'e göre, Bizans'ta taht kavgaları hiç eksik olmaz. Zaten Arapların Bizans İmparatorluğu karşısında askeri olarak genişlediği 7. yüzyıldan sonrası hiç anlatılmaz.²² Bu çok kısa anlatıda, ya Kemal Kara ve Erdoğan Merçil'in kitaplarında olduğu gibi Bizans İmparatorluğu ile ilgili hiçbir şey söylenmez, ya da kentin bir kültür ve sanat merkezi haline geldiği cümlesi basmakalıp bir şekilde tekrarlanır. Ayasofya Kilisesi'nin adı Merçil'in kitabında anılmazken, diğerlerinde Bizans İmparatorluğu'nda yapılmış mimari eserler listesinde karşımıza çıkar. Sadece isimleri sayılan yaklaşık altı veya yedi eserden oluşan bu liste son otuz yılın kitaplarında Bizans'ın kültür ve sanat hayatı ile ilgili verilen tek bilgidir.²³ Ayasofya Kilisesi ile ilgili ayrıntılı bilginin sunulduğu tek istisna son yıllarda oku-

tulan Tarih 9 adlı lise kitabıdır. "Öğrenelim" isimli bir çerçeve içindeki bilgilere göre Ayasofya "bir zevk ve gösteriş ürünü olarak ortaya çıkmıştı," "Dış ve iç görünüşteki tezat ve iri kubbe Roma'nın mirasıdır. Dış görünüş zarif değildir. Bunun tersine iç görünüm saray gibi görkemlidir, göz alıcıdır. (...) Eşsiz mimarisine rağmen yapının hayatı önemde hataları vardı. Bu nedenle Ayasofya her devirde hazineler dolusu para harcanarak ayakta tutulabilmiştir."²⁴ Bir anlamda, modern algıda Bizans kültürüne atfedilen bütün olumsuz özellikler Ayasofya'da karşımıza çıkar. Ayasofya ya da Bizans gösteriştir, görkemli, hatadır ve parayla da olsa ayakta zor durur.

Son otuz yılın ders kitaplarında, Bizans kültürü ile ilgili bilgiler bir sayfanın altına düşerken, "İstanbul'un Fethi" anlatısı daha da genişler; Konstantinopolis'in alınmasını "gereklilikten" kuşatma için yapılan hazırlıklar, kentin kuşatılması, alınışı ve "İstanbul'un Fethi'nin Sonuçları" öğrenciye ayrıntılı bir şekilde aktarılır.²⁵ Fethi gerekli kılan nedenler arasında İslam peygamberinin ilgili hadisi de girer. 2006 ba-

sımı Tarih 2 kitabında belirtildiği gibi, "Böylece II. Mehmet ve ordusu İstanbul'un fethiyle bütün Müslümanlar için kutsal bir görevi yerine getirmiş olacaktı."²⁶ Daha önceki dönemlerin ders kitaplarında rastlanan genel "Avrupa" terimi bu dönemde de yer yer kullanılırken,²⁷ son otuz yılın ders kitaplarında Bizans İmparatorluğu'nun ayakta kalma çabaları için, daha önceki dönemlerde rastlanmayan, çok düşman bir dil hakim olur. Kara'ya göre, Bizanslılar "Avrupa devletlerini Osmanlılara karşı kıskırtıyorlar (...) iç savaşlara neden oluyorlardı." Kent alındıktan sonra da "Bizans'ı yeniden diriltme umutları vardı" ve bu umutlar yok edildi. Diğer kitaplar da Bizans "Batı'yı sürekli kıskırtır," Fethret Devri'nde Osmanlılar arasındaki kavgaları "körükler," ve ortadan kaldırdığında onu "diriltme umutları" vardır.²⁸

Özetle, 1920'lerden beri lise kitaplarında Konstantinopolis'in temsili ile ilgili bazı değişimler vardır: Konstantinopolis yerine Bizans ve İstanbul tanımları kullanılır, "Batı/Avrupa" yekeprie bir kütle olarak görülür ve kent alındığında gerçekleşen talandan söz edilmeden fethin ayrıntılı bir şekilde sunulur. Öte yandan, kentin tarihinin sunumu dönemin ideolojik ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. 1930'larda ders kitaplarında Konstantinopolis'in hikâyesinde Türklerin varlığı öne çıkarken, 1980'lerden beri Konstantinopolis hakkında sunulan bilgi minimum düzeyine iner, Bizans'ı tanımlarken kullanılan dil düşmanca bir hal alır ve kentin alınmasını gerektiren nedenler arasında hadisler referans üzerinden İslami bir boyut da katılır. 2012 yılında okutulmakta olan 10. sınıf tarih ders kitabının "İstanbul'un Fethi" başlıklı ünitesinde öğrencilere sorulan iki hazırlık sorusundan ikincisi şudur: "Fatih ve feth kavramları size neleri çağırıştır?" Gerçekten fatih, feth, Bizans ve bizantolog kelimeleri size neleri çağırıştır-maktadır?

FETHİN GÜNCEL TEMSİL BİÇİMLERİ

"İSTANBUL'UN FETHİNE DAVETLİ OLMAK"

ECE ZERMAN

"Burada İstanbul'un fethine yeniden tanık olacak ve kente giriliş anını neredeyse aynen yaşayacaksınız... Urban'ın döktüğü toplara dokunup Konstantinopolis'in surlarına doğru onların patlamalarına şahit olacaksınız. Sultan II. Mehmed'in binlerce askerinin tekbir seslerini ve Mehter Marşı'nı duyup, belki de eşlik edeceksiniz."

Bu davetle açılan müzede, izleyenlerin kendilerini kiminle özdeşleştireceği ne kadar belirlenmiş olsa da "öteki" hayal gücüne bırakılmıştır. Kısa film baktığımızda da Bizans öncelikle fethedilecek surlardan ibaret görülür, surların arkasındaki yaşama dair en ufak bir iz bile sunulmaz; insansızlaştırılır, yaşamsızlaştırılır.

2009 yılında Topkapı'da açılan Panorama 1453 Tarih Müzesi'nin dış görünümü.

İstanbul Belediyesi'nin her yıl 29 Mayıs'ta düzenlediği görkemli fetih şenlikleri, 2009 yılında Topkapı'da açılan Panorama 1453 Müzesi, Millî Eğitim Bakanlığı'nın "yarınımızı bugünden fethetmeye" sloganıyla okulları akıllı tahta ve tablet bilgisayar teknolojisiyle donatmayı hedeflediği Fatih projesi, "Sultan

Muhammed İlan'ın fetihten önce otağını kurduğu Bayrampaşa'da" yükselen yedi yıldızlı bir otelin Rumeli Hisarı'ndan esinlenen mimarisi, hatta "Türkiye'ye çağ atlatacak bir proje" olarak sunulan bir konut sitesinin reklamına kadar birçok öge İstanbul'un fethinin ne kadar yaygın bir güncel referans halini aldığını

ortaya koyuyor. Bunların her biri kendinden menkul bir temsil olmaktan ziyade, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı geçmişiyle kurduğu gerilimli ilişkisinin gelinen son aşamasını yansıtıyor. Fethi bu bağlamda Osmanlı altın çağı'nın kristalleştiği bir nokta olarak her dönem siyasetine uygun olarak yeniden uyarlanıyor, fethin temsili ve kutlanışı siyasi konjonktüre göre tekrar tekrar yeni biçimlerde icat ediliyor.

FETHİ KUTLAMALARININ TARİHSEL SÜRECİ: GELENEĞİN İCADI

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindengünümüzedek "İstanbul'un Fethi"nin kutlanma ve temsil edileme biçimlerinin izini sürerekge Osmanlı döneminin kendi geçmişine, daha sonraları ise Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı geçmişine bakışının bir haritasını çıkartmak mümkün görünür. Ahmet Nedim Servet Tör, kızı Nevhiz için tuttuğu günlüğe 13 Haziran 1914 tarihinde "Dün İstanbul'un yevmi fethi namına, ilk defa olarak, oldukça mutanant ve muazzam bir ıhtifal icra olundu." notunu düşüyor, törende

yakalara takılan Fatih Sultan Mehmet portresini de günlüğe ekliyor.³ Tarihle kurulan bu ilişkinin aslında modern bir algı olduğunu söylemek için Hobsbawm'ın "geleceğin icadı" kavramına atıfta bulunmak yeterli olacaktır. 13 Haziran 1914 tarihli *Le Moniteur Oriental* gazetesinde şöyle deniliyor: "Osmanlılar, devr-i sabıkta tarihlerini ne öğrenmeye ne de hatırlamaya cesaret edebiliyorlardı. O dönemde geçmişteki görkemli olayları kutlamak şöyle dursun, hafiyelerden çekinildiğinden, mesela İstanbul'un Fethi'nin yıldönümünde olunduğu bile dile getirilemezdi. (...) Milletler için, geçmişteki başarısızlıklarını olduğu kadar zaferlerini de hatırlamak bir görevdir. "1900'lerin ilk yarısında hız kazanan milliyetçilik, 1908'de sokaklara dökülen kitlelerle ve ortaya çıkan kutlama kültürü ile iç içe geçerek yeni kutlama türleri ve biçimleri icat ediyor. Bu bağlamda 1914 yılı, Balkan Savaşları'nın da etkisiyle fetih kutlamalarının görkemli olarak yapıldığı ilk tarih olarak dikkat çekiyor.⁴ Milleti bir arada tutabilecek düşünülen her bir öge, bu kutlama kültürüne ekleniyor; Renan'ın meşhur söylevine atıfta bulunarak söyleyecek olursak hatırlamak ve unutmak başlı başına milli bir görev haline geliyor.

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Osmanlı geçmişine yönelik sessizliğin ardından, fethin 500'üncü yılı bağlamında görkemli kutlamaların planlandığı 1953 yılı ikinci bir referans noktası olarak ele alınabilir. II. Dünya Savaşı'nın sonunda ve Demokrat Parti iktidarında başında, yeni hükümetin kendisini meşrulaştırmaya ve gücünü sağlamlaştırmaya çalıştığı bu süreçte İstanbul'un fethi yeniden politik bir araç haline aldı. Bu söylemde iktidarın, fethi kendi geçmişine, Demokrat Parti'nin 1950 yılında seçimi kazandığı 14 Mayıs tarihine atıfta bulunarak ele alış dikkat çekiyor. 500. *Fethi Yıldını İstanbul* kitabında, beş yüzüncü fetih yılında devlet çalışmalarına umumi bir bakış başlıklı bölümde şöyle denir: "Türk tarihi, beş yüz yıllık bir aralıkta iki muazzam hadisenin şahididir. 14 ve 29 Mayıs ki 14 Mayıs 1950 yeni bir çağın pence-

Cumhuriyetimizin banisi ve İstanbul'un ikinci Fatihi Eşsiz Kahraman ATATÜRK

resini açan 29 Mayıs 1453 zaferinden, İstanbul'un Fethi'nden daha ehemmiyetsiz değildir, Türk milletine hâkimiyetini sağlayanlar da, fethin büyük fatihinden daha az hizmette bulunmamışlardır. 29 Mayıs, karanlık bir çağın sonu, münevver bir devrin ilk güneşi olmuştur. 14 Mayıs ise bir diktatoryayı yere sermiş, mesut bir istikbalin altın kapısını açmıştır."⁵ Bu süreçte kurulan söylemde göze çarpan diğer bir detay da Fatih Sultan Mehmet'in yanında Mustafa Kemal Atatürk'ün de ne denli göz önünde ve vurgulu olduğudur. Fethin töreninde dönemin İstanbul valisi şu şekilde seslenir: "Yine bu mayıs içerisinde İstanbul'dan ayrılan büyük Ata'mız 19 Mayıs'ta Samsun'a ayak bastığı zaman onun kabrinde mustarip olan ruhunu da şad ediyordu. Binaenaleyh mayıs ayı bizim için mesut ayların en başındadır." Bu yukarıda bahsi geçen kitapta⁶ bir İstanbul resminin altında "Eşsiz kahraman Atatürk'ün ikinci defa fethettiği (...) İstanbul" ibaresi bulunurken, bir diğer resimde Atatürk, "Cumhuriyetimizin banisi ve İstanbul'un ikinci fatihi" olarak tanımlanır. Yeni hükümetin, Atatürk kültü etrafında kurulu ve Osmanlı geçmişini bir *ancien régime* ilan ederek tarihin bilinçdışına⁷ iten tek parti rejiminin hemen ardından Osmanlı geçmişini tabiri caizse ehlileştirip kendi söylemine katabilmesi için yumuşak bir geçiş

ihtiyaç duyması ve bunu da Mustafa Kemal figürü üzerinden yapması hiç de şaşırtıcı değil.

Fethi kutlamalarını bugüne bağlayan süreçteki üçüncü aşama ise Refah Partisi'nin İstanbul Belediye Başkanlığı'nı kazandığı 1994 yılıyla tarihlendirilebilir. Tanıl Bora, *Fatih'in İstanbul'u* makalesinde bu kutlamaları anlatırken "Temsil-i' Fatih Sultan Mehmet, kadirga ve leventlerin telsizli belediye görevlileri eşliğindeki resmi geçidi, veya Bizans savaşçısı kayafetli figüranların helikopterle stada gelen Erbakan'ı Refah selamıyla karşılamaları'ndan bahseder. Sonraki yıllarda da temel temsil biçimleri ve sembollerde fazla değişiklik olmaz: Surlara hücumun canlandırılması, sancak dikilmesi ile gemilerin karadan yürütülmesi belli başlı motifleri oluşturur. Bu törenlerde Bizans her şeyden önce surlardan ibaret olarak temsil edilir, Surların içerdiği yoğun sembolizmi anlamak için, 'Fatih'in İstanbul'un İslami egemenlik vechesiyle çoğulculuk vechesi arasındaki çelişkiye (...) örnek olarak'" Bizans surları etrafında yoğunlaşan tartışmalara göz atmak yeterli olur: 1994 yılındaki tartışmanın temel eksenini harabe halinde surların yıkılması ve onarma konusunda önceliğin İslami eserlere verilmesi fikri oluşturur.⁸ Surlar, Patrikhane ve Ayasofya gibi, Bizans'ın vücut bulduğu semboller olarak algılanır. onları yeniden ve yeniden fethetmek manevi bir anlam taşır.

FETHİ MEŞRULAŞTIRMAK: "YIKILMAK İÇİN FATİH'İNİ BEKLEYEN BİZANS"

2009 yılının Ocak ayında açılan Panorama 1453 Tarih Müzesi, fethi fikrini kutlamaların ötesine taşıyarak her an hatırlanan, yeniden üretilen, şehrin hafızasına eklenen bir referans haline getirir. Müzenin Topkapı, Edirnekapi ve Silivrikapi surlarının orta noktasına inşa edilmiş olması da surların yukarıda söz ettiğimiz sembolizmini ortaya koyar. Müze, İstanbul'un fethi hakkında bilgi veren panolardan geçilerek, üst kattaki

fethin canlandırıldığı panoramaya ulaşılır. 38 metre çapında bir yarım kürenin içini kaplayan bu panoramik resim gezenlere bir gerçeklik illüzyonu sunar. Müzenin internet sitesi, gezenleri İstanbul'un Fethi'ne şu sözlerle davet eder: "Burada İstanbul'un fethine yeniden tanık olacak ve kente giriş anını neredeyse aynen yaşayacaksınız. Macar topçu ustası

Panorama 1453 Müzesi'ndeki "Fethin neden gerekliydi?" başlıklı panonun ilk satırlarında Hz. Muhammed'e atfedilen İstanbul'un fethine dair hadis yer alır. Öte yandan "Bizans/Doğu Roma'nın son günü" panosu Bizans'ta yayılan rivayetlerin sıralanmasıyla başlar. Buna göre fethin gerçekleşeceği Bizans halkı tarafından çeşitli alametlerle hissedilmiş,

on *civiliasatrice* fikrine yaklaşan bir medeniyet ve düzen getirme vurgusuyla pekiştirilir. Bu durum, Bizans'ın köhne bir uygarlık olduğu ve yıkılması gerektiği fikri üzerinden meşrulaştırılır. Aydın Arakon'un yönettiği 1951 tarihli *İstanbul'un Fethi* filminde bu zihniyetin neredeyse karikatüral bir hali şu sözlerle ortaya konur: "Kas-tımız ne daha fazla can almak ne de

Panorama 1453 Müzesi'nde fethin canlandırıldığı panoramadan bir kesit.

Urban'in döktüğü toplara dokunup Konstantinopolis'in surlarına doğru onların patlamalarına şahit olacaksınız. Sultan II. Mehmed'in binlerce askerinin tekbir seslerini ve Meh-ter Marşı'nı duyup, belki de eşlik edeceksiniz."¹⁷ Bu davetle açılan mü-ze, izleyenlerin kendilerini kimin-le özdeşleştireceği ne kadar belirlen-miş olsa da "öteki" neredeyse onların hayal gücüne bırakılmıştır. Müzede, bilgi panolarının yanı sıra gösterilen kısa filme baktığımızda da Bizans ön-celikle fethedilecek surlardan ibaret görülür, surların arkasındaki yaşam dair en ufak bir iz bile sunulmaz; in-sansızlaştırılır, yaşamsızlaştırılır.

Güncel siyasete eklenmiş bir fe-tih fikrinin meşrulaştırılması için ön-celikle fethin tanımı gereği içerdiği şiddet fikrinden arındırılması yoluna gidilir. İstanbul'un fethi teleolojik olarak inşa edilerek her şeyden önce gerekli ve kaçınılmaz olarak sunulur, bu durum da çeşitli mitlere ve inanış-lara dayandırılarak temellendirilir.

mesela "Meryem Ana'nın mucizevi olduğuna inanılan resmi bir ayın sırasında yere düşmüş, (...) ilahiler söyleyerek caddelerden geçen halk korkunç bir fırtınaya yakalanmış, (...) şehrin üzerine çöken yoğun sis bulut-u gökyüzünü kaplamış, denizde tutul-an midyelerin içinden kan akmış, ay tuhaf biçimler almış"tır.

Müzede gösterilen filmde de Bizans'ın yıkılmasının kaçınılmaz oluşunun altı ş u sözlerle çizilir: "İmparatorluklar, devletler ve medeniyetler doğuyor, büyüyor, çözülüyor ve çöküyor... Bir büyük medeniyet yerini bir başka medeniyete bırakarak kesintisiz bir çimde sonsuzluğa akıp gidiyor. Kud-retli Bizans İmparatorluğu çözülmüş, yıkılmak için Fatih'ini bekliyordu." Bu bağlamda, İbn Haldun'un uygarlıklar-ın yükselişi ve çöküşü konusundaki tezine yaslanılarak, İstanbul'un fethi zaten kaçınılmaz olan bir süreç son halkası olarak görülür ve sonrasında bir başk ı söylemle, neredeyse ko-lonyal iktidarların kullandığı *missi-*

halkınızı kılıçtan geçmektir. Mu-radımız ülkenin ortasında bir çıban baş ı gibi duran ahlak ve adaletin te-fettüye uğradığı köhne Bizans'a taze bir ruh, sağlam bir adalet getirmek-tir." 29 Mayıs 2011 tarihinde Halıç'te gerçekleş-en Fethi kutlamalarında ise şöyle denilmektedir: "İnsanoğlunun karanlık Çağ'dan yeniçağ'a geçişini hazırlayan bu fethin yansımalarıyla birlikte dünya yeni bir düzene doğ-ru girdi. Fetihten önce ş atolardan ve kale şehirlerden yönetilen insanoğlu yeni bir yönetim anlayışıyla karşı-laşt ı. O büyük kumandan fethinden iki gün sonra askerlerin sokakta dolaş-malarını yasakladı ve Hızır Çelebi'yi belediye başkanı olarak atadı. Orada yaşayan tüm insanlara özgür olduk-larını, inançlarını istedikleri gibi ya-şayacaklarını ilan etti."

Fethin yeni bir çağ açmış olduğu fik-ri birçok kaynakta farklı şekillerde vurgulanır: İstanbul Belediyesi tara-fından 2004 yılında basılan *Ulubatlı Ha-san* kitabının başında şöyle denil-

mektedir: "Her zaman bir 'dünya merkezi' olarak adlandırılan İstanbul'un fethi, İstanbul için olduğu kadar dünya tarihinin de kaderinde bir dönüm noktasıdır. Bir çağ kapanarak, yeni bir çağ açılmıştır." Benzer şekilde İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Mayıs 2010 tarihinde yayınladığı *İstanbul Bülteni*'ndeki başlıklardan biri "Çağ Kapatıp, Çağ Açan 'Fatih'in Torunlarıyız! Bizler yaşamayalım da kimler yaşasın bu coşkuyu!" dur. Bu tarih anlatısında, Ortaçağ'ın sonu gibi başlangıcı da Türk tarih tezi çerçevesinde Türklerin ataları olarak görülen Hunların saldırılarıyla başlayan Kavimler Göçü'yle tarihlendirilir. Öte yandan, İstanbul'un Fethi'nin Rönesans'a ilişkilendirilmesi genellikle, uzun süre ders kitaplarında da yer aldığı haliyle İstanbul'un fethinin ardından şehirden kaçıp İtalya'ya sığınan Bizanslı âlimlerin burada Antik Yunan metinlerini çevirip yorumlamasıyla ilişkilendirilir, ama bu durum bile uyarlaştırma anlatısının içinde perdelenir. Bu bağlamda kurulan anlatılar İstanbul'un fethinin dünyatarihsel bağlamına oturtulmasından

alkışlamaları yakın planda gösterilir. Çeşitli fethi temsillerindeki bir diğer ortak nokta ise fethi son- ra yağma yapılmadığının ve aslında şehrin daha önce Haçlılar tarafından ne denli yakılıp yıkılmış olduğunun vurgulanmasıdır. Fethi şenliğinde ise İstanbul'un fethi şu sözlerle tanımlanır: "Bu, dünyada yeni bir anlayışın yansımasıydı. Sadece militarist bir

Müzesi'nde gösterilen belgeselin başındaki ifadeler de benzer bir kışıştırmayı ortaya koyar: "İstanbul dünyanın gözbebeği, dünyanın arzularının merkezi oldu. Hep özenen, hep istenen, hep sevilen baş döndürücü bir sevgili. Sevgililerin sevgili- si. Herkes İstanbul'u istiyor, herkes İstanbul'u arzuluyordu. İstanbul surlarını aşacak fatihini bekliyordu.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin yayınladığı İstanbul Bülteni'nin "557.Fethi Coşkusu" başlıklı Mayıs 2010 sayısından alınmıştır.

Elli yıllık bir zaman dilimi içerisinde politik iktidarlar, toplumsal dinamikler, tarih algısı değişirken, benzer şekillerde yeniden üretilmesi nasıl açıklanabilir? Bizans tam da bu klişeleşmiş mitlerle tanındığı sanılan, öyle olduğu için de daha fazla tanınmaya gerek duyulmayan, tanındık bir yabancı, öteki'dir.

ya da Fatih Sultan Mehmed'in Rönesans hareketleriyle nasıl eklemlendiğini" tartışmaktan çok daha farklı bir boyuttadır.

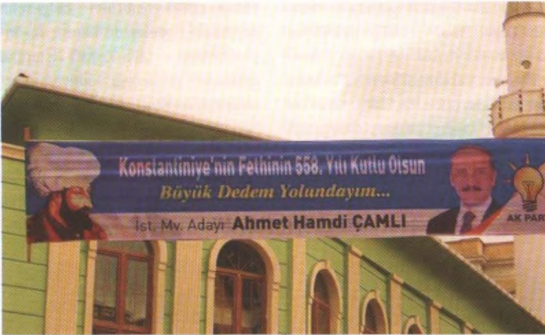
Böylelikle fethi fikri tarihsel bağlamından kopararak steril bir uyarlaştırma kurgusuna, güncel bir hoşgörü söylemine sarılır. Fethi Müzesi'ndeki panolarda İstanbul halkına atfedilen "Latin külahı görmekte Türk sarığını yeğleriz" sözleri yerini alır. Panoramik Müze'deki kısa filmde İstanbul'un fethinden sonra meydana toplanmış olan topluluk Fatih'in fermanının okunmasını neşeyle karşılar, Bizanslı kadınların

hareket değildi, şehirlerin fethi değildi." Şenliğin başındaki ışık gösterilerinde de arkadan gelen ses şu şekilde seslenir: "Fethin bu sevgi, hoşgörü ve barışla parlayan ışığı karanlıklar içindeki bir çağı kapattı... Fethin ışığı sevgiyle parlıyor." Bir fethi kutlamasında en çok kullanılan kelimelerin sevgi, barış, hoşgörü olması yalnızca fethi fikrine değil meselenin tarihselliğine de ters düşer.

FETHİN CİNSİYETİ

Fethi temsillerinde çoğunlukla kullandırılan bir diğer teknik İstanbul'un kişileştirilmesidir. Panorama 1453

İFatih benliğine hakim olan büyük sevgiliye, İstanbul'a sahip olmak için harekete geçti. Zordu İstanbul'a sahip olmak.(...) Teslim olmuştu İstanbul Fatih'e." Bu söylemin iyice açık bir hal aldığı bir başka örnek 1453 *İstanbul Fatihleri* başlıklı çizgi romanın tanıtım metninde karşımıza çıkar: "İstanbul İstanbul olalı böyle gün görmemişti. İstanbul bir civana gönül vermişti de, kız tarafı ayak dırıyordu sanki. Allah'ın emri Peygamber'in kavliyle İstanbul bir güzel alındı. Şimdi düşün zamanı." Burada, işleyen çeşitli toplumsal cinsiyet mekanizmalarıyla beraber fethin nasıl bir metaforla ifade edildi-

ğni tüm açıklığıyla görmek mümkün: Bizans burada çok taraflıyken, İstanbul Fatih'in bekleyen dişil bir şehir olarak kışileştirildi. Fatih ise iğderdiği tüm değerlerle birlikte erkekliği simgeleyen, çoğu zaman tasvir edilmiş biçiminde bu ıkıdاری pekiştirir: "Fatih Sultan Mehmed Han orta boylu, kırmızı beyaz yüzlü, dolgun vücutlu, sakalları altın telleri gibi kalın, yanakları dolgun, kolları kuvvetli, burnunun ucu hafif kıvrık, saç siyah ve sık olu, kuvvetli fiziki bir yapıya sahipti.⁵⁴

ayrın bağlamda "Ahlâkın yozlaştığı köhne Bizans" imgesi de daha yakından bakılmaya hak etmektedir. Teknolojinin en yeni imkânlarından sonuna kadar gayet başarılı bir şekilde yararlanan *Fetih 1453* filminin belkide en geri kalmış kısmının Bizanslıların temsili olması da, bu konuda zihinlere yerleşmiş engelleri ortaya koymaya bakımdan önemlidir. En ince ayrıntılarına kadar kavranıp resmedilmeye çalışılan Osmanlıların karşısında Bizanslılar 1950'lerin filimlerinde fırlama karikatürler

gibi kalmıştır: Osmanlılar fetih hazırlıklarıyla meşgulken Bizanslılar bir sahnedeki, şuh kakkahalar eşliğinde pişmiş bir domuz ile şarap kadehlerinin süslediği bir sofranın başında eğlenmekle; diğer bir sahnedeki ise gülyapraklarının bezediği bir havuzda dinlenmekle meşguldürlər. Oluğça açık giysileriyle kadınlar şehvetli rakıyar yapıyor, erkeklerle şarap sunar, ya da deniz kabuklu bikiinileriyle havuzda erkeklerle flört ederler. Bunun karşısında, haremini hiç görmediğimiz II. Mehmed vardır. Filmede böylelikle yıllarca Batı'nın 'Firka' harem, hamam, cariyeler vb. temaları çerçevesinde attettiği erotizm ve hazcılık adeta ters bir hamleyle Batı'ya uyarlanmakta, oryantalist mekanizmalar tersine çevrilmeye çalışılmaktadır.

İstanbul'un fethini konu alan, üç farklı dönemden üç farklı filmin sonunda benzer bir paralel kurgu kullanılması bir tesadüf değildir: 1953 yapımı *İstanbul'un Fethi* filminin sonunda Fatih'in askerlerinden Hızır sevgilisini Bizanslıların elinden kurtarıırken,

Fatih Sultan Mehmed de İstanbul'u fethetmektedir. 2012 yapımı *Fatih 1453* filminin sonlarında, Ulubatlı Hasan bedenine saplanan oklara rağmen Bizans sancağına bayrağı dikerken; hamile olduğu ima edilen Bizanslı Ela karnını okşar. Kara Murat serisinden 1973 yapımı *Fatih'in Fermanı* filminin sonunda ise II. Mehmed şöyle seslenir: "Biz Sultan Murad Han oğlu Mehmed Han'ız. Dedelerimizin hayalini gerçekleştirmek kararındayız. Hem Konstantinopolis'i alacağız, hem de kızını. Askerlerim Ayasofya'da cema namazını kılarken kızın da benim zevcem olacaktır."

En az elli yıllık bir zaman dilimi içerisinde politik iktidarlara, toplumsal dinamiklere, tarih algısı bu denli değişirken Bizanslıların belli başlı tasvir edilme biçimlerinin ve kullanımların miterlerin aynı kalması nasıl açıklanabilir? Bu dosyanın başlığının ortaya koyduğu üzere, Bizans tam da bu klişeleşmiş mitlerle tanındığı sanılan, öyle olduğu için de daha fazla tanınmaya gerek duyulmayan, tanıdık bir yabancı, öteki'dir. Bu yabancıya atfedilen özellikler belli başlı kalıpların sınırları dahilinde, o dönemin konjoktürünün ne gerektirdiği düşünüyorsa ona göre yeniden yorumlanır. Mesela, geçtiğimiz haftalarda gündeme geldiği gibi, "Bizans'ın hakimlerinin, Fatih Sultan Mehmet'i şevkle karşılaması", "başımızda kardinal kulaşları görmektense Osmanlı sarığı görmeyi tercih ederiz" söyleyle birleştirilip⁶ yeni bir anlatı kurulabilir. Tarih, belirli mitler ve kalıplar etrafında güncel gereksinimlere göre tekrar tekrar kurgulanır.

DİPNOTLAR

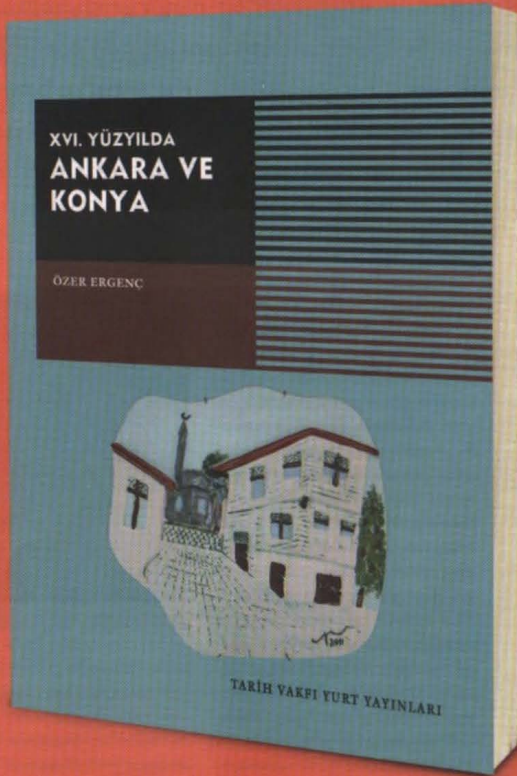
1	http://www.e-okul.net/fatihethem-pro-jayrimizda-bugunden-fetihimeyve/	ciudier ni rappeler leur histoire. Non seulement il en est alors impossible de fêter les glorieux faits du passé, mais par crainte des espions, on n'osait personnellement dire, qu'on était par exemple, à l'anniversaire de la prise de Constantinople! ... Pour les notables, se souvenir de leurs glorieux comme de leurs revers passés est un devoir."	Keyder, İstanbul: Küreli ile Yerel Arasında (İstanbul 2000), 65
2	http://www.youtube.com/watch?v=FOdUMN8c4 Caprice Gold Sarayı'nın tanıtım kamerası görünümü dünyadan Türkiye'ye, İstanbul'dan Beyrampaşa'ya yakınlarıgünç sozlerle açılır. "Bir tarih yazılıyor. Yıl 1452 Rumeli Hisarı. Ve yıl 2012 Caprice Gold Sarayı. Fatih Sultan Muhammed Han'ın İtelişini önce otlağııı kurdugü Beyrampaşa'da yedi yıldızlı bir saray yüllemektir Caprice Gold" ve sozlerle sona erer: "Rumeli Hisarı'yla başlayan ve Caprice Gold Sarayı'nı nimirleyiş günümüze taşınan üç mühezzem kule içi kütaya hükmeden Osmanlı İmparatorluğu'nun gücü tarihini temsil ediyor."	6	Y. Engin, "11 Haziran 1044... İstanbul'da müstemsu birgün", <i>Pöpliler Tarihisi</i> , İstanbul'un Fetih ve Fatih 550. Yılı Eylemleri, Mayıs 2003, 65
3	Ahmet Nedim Servet Töz, <i>Nevhis'in Günüğü</i> "Dejter-i Hüdüri" (İstanbul, 2006), 151-152	7	goc. <i>Fatih Yüğüda İstanbul</i> , Basın Yayın Kellekeli Örişliğı, (İstanbul, 1953)
4	E. Hobsbawm T. Ranger, <i>had. The invention of tradition</i> (Cambridge, 1988)	8	Age
		9	Age
		10	Bu öküde Bolens Sotuy'u Tanışın bilirsizdes: poPöller kuleleri üzerine denemeler (İstanbul, 2001) başlıgını kullanılmıştır.
		11	T. İleri, "İtish'in İstanbul Siyasal İslam'ın
		12	Age
		13	http://www.panoramikmüze.com/category.php?ida=1 "Fatih davalışınız" fadeli yazınız İngilizce versiyunda görülmektedir. http://www.panoramikmüze.com/en/category.php?ida=1 "You are invited to the Conquests of Constantinople!"
		14	Bu konuda bkz. P. Burke, <i>The European Renaissance: centre and periphery</i> , (Oxford, 1998), S. Derinç, "The Turks and Europe: The argument from history", <i>Middle Eastern Studies</i> 43:5, (2007).
		15	Ahmed Şimşirli, "Fatih Sultan Mehmed", <i>İstanbul'un Fetihini 554. Yılı Fetihisi Serisi</i> (İstanbul, 2007), 11
			http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?uType=RadikalDetayYayisArticleId=nn852&categoryId=78

XVI. YÜZYILDA ANKARA VE KONYA

Hangi dönemde, hangi kültür çevresinde olursa olsun toplumların uygarlık düzeyinin en iyi göstergeleri şehirlerdir. Şehirlerin çeşitli yönleriyle incelenmesi, o ülkenin genel durumu hakkında da bilgi verir. Osmanlı tarihinin en ilginç dönemlerinden birisi olan XVI. yüzyılın sonlarında, yapıları ve konumlarıyla Anadolu'nun en önemli şehirleri arasında yer alan Ankara ve Konya şehirlerini karşılaştırmalı bir şekilde ele alan elinizdeki çalışma, Osmanlı şehirlerinin bazı bellirgin özelliklerini ortaya koymayı hedefliyor.

Prof. Özer Ergenç'in uzun yıllar önce yaptığı bu çalışma, hem alana ve konuya yaklaşımı, hem de ortaya koyduğu belgesel bilgilerin henüz aşılamamış olması nedeniyle, tarihsel değerini bugün de korumaya devam ediyor.

"Osmanlı şehri"nin özelliklerini belirlemeye yönelik "ilk" çalışmalardan birisi olan XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya kitabı bu alanda yapılabilecek diğer çalışmalar için de yol açıcı olacaktır.

BİZANS TAHAYYÜLÜNÜN ŞEKİLLENMESİNDE
ABDULLAH ZİYA KOZANOĞLU ETKİSİ

BÜYÜK TÜRK ROMANLARI VE BİZANS

BUKET KİTAPÇI BAYRI

Türkiye’de Bizans tahayyülünün şekillenmesinde okullardaki tarih kitaplarından yansıyan Bizans imgesi önemli bir ölçüttür muhakkak. Ancak birçok genç için bazı televizyon kanallarının gündüz kuşaklarında gösterilmeye devam eden 1960’lı ve 70’li yıllardan kalma, genellikle Cüneyt Arkın’ın başrolde oynadığı Bizans fonlu, basit bütçeli. Amerikan süper kahraman filmlerini andıran filmler ve bunların parodisi olan 2000 yılında çekilen, Kahpe Bizans filmi belki de tarih kitaplarından daha etkili olmuş ve olmaktadır.

Abdullah Ziya
Kozanoğlu
(1906-1966).

2004 yılında Jacques Chirac, Türkiye’nin Avrupa Birliği üyeliğine destek verirken “Türklerin Avrupalı olmadığını söylemenin anlamı yok. Hepimiz Bizans’ın çocuklarıyız” demişti. O dönemde bazı akademisyenler Osmanlı’nın Bizans’ın mirasına sahip çıktığını, dolayısıyla Chirac’ın tezinin doğru olduğunu ileri sürerken, Osmanlı ve Türk kültürünün Bizans’tan fazla etkilendiğini söyleyenler de oldu. Akademisyenlere değil de sokaktaki kişilere siz “Bizans’ın çocukları mısınız?” diye bir soru sorulsa acaba ne cevap verirdi? Sokaktaki insanın Bizans tahayyülünü Türkiye’de ne şekillendirir veya şekillendirmiştir? Okullardaki tarih kitaplarından yansıyan Bizans imgesi önemli bir ölçüttür muhakkak. Bunun yanı sıra Türkiye’de okutulan tarih derslerinden sıkılan, bunlarla ilgilenmeyen ve artık fazla kitap okumayan birçok Türkiye’li genç için bazı televizyon kanallarının gündüz kuşaklarında gösterilmeye devam eden 1960’lı ve 70’li yıllardan kalma, genellikle Cüneyt Arkın’ın başrolde oynadığı Bizans fonlu, basit bütçeli, Amerikan süper kahraman filmlerini andıran filmler ve bunların parodisi olarak 2000 yılında çevrilen, “Kahpe

Bizans” filmi belki de tarih kitaplarından daha etkili olmuş ve olmaktadır.

Bu filmleri incelemek bize “sokaktaki vatandaş”ın düşüncelerini bir nebze yansıtabilir. Genel olarak 1960’lı ve 70’li yıllarda yapılan, Bizans’ı veya başka bir tarihi dönemi fonolarak kullanılan filmlere baktığımızda karşımıza birebir Abdullah Ziya Kozanoğlu’nun (1906-1966) romanlarından uyarlanan, bazılarının senaristliğini de kendisinin üstlendiği birçok film çıkar. 1980 öncesi gençliği, özellikle de 12-18 yaş arası erkek okuyucular için, Abdullah Ziya Kozanoğlu çok tanınan bir isimdir.² Türkiye’de 1923

ile 1970 arasında en çok baskı yapan ve en çok okunan “tarihi roman”ların yazarının yalnızca 1960’lı ve 1970’li yılların filmlerine değil, Türkiye’deki çizgi-roman kültürüne de büyük etkisi olmuştur. Zira 1925 yılında daha tarihi roman yazmaya başlamadan Tahsin Demiray’ın¹ çıkardığı *Resimli Mecmua*’da çizmeye başlamıştır ve tarihi romanlarının yanı sıra resimli romanları da bulunmaktadır.

Kozanoğlu’nun Bizans’ı konu eden birden fazla eseri vardır; Bizans İmparatoru V. Leon (Ermeni Leo) (813-820) döneminde İstanbul’da Bizanslılar tarafından hapsedilmiş hemşerisi Malatya Emiri’ni kurtarmak için İstanbul’a gelen ve bu arada halkın ayaklanarak İmparator II. Mikhael’i (Mişel Löbeg) (820-829) başa geçirmesine liderlik eden *Battal Gazi*’nin maceralarını konu alan *Battal Gazi Destanı*;⁴ 532 yılında Bizans’ta Konstantinopolis’te meydana gelen Nika ayaklanmaları öncesi daha sonra Bizans imparatoru olacak Ioustinianous (Justinien)’ün (482-565) karısı Theodora’yla bir aşk ilişkisi yaşayan ve İstanbul’da çıkan bir halk ayaklanmasını “halktan kimseyi öldürmeyecek şekilde” sonlandıran Uyгур Türkü Caberhan’in ma-

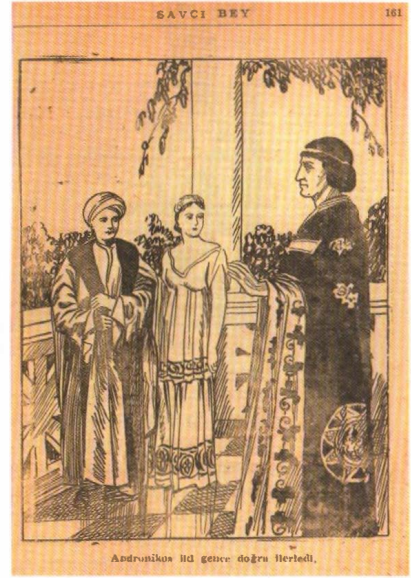
ceralarını anlatan *Arena Kıraltıpeşi*.⁵ Osmanlı'nın Fetret Devri'nde (1402-1413) Yıldırım Bayezid'in (1389-1402) oğlu ve "Düzme Mustafa diye iftiraya uğrayan" (1421-22) şehzade Mustafa'nın İstanbul'daki maceralarını anlatan *Sarı Benizli Adam*.⁶ I. Murad'ın (1362-89) oğulları arasında "taht için her bakımdan en uygun aday olan oğlu Savcı Bey" in Bizanslı Şehzade V. İoannes Paleologos'un (1341-1376; 1379-1390; 1390-1391) oğlu IV. Andronikos (1376-1379) ile kaderin bir cilvesi sonucu arkadaş olması ve kardeşi Yıldırım Bayezid'in oyunlarına gelip öldürülmesi konu alan *Savcı Bey*.⁷ Düzme Mustafa'nın İstanbul'da yaşayan oğlu Orhan'ın, II. Mehmed'in İstanbul'u fethine yardımının hikâyesi olan *Fatih Feneri*'dir.⁸ Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun tarihi romanlarında Bizans imgesi oldukça ilginç olmakla birlikte, yalnızca bu hususu araştırmak bize eksik bilgi verecektir. Zira Kozanoğlu'nun romanlarının bütünü onun hayatı ve düşünce dünyasını olduğu kadar yaşadığı dönemin de düşünce dünyasını yansıtır ve Bizans'ın nasıl değerlendirildiği bu bütün içinde anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu yazıda Bizans konulu kitaplar başta olmak üzere tüm kitaplarına, Kozanoğlu'nun hayatı ve yaşadığı döneme değinilecektir.

Abdullah Ziya Kozanoğlu ilk eğitimini İttihatçıların tüm ülkede açtığı Batı tarzı okullardan biri olan Nişantaşı İttihad ve Terakki Mektebi'nde alır. Üniversite yılları -ki bu aynı zamanda *Resimli Mecmu'a*'ya resim çizip, hikâye yazmaya başladığı dönemdir- Cumhuriyet'in Tek Parti yıllarıdır. İttihad ve Terakki döneminde başlayan Türkçülük ve Turan akımının ve de yeni kurulan ulus-devletin ideolojik etkisi altında olan Kozanoğlu'nun kitaplarında, uluşçu ideoloji çerçevesinde bir kimlik ya da vatandaşlık oluşturmaya amacıyla kahramanlık hikâyeleri yaratma hevesi, Osmanlı'ya mesafe alınarak "Osmanlı hatası"nın mahkûm etme gayreti ve Anadoluçuluk akımının etkisini görmek mümkündür. Kozanoğlu mühendis, mimar, müteahhit ve yazardı, tarihçi değildi. O dönemin tarihçileri gibi siyasete hiç girmemişti.⁹

Kozanoğlu'nu, Cumhuriyet'in tarihçilere verdiği misyonu, yani tek millet, tek dil ve tek ülke çerçevesinde ulus kimliğinin inşasını, yarattığı "Türk kahramanları" ile güçlendirecek biçimde gençlere aktarmayı ahlâki bir misyon olarak üstlenmiş bir yazar gibi tanımlayabiliriz. Bu yaratılmış kahramanlar *Gültekin*, *Kolsuz Kahraman*, *Kızıl Tuş*, *Altı Han*, *Kublay Han*ın *Gelini*, *Arena Kıraltıpeşi* gibi roman ve *Cengiz Han*ın *Hazinelere*, *Tibet Canavarı*, *Hulaşun*ün *Gözdesi*, *Alangoyanın Ölümü*, *Altın Hançer* gibi resimli romanlardaki Orta Asyalı Türk kahramanlar olabileceği gibi, II. Mehmed gibi bir Osmanlı padişahı, Savcı ve Düzme Mustafa gibi Osmanlı "resmi tarihi"nin "işe yaramaz" şehzadeleri veya tarihte Emevî/Abbasi (Arap) bir kumandan olarak bilinen ancak Kozanoğlu'nun bir Türk kahramanına dönüştürdüğü Battal Gazi olabiliyordu.

İttihad ve Terakki kadrosunun ve Cumhuriyet'in kurucularının asker kökenli olmaları ve yeni kurulan devletin meşruiyetini muzaffer çıkılan bir savaştan almış olması nedeniyle olsa gerek, Kozanoğlu'nun tüm "Türk" kahramanları asker veya cengâverdi. Bu seçiminde şahsi ilgi ve eğilimlerinin de etkisi olması muhtemeldir. Zira "mimar ve yazar olmasaydınız ne olmak isterdiniz?" sorusuna cevabı, "Her şey olmak isterdim. Asker olmama babam, ressam olmama Tahsin Demiray, politikacı olmama Milli Talebe Birliği olaylarından"¹⁰ sonra Mühendis Mektebi'ndeki hocam Mustafa Salim (İttihad ve Terakki veznedarı Çolak Salim) engel oldular" der. Kozanoğlu'nun asker ve cengâver Türk kahramanlarının yanı sıra bir de yoksul ve mazlum Türk köylüsü vardır ki, onlar çok eski çağlardan bu yana Anadolu'da yaşamaktadır.

Bu genel çerçeve içerisinde Bizans nerede durur? Kozanoğlu, eserlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Bizans İmparatorluğu'nun devamı olduğunu ileri sürer. Osmanlı yeni Bizans'tır. Bizans ve Osmanlı'ya bakışının genel hatlarını, ilk yazdığı romanlardan biri olan *Battal Gazi Destanı*'nda çizmiştir: "Bizans İmparatorluğu İsa'nın do-

ğumundan 300 yıl sonra kurulmuştu. Ama tarihlerin yazdığı gibi başından birçok Rum, Ermeni, Latin ve hatta Türk imparatorlar geçmesine rağmen Fatih Mehmed'in İstanbul'u aldığı 1453 yılında sonu gelmemiş, sadece imparatorluğun başına bir Türk sülale geçmişti. Aynı köle, aynı tek insana tapmak ruhu yeni Bizans'ta da yaşırdı, Yeni Bizans İmparatoru (İklim-i Rum) Sultanı da Türkiye konuştı. Arapça dua etti. Acem diliyle şiir yazdı. Rum diliyle sevdi. Ermenice küfür etti. Padişahın Rum, Ermeni, Acem, Arnavut kökelleri o geçerken Allah geliyor-muş gibi secde edip yerleri öptüler. Eğilmeyen Türk halkı Anadolu'ya çekildi."¹¹ Bizans'ın ve Osmanlı'nın en önemli hatalarından biri çok dilli, çok milletli olmaları ve mutlak monarşi ile yönetilmeliydi ona göre.

Osmanlı'nın çok millet, dil ve kültür-lü yapısından tek dil ve tek milletli bir ulus-devlet kurma sorununa dönemin siyasetçi ve tarihçileri tarafından kavramsal, teorik ve metodik bir bakışla yaklaşılmadığından, bunların eksikliğinde Abdullah Ziya'nın kahramanları da bir tutarlılık gösteremiyor ve eserlerindeki farklı kahramanlar aynı sorun üzerinde çelişkili tavırlar sergiliyorlardı. On-

Görseller Kozanoğlu'nun I. Murad'ın oğullarından Savcı Bey'in Bizanslı Şehzade V. İoannes Paleologos'un oğlu IV. Andronikos ile arkadaşlığı ve kardeşi Yıldırım Bayezid'in oyunlarıyla öldürülmesini konu eden *Savcı Bey* kitabının 1966 yılı baskısından alınmıştır.

— Yıl serbestli. Geyikbilmisat.

— Hile ile serbestli. Hakkı'nın almasıyla ilgili. Hakkı'nın almasıyla ilgili.

larca dil ve kültürün bir bavuyla nasıl sığdırılacağı sorununa tiyatro oyunu Kozanoğlu'nda bir çözüm sunulur. Muhtemelen Osmanlı padişahlarının aşiretleri zorla iskân politikası izlediği 17. ve 18. yüzyıllarda geçmekte olan bu tiyatro eserinde, başkahrmanın Kozanlı Türk Ali Bekiroğlu Ali, namı diğer Kozanoğlu, padişahların Kozan yaylalarına yerleştirmek istediği "yabancı kabileler'e karşı çıkmaktadır. "Yabancı kabile" diye adlandırılan grupların başı Diyarbekir şivesiyle konuşan Arslan Bey'dir. Yani muhtemelen bir Kürt aşireti söz konusudur. Ali Bekiroğlu Ali, Arslan Bey'e buralara yerleşmek istiyorlarsa Türklerin arasına karışmalarını, Türkçe konuşmalarını, Türklerin terbiyesinde yaşama larını öğretir. Bunu kabul etmeyen Arslan Bey'e bir memlekette iki terbiye, iki millet yaşayamayacağını söyler.⁴ Türk dağlarının yalnızca Türklerle verilmesi için halk şairi Dadaloğlu ve Kozan halkı ile birlikte "Türk olan ama Türküklerini unutan padişahlara" karşı isyan eder. Bu eserde Türkölge aidiyet için dil ve eğitim birliğini öğören ve ırkçı bir bakış sergilemeyen bir tavır vardır; ancak Arena Kıraltışında "soy ve sop" önem kazanır.

Bu eserde tarihi bir gerçeklik olan imparatoriçe Theodora'nın Hipodrom'daki ayı oynatıcısının kızı olmasından yola çıkılarak "İmparatorun Ermeni bir rençber, hipodrom yarışları organizatörünün Atinalı bir dilenci, at yarış şampiyonunun Galata'dan devşirilmiş Venedikli bir hamal, sokakta sürünen bir kasap

çırağının da patrik" olduğu söylenir. Eserin kahramanı Caberhan bunları duyunca "bu ahlaksız ve saygısız Bizans'tan öğrenir"⁵ ve "bizde önce insanların soyu ve sopuna bakılır"⁶ der. Osmanlı'da gayrimüslimlerin İslam dini, Türkçe ve Osmanlı âdet ve göreneklerine göre eğitilmesi, bunu müteakip aralarında üstün vasıflı olanların Osmanlı Devleti'nde idareci olmalarına da aynı eleştirel bakış vardır. Fatih Feneri'nde Çandarlı Halil Paşa "bir türlü Rumi usul eğilip dalkavukluk edemediği" için II. Mehmed'in gazabına uğrar. Ancak "Rumdan dönme vezir Gedik Ahmet Paşalar, Zağnos Paşalar" bu işi iyi bilirler.⁷ II. Mehmed'in veziri Mahmud Paşa için, "O, kölelikten yetişmiş bir Bizanslı idi. Kölelikle vezirliği nefsinde birleştiren her insan gibi kendisini kibirden kurtaramıyordu. Arkasındaki Türk ordusuna güvenerek eski kardeşlerine hakaret etmekten çekinmedi" denilir.⁸ Burada Rumi kimlik Türkçe öğrenmiş, Müslüman olmuş ve bir nevi "Osmanlı terbiyesi" olarak Osmanlı toplumuna asimile olmuş kişiler için kullanıldığına göre, Kozanoğlu tiyatro oyununda savunulan fikirle çelişkili bir durum vardır. Zira Rumi idareciler soylarını ve sopalrını inkâr ettikleri için dalkavuk olarak betimlenirler.

Kozanoğlu'nun eserlerindeki tafsilatı tarih bilgisi, küçük detaylar, şehir ve eski yapıların tasvirleri, bu romanların uydurma bilgilerle yazıldığını düşünenler için şaşkınlık vericidir. Kendisinin de belirttiği gibi bir romanı yazmaya başlamadan yüzler-

ce kitap okumuş olduğu açıktır.⁹ Osmanlı tarihinin birinci kaynaklarını okumuş,¹⁰ Bizans tarihi için ise dönemin Fransızca yazılmış önemli ikincil kaynaklarından yararlanmıştı.¹¹ Ancak metodik bir yaklaşımla kaynak karşılaştırması yapmayıp bunları olduğu gibi aktarır. Osmanlı'daki devşirme idarecilere karşı negatif yaklaşımında, II. Mehmed'in devletin merkezileştirilmesi ve gazi çevrelerinin ikinci plana itilmesi politikalarının eleştiren Aşıkpaşazade gibi tarihçilerin etkisi görülmektedir. Aynı zamanda tüm neden ve sonuç ilişkileri ahlaki değerlerle açıklanır. Bin yıllık Bizans İmparatorluğu çökmüştür çünkü "Bizans milletini yönetenler zevke, gösterişe düşkündür", çünkü "Bizans ahlaksızdır, kallesir, vefasızdır", çünkü "Bizans'ta karı kocasını, evlat kardeşini, aşık sevgilisini aldatmayı bir ince sanat haline getirmiştir"¹² çünkü "Bizanslılar çalışmaz, kavun-karpuz satıp hayatını kazanmak yerine Galata'daki Cenevizlilere, Venediklilere orospuluk, garsonluk, meyhanecilik, ahçılık edip yaşar ve böyle uyuşuk bir Bizans'tan kahraman çıkamaz".¹³ Aynı mantıkla, "Yıldırım Bayezid'in kendisinde mevcut ve bir hükümdara çok lazım değerleri zayıflamıştır" çünkü "Sırp kralı Stefan Lazareviç'in (1389-1427) güzel kız kardeşi dilber Olivera'nın elinden şarap içmeye, billur şarap kadehiyle birlikte aşk uğrunda kendinden geçmeye alışmıştır".¹⁴ Diğer yandan II. Mehmed'in başarısının sebeplerinden biri askeri dehasıdır. "Eşsiz Alman ordusu bile yaşadığımız yüzyılda iki kere ikinci cephe yüzünden yenilgiye uğramıştır". II. Mehmed ise "Rumeli Hisarı'nı yapıp Bizans'a yarıdım gelmemesi için Boğazı kapamış", daha sonra "Haliç'te ikinci bir cephe açarak düşman kuvvetlerini müdafaa-ade ikine ayırmıştır".¹⁵ Askeri dehasının dışında, II. Mehmed "bir sarhoşluk anında meydana gelmemiş"tir, bu yüzden Yıldırım Bayezid'den sonra gelen diğer birçok Osmanlı şehzadesinin aksine "bir arslan parçası gibi güçlü, bir arslan yavrusu gibi irade sahibi, bir arslan yavrusu gibi tuttuğunu koparacak kuvvette bir sultandır".¹⁶ Ayrıca II. Mehmed Kozanoğlu'nun tüm romanlarındaki kahramanlar

gibi kadınlarla ilgilenmez ve kendisini yalnızca fetih mesalesine adar. Bizanslılara gelince, onlar "cenk etmeyi bilmeyen kahpelerdir".²⁵

"Kahpe Bizans" esas itibarı ile İstanbul'dur. Bizans fonlu tüm eserler mekân olarak Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'te geçer. Eserlerde Konstantinopolis'teki birçok semt adının hem modern zamandaki Türkiye adı hem de Yunancası verilmesine rağmen Konstantinopolis hep İstanbul olarak telaffuz edilir. "Kahpeliğin İstanbul şehrine her cihetten yakışır... Havası her gün, her saat değişen, yolları kaypak, sularının rengi belirsiz, içinde yetmiş iki buçuk milletin kol gezdiği, köşe başlarında birbirlerini hiç tanımayan insanların bile çiftleştiği," kahpe şehirdir İstanbul. Düzme Mustafa'nın arkadaşları Anemas zindanlarının komutanı Laskaridis "Türkler İstanbul'u almakla aramızca kışacak, bu kahpeliğe, bu köpekliğe alışacaklar; bir gün onları da Bizanslılar gibi tembel, kokmuş, uyuşuk, dalkavukluğa, gösterişe bayılır göreceğiz, Biz zavallıların da onlardan alacağımız en büyük intikam bu olacaktır. Onları Bizanslı yapmak"²⁶ diyerek bir kehnette bulunur.

Kahpe olan yalnızca Bizans şehri değil, Bizans romanlarındaki her Türk kahramanının muhakkak aşk ilişkisi yaşadıkları Rum kadınlarıdır. Türk kadınları neredeyse hiç ortada yoktur. Battal Gazi, Bizans tahtının gerçek vârisi Mişel Löpeg'in kızı Eleonora; Caberhan ileride imparatoriçe olacak Theodora; Savcı Bey, Vasi-leas Kantakuzinos'un (VI. İoannes Kantakouzenos) (1347-1354) torunu İrini Kantakuzinos; Düzme Mustafa, Bizans sarayında karşılaştığı Rum hizmetçi Aleksandra ile aşk yaşar. Bu çoğu evlilikle sonuçlanan aşkların yanı sıra Rum kızlarıyla yaşanan birçok çapkınlık, Düzme Mustafa'nın oğlu Orhan'ın başından geçen, Galata'daki bir meyhanenin sahibesi Alida'yla yaşadığı ilişki gibi geçici ilişkiler de, boyun ve bel kirmalar ve kahramanlarımızın "hadi sevişelim" nidaları eşliğinde anlatılır. Zaman zaman oldukça açık saçık bir anlatımla²⁷ betimlenen Rum kadınlarla yaşanan aşk sahneleri, kadınlar hakkında sarf edilen "erkek sokak jargonu" sayılabilecek lakırdılar hedef okuyucu kitlesinin muhtemelen 12-18 yaş arası Türk ve Müslüman erkekleri olduğunu gösterir. Düzme Mustafa, "seven, sevecek sarılan ve insanın gözüne ıslak gözleriyle bay-

gın baygın bakan keklik gibi Rum kızlarını avlamaktan," hoşlanır.²⁸ Bu kızlar hep aşka susamıştır, "Bizans kadınlarına has cıvıli kırışıtlarla erkeklerle göz süzen kızların kollarında, bellerinde, önlerinde, arkalarında her dakika bir başka erkek, kısırak sağrısına konan sinekler gibi inip kalkar"²⁹ ve fakat "Rum kızları hep Türk erkeklerine, onlar da Rum kızlarına tutkundurlar".³⁰ Tutku iyi bir şey değildir. "Bizans'ın havalarına ve karlılarına güven olmaz"³¹ dikkat etmek gerekir.

Başta dönersek, Jacques Chirac "Hepimiz Bizans'ın çocuklarıyız," derken Avrupalıları kendilerini Roma İmparatorluğu'nun coğrafi ve kültürel mirası olarak tanımlamalarının yola çıkmış ve dolayısıyla Roma İmparatorluğu'nun Ortaçağ'daki uzantısı olan, modern tarihçilerin Bizans İmparatorluğu adını verdiği bu imparatorluğun coğrafyasını paylaşan ve bu mirastan etkilendiğini düşündüğü Türkiye Cumhuriyeti'nin de Avrupalı olduğunu söylemiştir. Ancak yukarıda bahsi geçen Bizans im-geleri ile büyüyen gençler için acaba "Bizans'ın çocukları" olmak ne kadar arzu edilen bir durumdur?

DR. BUKET KİTAPÇI BAYRA

DİPNOTLAR

1. Kızıluş "Cengiz Han" -1952, Cengiz Han'ın Hazineleri -1962; Koltuz Kahraman -1966, Malkoçoğlu -1966; Malkoçoğlu Kallara Karşı -1967, Kozanoğlu -1967, Gülekin Asya Karalı -1968, Malkoçoğlu Kara Korsan -1968; Malkoçoğlu Akıncılar Geliyor -1969, Malkoçoğlu Cem Sultan -1969, Gülekin Amazonlara Karşı -1969, Malkoçoğlu Ölüm Fedaileri -1971, Battal Gazi Destanı -1971, Karagöğün Geliyor -1972; Malkoçoğlu Kurt Bey -1972, Cengiz Han'ın Fedaisi -1973
2. A. Z. Kozanoğlu'nun kitapları 2000 yılından sonra Bilge Kültür Sanat Yayınevi tarafından basılmaya başlandı,
3. Tahsin Demiryaz (1903-1977), Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yayıncılarından biri, Türkiye Yayınevi'nin başkanıdır. *Jenî Yel ve Resimli Mecmua* adlı dergileri çıkardı. Latin harfleriyle basılmış ilk *Alfabe*'yi yayımladı. *Yavrutürk* (1931), *Bimber Roman* (1939), *Ateş* (1936), *Cumhuriyet Çoruğu* (1938), *Çocuk Haftası* (1942), *Yıldız*, *Büyük Ateş* (1960), *Altın Işık* (1965) gibi birçok çocuk dergisi çıkardı. Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun tarihi romanlarını yani *Sarı Nihal Atsız*'nin eserlerini, Kazım Karabekir'in anılarını içeren *İstiklal Harbinin* adlı kitabını, İsmail Hani Danışmend'in *Osmanlı Tarih Kronolojisi*'ni yayımladı. Kendisi de Kurtuluş Savaşı ve toplumsal konular hakkında çeşitli kitaplar kaleme aldı. 1950'den sonra DP'den ayrılan bir grupla birlikte Türkiye Köyü DP'si'ni kurdu. Siyasete daha sonra sırasıyla Millet Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nde devam etti. 27 Mayıs Darbesi'nden sonra ise

- Adale Parti'si'nin kurucuları arasında yer aldı. 1961'de XII. dönem İstanbul milletvekilliği yaptı. Dönemi tamamlanmadan istifâ etti.
4. *Battal Gazi Destanı*, *Büyük Türk Romanı*, Atlas Kitabevi (İstanbul 1966).
5. *Arma Kızılcısı*, *Büyük Türk Romanı*, Atlas Kitabevi (İstanbul 1966).
6. *Sarı Benizli Adam*, *Büyük Türk Romanı*, Atlas Kitabevi (İstanbul 1968).
7. *Savcı Bey*, *Büyük Türk Romanı*, Atlas Kitabevi (İstanbul 1966).
8. *Fatih Feneri*, Bilge Kültür Sanatı Yayınları (İstanbul 2004).
9. *İrini ve Terakki ve Özgürlük Tek Parti döneminde siyaset ve tarih çalışmaları arasında* Bilgi için bk. B. Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, Türkiye'de Resmî Tarih Yazımı Olusumu (1929-1937), İletişim Yayınları (İstanbul 2011).
10. A. Z. Kozanoğlu, *Senecronoğlu*, *Büyük Türk Romanı*, Atlas Kitabevi (İstanbul 1973). 6. Yükkada bahsi geçen Milli Talebe Birliği olaylarına, A. Z. Kozanoğlu'nun yayıncısı ve Türkiye Yayınevi'nin sahibi Tahsin Demiryaz şöyle anlatır: "Mühendis Mekteb-i Âlisi'nde iken de o zamanlar Mekteb-i Âli ve Darülfünun'dan yüzsek okullar talebe birliğini kurmak istemiş, bu arada 600 kişilik öğrenci grubu kendi emirlerine vapor verilmeye için Büyükkada'ya şimşek üzere olan bir vapuru işgal etmişler." Mühendis Mektebi temsilcisi Abdullah Ziya bu olaydan sonra okuldan atılmıştır.
11. *Battal Gazi Destanı*, 8-9, Neredeyse aynı paragraf *Arena Kızılcısı*'nde tekrarlanır. *Arena Kızılcısı*, 36-37.
12. Kozanoğlu, 46.

13. *Arena Kızılcısı*, 82-83. Bunun gibi benzetmeler için bk. *Savcı Bey*, 7-72.
14. a.ş.e. 84.
15. *Fatih Feneri*, 107.
16. a.ş.e. 199.
17. Kendisi bazı eserlerinin başında veya sonunda ve romanı'nın içinde yararlandığı kaynakları verir.
18. II. Mehmed'in tasviri için *Salâhîzade Tarih'i*nden alınıyor. *Fatih Feneri*, 29; Düzme Mustafa'nın öldürülmesi de ilgili *Aşk Togo Tarih'i*nden. *Sarı Benizli Adam*, 143; *Battal Gazi Destanı* için *Savcı Bey* Battal Gazi'ye taşbasması kullanmış ve *Celal Esat'ın Zülümleri*, *Haydar Emir'in Bektaşîlik Tarih'i* gibi künice kaynaklardan yararlanmışır. *Battal Gazi Destanı*, 4.
19. A. Vasiliev, *Histoire de l'empire byzantine*; A. Rambaud, *Études sur l'histoire byzantine*; C. Diehl, *Figures byzantines*; C. Diehl, *Histoire de l'empire byzantine*; C. Diehl, *Byzance, grandeur et décadence*.
20. *Fatih Feneri*, 31.
21. a.ş.e. 164.
22. a.ş.e. 177. Yıldırım Beyazid'e ilgili benzer yorumlar için bk. *Sarı Benizli Adam*, 36, 71.
23. *Fatih Feneri*, 269.
24. a.ş.e. 40.
25. a.ş.e. 103.
26. a.ş.e. 163-64.
27. *Arena Kızılcısı*, 23-25.
28. *Sarı Benizli Adam*, 45.
29. a.ş.e. 14.
30. a.ş.e. 70.
31. *Arena Kızılcısı*, 41-43.

PIETER BRUEGEL'İN RESMETTİĞİ MASUMLARIN KATLI

16. yüzyıl Kuzey Avrupa sanat camiasının belki de en renkli isimlerinden birisi olan Pieter Bruegel, kilise resim geleneğinin sorgulanma sürecini yansıtmaktadır. Sanatçının az sayıda dini konulu resmi vardır; bunlarda da hem günlük hayatı asla geri planda bırakmamış hem de son derece önemli politik referanslar kullanmıştır.

Pieter Bruegel
(Yaşlı)
(1525/30-1569).

Masumların Katli,
1565-67, panel üzerine
yağlıboya, 111 x 160 cm
Kunsthistorisches
Museum, Viyana,
Avusturya.

Masumların Katli, *İncil*'de anlatılan en kanlı sahnelerden birisidir. Olaydan sadece *Matta İncili*'nde Mısır'a Kaçış başlığı altında söz edilir:

"Mısır'a Kaçış

Yıldızbilimciler gittikten sonra Rab'bin bir meleği Yusuf'a rüyada görünerek, 'Kalk!' dedi, 'Çocukla annesini al, Mısır'a kaç. Ben sana haber verinceye dek orada kal. Çünkü Hi-rodos öldürmek için çocuğu arata-

cak.' Böylece Yusuf kalktı, aynı gece çocukla annesini alıp Mısır'a doğru yola çıktı. Hi-rodos'un ölümüne dek orada kaldı. Bu, Rab'bın peygamber aracılığıyla bildirdiği şu söz yerine gelsin diye oldu: 'Oğlumu Mısır'dan çağırırım.' Hi-rodos, yıldızbilimciler tarafından aldatıldığını anlayınca çok öfkelen-di. Onlardan öğrendiği vakti gözönüne alarak Beytlehem ve bütün yöresinde bulunan iki ve iki yaşından küçük erkek çocukların hepsini öldür-ttü. Böylelikle Peygamber Yerem-

ya aracılığıyla bildirilen şu söz yerine gelmiş oldu:

'Rama'da bir ses duyuldu, Ağlayış ve acı feryat sesleri! Çocukları için ağlayan Rahel Avutulmak istemiyor. 'Çünkü onlar yok artık!'" (*Matta*, 2:1-12)

Bruegel, aynı sahnenin, 1565-67 arasında, daha fazla zarar görmüş ve tekrar tekrar boyanmış olan Hampton Court

Saray'ında Kraliyet Koleksiyonu'nda olan ile bugün Viyana'da bulunan iki versiyonunu yapmıştır

Her ikisinde de kurgu, Bruegel'e özgü, *İncil*'in çağdaş yorumları gibidir. Olay bir Flaman köyünde geçer. Mimari yapılar, giyim kuşamların çağdaş görünüşleri bir yana, İsa'nın yaşadığı coğrafyada herhalde hiç görülmeyecek tek şey karlı bir manzara olmalıdır. Ancak konunun bir *İncil* konusu olması sanki burada ikincil bir meseledir. Bruegel'in resmi yaptığı dönem Flamanlar için İspanya işgalinde oldukları ve büyük zulüm gördükleri bir dönemdir ve büyük olasılıkla burada betimlenen talan ve vahşet zaten yaşadıkları olaylar arasındadır. Bruegel ise daha geniş anlamda savaşı ve getirdiklerini sorgular gibidir. Ortalıkta kimi kaçışan ve çocuklarını kurtarmaya çalışan, kimi yakalanmış ve elinden çocukları çekistirilirken,

kimisi de az önce öldürülmüş bebeklerinin başında ağlarken gösterilen kadınlarla doludur. Bir kısım atlı ise kaçmaya çalışanların peşinden gitmektedir. Bazı askerler evlere girmek için kapıları tekmelemleri ile kırarken, bir kısmı pencerelerden tırmanır. Sahne soldaki evlerden birinin karlı damından havalandırılmış kuşlar ortadaki çığlıkların göstergesi gibidir. Bu hareketli sahnede sakin duran tek grup bu katliamı denetleyen belki de mümkün kılan, mızrakları yukarı doğru tutulmuş siyah zırhlı askerler grubudur. Kaynaklar bu grubun en önünde, at üzerindeki siyah giysili, uzun sakallı figürün Alba Dükü'ne bir referans olabileceğini yazar.¹ *İncil*'de anlatılan bir önceki öykü *Münecim Krallar'ın Tapınması* (1567, Oskar Reinhart Collection, Winterthur'da) sahnesidir. Bruegel bu sahneyi de neredeyse aynı coğrafya içinde resmetmiştir. Katliamın hemen öncesinde bir başka olay daha olur; melekler tarafından uyarılan Yusuf, Meryem ve yeni doğmuş İsa'yı alarak Mısır'a gider. Bu, Mısır'a Kaçış olarak da bilinir. Amacı İsa'yı bu katliamdan kurtarmaktır. Bruegel bu salinayı ise (1563, Courtauld Gallery, Londra'da) çok uzakta belli belirsiz görünen bir kentin dışında dağlara taşımıştır.

Yapmış olduğu çok sayıdaki köy hayatı, halk atasözleri ve günlük hayat betimlemeleri nedeni ile "Köylü" olarak da bilinen Pieter Bruegel, 16. yüzyıl Kuzey Avrupa sanat camiasının belki de en renkli isimlerinden biridir. Sanatçının oğulları da sonraki yıllarda çeşitli loncalardan yetişmiş-

ler ve özellikle natüromortları ile tanınan Jan, tekniği nedeni ile "Kadife" Bruegel olarak ünlenmiştir.²

Bu yüzyılda Avrupa'da sanatçıların tahminlerimizin üzerinde hareketli olduğu, en az beş altı ülkeyi ve özellikle de İtalya ve Fransa'yı mutlaka ziyaret ettikleri bilinir. Bruegel de aynen diğerleri gibi yapmış, dört yıl boyunca bu iki ülkede pek çok kente gitmiştir.

Bu dönemde Protestan olan Hollanda'da kilise resim geleneği sorgulanır ve bu alanı ikame edecek günlük hayat sahneleri, natüromortlar rağbet görmeye başlar. Hollanda'da ilk kez Hieremos Bosch'un kilisenin resim geleneğine bağlı kalmadan dini ve ahlaki resimler yapmaya başladığı, böylece halk ile yakın ilişki kurabildiği iddia edilir. Bu anlamda Bruegel Bosch'u izleyen ya da onu bir adım daha ileri götüren bir sanatçı denebilir. Bosch azizler ve şeytanlar ile dolu günlük hayat resimleri yaparken Bruegel bu kilise bağlantılı figürleri yok saymıştır. Az sayıdaki dini konulu resimlerinde de hem günlük hayatı asla geri planda bırakmamış hem de son derece önemli politik referanslar kullanmıştır.

Valerio Castello
Masumların Katli
1650
Tüval üzerine
yağlıboya, 122 x
172 cm
Özel Koleksiyon

Cornelis van Haarlem
Masumların Katli
1631
Tüval üzerine
yağlıboya, 268 x
257 cm
Frans Hals
Museum, Haarlem,
Hollanda

Guido Reni
Masumların Katli
1631
Tüval üzerine
yağlıboya, 268 x
170 cm
Pinacoteca
Nazionale,
Bologna, İtalya

DİPNOTLAR

- 1 1566'da Protestan Hollanda'da pek çok kilisedeki Katolik resimler tahrip edilmiş, 1567'de ise II. Philip, sapkınlara karşı Katolik inancını pekiştirmek üzere Alba Dükü komutasında bir ordusu Brüksel'e göndermişti. Bu seferler sırasında Bruegel'e yayagün sanatının hangi tarafta olduğunu dair bir bilgi yoktur.
- 2 Bruegel 1559'a kadar ismini Brueghel olarak yazmış, daha sonra "h" harfini çıkarmıştır. Çocukları ise ilk adı korumamışlardır.

KİS 2013

60 Yıldır Nitelikli Bilgi Elinizin Altında

SADBERK HANIM MÜZESİ KOLEKSİYONUNDAN OSMANLI İŞLEMELERİ

... el emeği göz nuru

7 Aralık 2012 – 26 Mayıs 2013

Çarşamba hariç hergün
10:00-17:00

Sadberk Hanım Müzesi
Piyasa Caddesi 25-29
Büyükdere-İstanbul

Tel: 0212 242 38 13-14

Fax: 0212 242 03 65

www.sadberkhanimmuzesi.org.tr

SADBERK HANIM MÜZESİ

Vehbi Koç Vakfı